

ISSN 2707-1820
ISSN 2707-1839

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ

HERALD

of Kyiv Institute of

BUSINESS

and

TECHNOLOGY

№51 (2) 2024

**КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ**
04078, м. Київ,
пр. Зоряний, 1/5
(044) 353 42 42, 432 75 55
info@kibit.edu.ua

РЕКТОР: ЯКОВЛЕВА Олена Вячеславівна,
доктор філософських наук, професор
РІК ЗАСНУВАННЯ: 1961
РІВЕНЬ АКРЕДИТАЦІЇ: III, IV

ШКОЛА БІЗНЕСУ КІБІТ
Відкрита у 2004 році.
Надає повний обсяг
послуг з бізнес-освіти.

www.kibit.edu.ua

**Ліцензія АЕ № 458744
від 05.08.2014**

ISSN: 2707-1820 (PRINT)
ISSN: 2707-1839 (ONLINE)

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ БІЗНЕСУ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

ВІСНИК КИЇВСЬКОГО ІНСТИТУТУ
БІЗНЕСУ та ТЕХНОЛОГІЙ

HERALD
of Kyiv Institute of
BUSINESS
and
TECHNOLOGY

№ 2 (51)

Київ 2024
Видавництво КІБіТ

Критерії публікації статті

- Стаття повідомляє про **оригінальне наукове дослідження** (основні результати й висновки не повинні бути опубліковані або представлені в іншому місці).
- Стаття містить висновки, які є **цікавими для широкої наукової аудиторії**.
- Вебпосилання в тексті супроводжуються **повними та коректними URL-адресами**.

Оформлення статей

У цьому посібнику описано порядок підготовки матеріалів для подання статті до друку.

Стаття подається у такій послідовності: **назва статті; індекс JEL** (для статей з економіки); **ПІБ автора(ів) повністю**, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, установа, країна — **обов'язково українською та англійською мовами**; анотація; ключові слова; основний текст; список використаних джерел; **подяки (необов'язково)**.

Кількість авторів має відповідати **реальному науковому внеску кожного з них**. Зазвичай авторський колектив не перевищує **5 осіб**. Редакція заохочує **міжінституційну та міжнародну наукову співпрацю**.

Назва, анотація, ключові слова

Назва статті має бути **не довшою за два рядки (до 75 символів)** та подається **двома мовами — українською й англійською**.

Стаття починається з **анотації** (до **1800 символів** українською та англійською мовами), у якій, за можливості, слід уникати цифр, аббревіатур, скорочень і одиниць вимірювання. Анотація призначена для широкого кола читачів та подається **одним абзацом**.

Рекомендована **структура анотації**: 2–3 речення для введення у сферу дослідження; коротке обґрунтування актуальності роботи; виклад основних результатів дослідження; 2–3 речення, у яких результати вводяться в загальний науковий контекст і пояснюється їх актуальність.

Ключові слова складаються з **3–6 слів**, розділених **крапкою з комою**, і **не дублюють назву статті**.

Структура та обсяг статті. Текст статті готується в текстовому редакторі **Microsoft Word** (формат *.docx*) обсягом **від 15 до 40 тис. символів з пробілами**. Назва, відомості про авторів, список використаних джерел і подяки не включаються до загального обсягу тексту.

Стаття має містити такі розділи:

- Вступ (Introduction)
- Методи та матеріали (Methods and Materials)
- Результати (Results)
- Обговорення та Висновки (Discussion and Conclusion)

У **Вступі** розкривається значущість проблеми, аналізуються останні дослідження й публікації, формулюються мета та завдання статті.

У розділі **Методи та матеріали** описуються використані методи, етапи дослідження, матеріали, структура вибірки; цей розділ має забезпечувати **відтворюваність дослідження**.

Розділ **Результати** містить схеми, графіки й таблиці з **коротким описом без інтерпретації результатів**.

У **Обговоренні та Висновках** (як в одному, так і в окремих розділах) подається аналіз отриманих результатів, їх співвіднесення з метою статті та з результатами інших дослідників; узагальнюються наукові здобутки та окреслюються перспективи подальших досліджень.

Для **теоретичних (оглядових) статей** розділи «Методи та матеріали» та «Результати» можуть бути об'єднані в основну частину з логічними підрозділами. Для **емпіричних**

(дослідницьких) статей усі розділи є обов'язковими. Для **методологічних статей** основна увага приділяється обґрунтуванню, опису та аналізу методів, підходів, моделей або інструментів дослідження. Такі статті можуть не містити окремого розділу «Результати» у класичному розумінні; натомість допускається подання прикладів застосування запропонованої методології, її переваг, обмежень і умов використання. Структура **методологічної статті** має забезпечувати чітке розуміння запропонованого підходу та можливість його відтворення або використання в подальших дослідженнях.

Список використаних джерел

Посилання в тексті подаються в круглих дужках і впорядковуються **за роком публікації**, а не за алфавітом (наприклад: Torgi et al., 1998; Helfman and Waisel, 2008; Atiel, 2012).

Бібліографічний опис оформлюється **мовою оригіналу** відповідно до стандарту **APA**. Список використаних джерел подається **в алфавітному порядку**. Окремо подається список **References** англійською мовою. Неангломовні джерела перекладаються англійською мовою (а не транслітеруються).

Редакція заохочує використання актуальних наукових джерел, зокрема публікацій у журналах, що індексуються в **Scopus** та **Web of Science**, а також наявність цифрових ідентифікаторів **DOI**.

Для **дослідницьких (емпіричних) статей** рекомендована кількість бібліографічних джерел становить **25–45 (рекомендований обсяг статті: 15–30 тис. символів з пробілами)**, для **оглядових (теоретичних) статей — 60–100 (рекомендований обсяг статті: 30–40 тис. символів з пробілами)**. Для **методологічних статей** рекомендований обсяг статті: **20–35 тис. символів з пробілами**, рекомендована кількість бібліографічних джерел — 30–60.

Редакція також рекомендує обмежувати частку самоцититування, монографій і публікацій однією мовою з метою забезпечення **міжнародної репрезентативності бібліографії**.

Таблиці та ілюстрації. Кожна таблиця подається в **книжковій (портретній) орієнтації**. Назва таблиці має займати **не більше одного рядка** та виділяється **жирним шрифтом**. Таблиці повинні бути компактними.

Таблиці, графіки та рисунки також надсилаються **окремими файлами** у форматах *.png, .jpg, .pdf*.

Подяки. Подяки мають бути короткими та не повинні містити подяк анонімним рецензентам і редакторам, несуттєвих формулювань або коментарів. Допускається зазначення номерів грантів і внесків.

Оплата та додаткові послуги. Оплата організаційних витрат роботи редколегії (рецензування, підготовка та друк оригінал-макетів, редакторська робота, індексування в базах даних, отримання цифрового ідентифікатора тощо) здійснюється після прийняття статті до друку.

Кожному автору надається один примірник журналу. Працівники та студенти Київського інституту бізнесу та технологій публікуються безкоштовно за умови проходження стандартної процедури рецензування.

Для іноземних авторів можливий переклад статті англійською мовою співробітниками редколегії. Вартість перекладу залежить від обсягу та складності тексту.

Положення про конфіденційність. Імена та електронні адреси, зазначені користувачами сайту журналу, використовуються виключно для виконання внутрішніх технічних завдань та не передаються третім особам.

Засновник:

Київський інститут бізнесу та технологій
Видається з 2004 року.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ, № 8801 від 01.06.2004, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення України.
Збірник включено до переліку фахових видань України Категорії «Б», згідно з наказом МОН України № 886 від 02.07.2020 за спеціальностями: 051 Економіка, 053 Психологія, 073 Менеджмент, 113 Прикладна математика, 123 Комп'ютерна інженерія.

Періодичність: 2 рази на рік.

**Вісник Київського інституту бізнесу та технологій
№ 2 (51) 2024 року**

Рекомендовано до друку вченою радою Київського інституту бізнесу та технологій протокол № 4 від 22 листопада 2024 року.

Головний редактор:

НИКИФОРУК О. І., д-р екон. наук, с.н.с., Інститут економіки та прогнозування НАН України, Україна

Науковий редактор:

РЯБОКІНЬ М. В., канд. екон. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Заступник головного редактора:

ЯКОВЛЕВА О. В., д-р філос. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Редакційна колегія:

ГИЖКО Ю. І., канд. техн. наук, Інститут електродинаміки НАН України, Україна
ГРУШЕВСЬКА С., д-р філос. наук, проф., Щецинський університет, Польща
ЖУРАВЛЬОВА Л. П., д-р психол. наук, проф., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна
ЗАПОРОЖЕЦЬ О. М., канд. психол. наук, доц., Ріджент університет, США
ЗВАРИЧ В. М., д-р техн. наук, с.н.с., Інститут електродинаміки НАН України, Україна
КОБЛЯНСЬКА І. І. канд. екон. наук, доц., Сумський державний університет, Україна
КОЖЕМ'ЯКІНА С. М. д-р екон. наук, проф., Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України Міністерства соціальної політики України, Україна
КОТУХ Є.В., канд. техн. наук, доц., Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна
КОХТАМАКІ В., PhD, Senior Lecturer, Docent, Університет Тампере, Фінляндія
ЛАНОВЕНКО Ю.І., канд. психол. наук, доц., Київський інститут бізнесу та технологій, Україна
МИКИТЕНКО В. В., д-р екон. наук, проф., Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, Україна
МІШЕНІН С. В., д-р екон. наук, проф., Сумський державний університет, Україна
МОЗЕР А., канд. філос. наук, доц., Приватний католицький університет у Лінці, Австрія
ПЛОТНИКОВА М. Ф., канд. екон. наук, доц., Житомирський національний агроєкологічний університет, Україна
САУХ І. В., д-р екон. наук, доц., Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна
СТАНКЕВІЧІСНЕ О., DSc, проф., Вільнюський університет, Литва
ТИТАРЕНКО В. А., канд. філос. наук, доц., Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка, Україна
ШИМАНСЬКА В. В., канд. екон. наук, Київський інститут бізнесу та технологій, Україна

Founder:

Kyiv Institute of Business and Technology
Published from the 2004 year
The Certificate on State Registration of the Print Media – series KB № 8801 from the 1st of June 2004
Frequency: Semiannual
Language: Multiple languages Country: Ukraine

**Herald of Kyiv Institute of Business and Technology
№ 2 (51) 2024**

Recommended for printing by Kyiv Institute of Business and Technology Academic Council by protocol № 4 on November 22th 2024.

Editor-in-Chief:

NYKYFORUK O. I. DSc, Research fellow, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Economics and Forecasting, Ukraine

Scientific Editor:

RIABOKIN M.V., PhD, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Deputy Editor:

YAKOVLEVA O., DSc Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

Editorial Board:

GYZHKO Yu., PhD, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Electrodynamics, Ukraine
GRUSZEWSKA S., DSc, Professor, The University of Szczecin, Poland
ZHURAVLOVA L., DSc, Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine
ZAPOROZHETS O., PhD, Associate Professor, Regent University, USA
ZVARITCH V., DSc, Research fellow, The National Academy of Sciences of Ukraine, The Institute of Electrodynamics, Ukraine
KOBLIANSKA I., PhD, Associate Professor, Sumy State University, Ukraine
KOZHEMIAKINA S. M. DSc, Professor, Ukrainian State Employment Service Training Institute, Ukraine
KOTUKH Y.V., DSc, Associate Professor, National Technical University «Dnipro Polytechnic», Ukraine
KOHTAMÄKI V., PhD, Senior Lecturer, Docent Tampere University, Finland
LANOVENKO Y., PhD, Associate Professor, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine
MYKYTENKO V. V., DSc, Professor, State institution of environmental Economics and sustainable development, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine
MISHENIN Ye., DSc, Professor, Sumy State University, Ukraine
MOZER A., PhD, Associate Professor, Catholic Privat University Linz, Austria
PLOTNIKOVA M., PhD, Associate Professor, Zhytomyr National Agroecological University, Ukraine
SAUKH I., DSc, Associate Professor, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine
STANKEVIČIENĖ J., DSc, Professor, Vilnius University, Lithuania
TYTARENKO V., PhD, Assistant Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
SHYMANSKA V., PhD, Kyiv Institute of Business and Technology, Ukraine

ЗМІСТ | CONTENTS

Баценко Л., Галенін Р.

Роль цифрових комунікацій в управлінні організаційної
цифрової трансформації: бачення адміністрації організацій

Batsenko L., Halenin R.

The Role of Digital Communications in Managing
Organizational Digital Transformation: the Vision of
Organizational Administration

10

Болотіна Є., Пішеніна Т., Чимишенко С.

Сучасні міграційні процеси та цифровий ринок праці

Bolotina Ye., Pishenina T., Chimishenko S.

Modern Migration Processes and Digital Labor Market

26

Вознюк А., Бабко Т.

Психологічна допомога педагогічним працівникам в умовах
воєнного стану

Vozniuk A., Babko T.

Psychological Assistance to Teachers under Martial Law

36

Гребеніченко Ю.

Ціннісна сфера особистості учителя у кризових умовах
воєнного часу

Hrebenichenko Yu.

The Value Sphere of the Teacher's Personality in the Crisis
Conditions of Wartime

48

Гурочкіна В.

Фінансово-економічний вплив інтеграції етнічної групи на
економіку приймаючої країни та на Батьківщину

Hurochkina V.

Financial and Economic Impact of Ethnic Group Integration
on the Economy of the Host Country and the Homeland

56

Гурочкіна В., Альперн К.

Формування наукового профілю країн: від компетенцій до
глобального градієнту науки

Hurochkina V., Alpern K.

Formation of the Scientific Profile of Countries: from
Competences to the Global Science Gradient

66

Заєць І.

Особливості професійної орієнтації в умовах світових змін

Zaiets I.

Features of Professional Guidance in the Conditions of
Global Changes

84

Ігнатович О.

Взаємозв'язок ментального здоров'я вчителя та особистісної
ідентичності

Ihnatovych O.

Relationship between Teacher's Mental Health and Personal
Identity

93

Когут А., Лановенко Ю.

Витоки теорій кримінального покарання: історичний і
філософський аналіз

Kohut A., Lanovenko Yu.

The Origins of Theories of Criminal Punishment: a Historical
and Philosophical Analysis

104

Мосійчук І., Михалюк С.

Амбіції та очікування: молодь на шляху кар'єрного зростання

Mosiichuk I., Mykhaliuk S.

Ambitions and Expectations: Youth on the Path of Career
Growth

118

Наумчик Н., Харченко В., Миронюк Ю.

Психологічні прояви усамітнення в підлітковому віці

Naumchuk N., Kharchenko V., Myroniuk Yu.

Solitude and Social Isolation in Adolescence

127

Рябокін М., Котух Є.

Концептуальні основи RWA-токенізації у цифровій економіці

Riabokin M., Kotukh Ye.

Conceptual Basics of RWA Tokenization in the Digital
Economy

138

Харченко В.

Роль батька у формуванні сімейних цінностей дитини

Kharchenko V.

The Father's Role in the Formation of the Child's Family
Values

156

Шкрєбтієнко Л., Розова Т.

Вплив стресу і травматичних подій на дитячий мозок

Shkrebtienko L., Rozova T.

The Effect of Stress and Traumatic Events on the Children's
Brain

173

Яковлева О., Щербина В.

Мистецтво успіху в «суспільстві вражень»

Yakovleva O., Shcherbyna V.

The Art of Success in the "Society of Impressions"

181

УДК 334.7-047.64:004.77

JEL M19

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).01](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).01)

Людмила БАЦЕНКО,

кандидатка економічних наук, доцентка,

ORCID ID: 0000-0003-2859-4448

lbatsenko@yahoo.com

Сумський національний аграрний університет,

м. Суми, Україна

Роман ГАЛЕНІН,

кандидат економічних наук, доцент,

ORCID ID: 0000-0002-0609-0102

rgalenin@gmail.com

Міжнародний Європейський Університет,

м. Київ, Україна

РОЛЬ ЦИФРОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В УПРАВЛІННІ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: БАЧЕННЯ АДМІНІСТРАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙ

Майбутнє управління тісно пов'язане з цифровою трансформацією, змінами очікувань працівників та зростаючою потребою в інноваційних рішеннях. Цифрові комунікації, які передбачають використання електронних платформ та інструментів, є важливим чинником для забезпечення стратегічної адаптації організації. Вони сприяють прийняттю обґрунтованих рішень у реальному часі, підвищують ефективність співпраці між підрозділами та дозволяють зменшити час на оцінку альтернативних варіантів рішень.

Висновки дослідження свідчать, що цифрові комунікації відіграють ключову роль у процесах ухвалення рішень через швидкий обмін даними та отримання зворотного зв'язку. Водночас визначено основні виклики: інтеграція технологій, забезпечення інформаційної безпеки, ризик перевантаження даними та необхідність адаптації працівників до нових інструментів. Дослідження пропонує схему цифрової трансформації, що включає три основні елементи: цифрове мислення, цифрові технології та інфраструктуру, цифрові здатності. Така структура враховує ключові аспекти успішної трансформації, забезпечуючи комплексний підхід до її реалізації. Результати дослідження можуть слугувати основою для створення дорожніх карт трансформації, що дозволить організаціям ефективно адаптуватися до викликів цифрового середовища, підтримуючи інноваційність і конкурентоспроможність.

Ключові слова: управління, цифрова комунікація, цифрова трансформація, організаційна адаптація, інновації.

Liudmyla BATSENKO,
PhD (Econom.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-2859-4448
lbatsenko@yahoo.com
Sumy National Agrarian University
Sumy, Ukraine

Roman HALENIN,
PhD (Econom.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-0609-0102
rgalenin@gmail.com
International European University,
Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF DIGITAL COMMUNICATIONS IN MANAGING ORGANIZATIONAL DIGITAL TRANSFORMATION: THE VISION OF ORGANIZATIONAL ADMINISTRATION

The future of management is increasingly shaped by digital transformation, evolving employee expectations, and the growing demand for innovative solutions. Digital communication, encompassing the use of electronic platforms and tools, plays a crucial role in facilitating organizational adaptation by enhancing decision-making processes, improving collaboration between departments, and reducing the time required to evaluate strategic alternatives. This study aims to analyse the impact of digital communication on management processes during digital transformation, focusing on senior and middle management perspectives. A quantitative methodology was employed, involving structured surveys conducted across various industries.

The findings highlight that digital communication tools significantly influence decision-making by enabling real-time data exchange, immediate feedback, and informed choices. However, the research also identifies key challenges, including the integration of new technologies into existing processes, ensuring data security, preventing information overload, and supporting employee adaptation through training. Based on the insights gathered, the study proposes a comprehensive framework for digital transformation consisting of three core elements: digital mindset, technologies and infrastructure, and digital capabilities. This framework provides a structured approach to managing transformation, addressing critical factors for success. The results contribute to theoretical understanding and practical application, offering a roadmap for organizations to navigate the complexities of digital transformation while maintaining competitiveness and fostering innovation. In the future, it is advisable to conduct interviews, focus groups with professionals and experts in this field, who can provide a better understanding of the subject.

Keywords: management, digital communication, digital transformation, organizational adaptation, innovation.

Вступ

Цифрова трансформація та нові технології змінюють майбутню роботу і впливають на технологію економіки й суспільства. Світ знаходиться на етапі створення нового соціуму, з розвитком модерних бізнесів на стику традиційних сфер та інформаційних технологій (Klietsova, 2024). Цифрова трансформація – процес інтеграції цифрових технологій у всі аспекти бізнесу, докорінно змінюючи те, як організації працюють і надають цінність клієнтам. Цифрова трансформація – не лише ІТ-ініціатива, натомість комплексна стратегія, яка стосується кожного аспекту організації, від лідерства і культури до взаємодії з клієнтами та операційних процесів. Цифровізація має потенціал для прогресу від людської взаємодії до дуже складних процесів (Freu, 2017). Вплив технологічних змін на зайнятість за рахунок цифрової трансформації зробить планування кар'єри, робоче місце, можливості й готовність робочої сили важливішими, ніж будь-коли (Brougham, 2018), що підкреслює потребу в нових навичках (Kolade, 2022). За даними Leite (2024), елементами цифрової трансформації щодо її впровадження організації є такі: організаційна стратегія та культура, відносини, управління даними й інформацією, інфраструктура, операції, розвиток навичок, менеджмент, фінансові ресурси. Майбутнє в управлінні зумовлене цифровими трансформаціями, змінами очікувань працівників і зростаючими потребами в інноваційних рішеннях. За даними Shakina et al. (2021), цифрові компетенції співробітників можуть частково пояснити, наскільки організації приймають і впроваджують цифрові інновації. Цифрова комунікація означає використання електронних інструментів, платформ і каналів для обміну інформацією, співпраці та взаємодії, що дозволяє покращити якість стратегічних рішень, прискорити процеси адаптації до змін і зменшити час, необхідний для оцінки різних варіантів рішень (Batsenko, Halenin, 2023). Цифрові комунікації сприяють більш ефективній координації між різними підрозділами компанії, що є критично важливим під час впровадження змін. Цифрові комунікації стали невід'ємною частиною бізнес-операцій, забезпечуючи спілкування в реальному часі, безперебійну співпрацю та ефективне поширення інформації. Krpalek (2021) визнали важливість інформації та цифрових систем (електронних комунікацій, внутрішніх інформаційних систем, smart-середовища) в управлінні, підкреслили необхідність зосередитися на цифровізації та smart-інформаційних системах у розвитку персоналу.

Ефективна комунікація є основою успішної цифрової трансформації. Це гарантує, що всі зацікавлені – співробітники, клієнти та партнери – узгоджені й залучені протягом усього шляху трансформації. Тому цифровізація в управлінні сповільнюється, коли бракує цифрових компетенцій та працівники неохоче ставляться до їх розвитку. Щоб подолати зазначені бар'єри, слід підвищити цифрову обізнаність працівників (Varshney, 2020; Blanka, 2022), поінформувавши їх про переваги і потенціал цифрових технологій (Oke, 2023), одночасно розвиваючи їхні цифрові компетенції. Багато дослідників підкреслюють зв'язок між компетенціями працівника, його продуктивністю та організаційною ефективністю (Linna, 2010; Ashaye, 2019; Tangi, 2021). Варто

зазначити, що крім цифровізації, інвестиції в людський капітал для розвитку нових навичок і компетенцій можуть сприяти ефективному та якісному управлінню (Linna, 2010).

Цифрова трансформація впливає на всі процеси в організаціях, залучаючи додаткові фінансові ресурси й інвестиції. Інструменти цифрової комунікації розширюють міжвідомче співробітництво, усуваючи розриви та сприяючи інноваціям. Такі платформи, як Microsoft Teams або Slack надають спільні простори для мозкового штурму і вирішення проблем. Щоб цифрова трансформація була успішною, співробітники повинні володіти досвідом використання нових інструментів і технологій. Комунікація сприяє навчальним ініціативам, спільному використанню ресурсів і постійній підтримці.

Мета дослідження – проаналізувати роль цифрових комунікацій у стимулюванні цифрових трансформацій щодо управління вищого та середнього рівня. Ключовими дослідницькими питаннями стали такі: Як цифрові комунікації впливають на прийняття рішень менеджерами найвищих рівнів під час цифрової трансформації? З якими проблемами стикаються топменеджери під час впровадження інструментів цифрової комунікації?

Методи та матеріали

У дослідженні використовувалася методологія кількісного опитування, щоб визначити роль цифрової комунікації в організаційній трансформації: зібрати вимірювані дані про те, як керівники вищого та середнього рівня сприймають і використовують інструменти цифрової комунікації для сприяння організаційним змінам. Структуроване опитування було проведено серед керівників у різних галузях та містило поєднання запитань із вибором відповідей, за шкалою Лайкерта і за рангом, призначених для кількісної оцінки сприйняття, моделей використання та проблем, пов'язаних із цифровою комунікацією.

Опитування було розповсюджено онлайн цифровими платформами (Google Forms). Шкала відповіді Лайкерта (1 – зовсім не згоден, 5 – повністю згоден) використовувалася для послідовності та простоти статистичного аналізу.

Результати

Опитування було проведено серед 27 керівників вищого і середнього рівня, щоб зрозуміти їхні ролі, досвід лідерства, розмір організації та участь у цифровій організаційній трансформації. Нижче наведено результати за допомогою таблиць. Респонденти обіймали різні керівні посади (Табл. 1). Заступники директорів становили найбільшу групу, потім – категорія інші та директори.

Таблиця 1. Роль в організації

Роль	Кількість	Відсоток (%)
Директор	5	19%
Заступники директора	12	44%
Інші	10	37%
Всього	27	100%

Більшість респондентів має 5-10 років керівного досвіду (Табл.2).

Таблиця 2. Досвід лідерства

Досвід	Кількість	Відсоток (%)
Менше 5 років	5	19%
5-10 років	12	44%
10-20 років	8	30%
Більше 20 років	2	7%
Всього	27	100%

В опитуванні представлені організації різного розміру. Більшість респондентів працює в організаціях, де кількість працівників становить від 50 до 200 осіб (Табл. 3).

Таблиця 3. Кількість працівників

Кількість працівників	Кількість	Відсоток (%)
Менше 50	10	37%
50-200	14	52%
200-500	3	11%
Всього	27	100%

Більшість респондентів зазначила, що їхні організації переживають цифрову трансформацію (Табл. 4).

Таблиця 4. Цифрова трансформація

Цифрова трансформація	Кількість	Відсоток (%)
Так	20	74%
Ні	7	26%
Всього	27	100%

Впровадження нових технологій в організації не завжди є простим (Ткалас, 2020). Наскільки швидко й легко співробітники сприймають зручність використання цифрових інструментів, безпосередньо впливає на те, як часто та ефективно вони ними користуються. Якщо співробітники мають позитивне сприйняття, то використовують ці інструменти частіше, покращуючи загальну комунікацію та продуктивність в організації. Тому друга частина даної анкети була присвячена сприйняттю цифрових засобів комунікації. Відповідаючи на питання: «Як часто ви використовуєте цифрові комунікаційні інструменти (електронну пошту, Slack, Teams) у щоденній роботі?», більшість респондентів повідомила про часте (52%) або постійне (33%) використання. Отже, інструменти цифрового спілкування глибоко інтегровані в щоденні робочі процеси для більшості опитаних. Як зазначають науковці, соціальні медіа, соціальні мережі та блоги, мають позитивний вплив на організації шляхом створення внутрішніх спільнот, підвищення сприйняття прозорості та посилення залученості співробітників (Men, 2017; Men, 2020). Справді, більшість співробітників, опитаних у McKinsey Global Institute (2016), визнала важливість соціальних технологій для покращення внутрішньої комунікації.

Цифрова внутрішня комунікація стосується використання цифрових інструментів і платформ для полегшення спілкування та співпраці всередині організації. Основна мета внутрішньої цифрової комунікації полягає в тому, щоб покращити потік інформації та ідей всередині організації, співпрацю і роботу в команді та допомогти організації досягти своїх цілей. Відповідаючи на питання щодо ефективності цих інструментів для покращення внутрішньої комунікації, респонденти високо оцінили можливості засобів цифрової комунікації для вказаної мети. Використовуючи шкалу від 1 (неефективний) до 5 (високоєфективний), більшість оцінила інструменти як ефективні (44%) або високоєфективні (33%) із середнім балом 4,1. Жоден респондент не назвав інструменти неефективними, підкреслюючи їх уявну цінність у сприянні внутрішньому співробітництву, що суголосно думці науковців: організації, які використовують онлайн-інструменти, повідомляють про підвищення ефективності комунікації, підвищення задоволеності роботою та організаційної відданості (Kim, 2020). Petan (2014) зазначили, що інтерактивні відеоплатформи та соціальні медіа впроваджуються для покращення передачі знань і навчання співробітників в організаціях, забезпечуючи кращу продуктивність і організаційну адаптивність.

Коли запитали про конкретні використовувані інструменти, то електронну пошту було визначено найбільш універсальною (100% респондентів). Платформами для відеоконференцій (Teams і Zoom) послуговуються 74%. Додатки для обміну повідомленнями (Slack) обрали 56%. Тільки 11% згадали інші інструменти (специфічні для організації платформи або менш поширені програми). Результати підкреслюють домінування електронної пошти, зростаючу залежність від інструментів відеоконференцій та обміну повідомленнями для спілкування в режимі реального часу і спільної роботи.

Heavin & Power (2018) стверджують, що цифрова трансформація позитивно впливає на вирішення проблем усередині організацій, а Hess (2016) зазначають: організації, які швидко не створюють і не впроваджують стратегії цифрової трансформації, не зможуть конкурувати в новому цифровому світі. Тож як цифрові комунікації впливають на прийняття рішень? Більшість респондентів оцінила позитивно. 85% учасників повідомили, що інструменти мали значний (44%) або дуже значний (41%) вплив на їх здатність приймати рішення. 11% вважають вплив нейтральним, 4% – слабким. Жоден респондент не оцінив вплив дуже низьким. Тому цифрові комунікації є критично важливим фактором ефективного прийняття рішень в організаціях.

Цифрову трансформацію внутрішньої комунікації слід розглядати як частину ширшої цифрової трансформації сучасних організацій, яку Vial (2019) визначив процесом, спрямованим на покращення об'єкта через ініціювання значних змін його властивостей завдяки поєднанню інформації, обчислень, комунікації та технології підключення. Цифрова трансформація створює зв'язки, які впливають на ролі співробітників, лідерство й організаційну культуру (Vial, 2019). Тож доречним було питання, наскільки важливою є роль цифрових

комунікацій у трансформаційних зусиллях організації? Використовуючи шкалу від 1 (незначно) до 5 (дуже значуще), 44% оцінили цифрові комунікації як «значні», а 41% – «дуже значущі» (середня оцінка – 4,3); 11% дали нейтральну відповідь, 4% оцінили роль низькою за значимістю. Жоден респондент не вважав це «незначним». Відтак, цифрові комунікації постають ключовим рушієм організаційної трансформації.

Успішна співпраця посилює впровадження цифрових комунікацій, але потребує лідерів, які є інформативними та гнучкими у взаєминах зі співробітниками, орієнтованими на команду. Лідери в організаціях часто виконують роль ініціаторів і модераторів процесу співпраці, створюючи умови для ефективної комунікації, залучення співробітників та сприяння командній роботі. Ahmad (2022) описують цифрового лідера так: потребує гнучкої ІТ-архітектури і бізнес-архітектури для швидкого впровадження ідей у реальність та інноваційну культуру. Цифрове лідерство – процес соціального впливу за допомогою технологій, які можуть виникнути на будь-якому організаційному рівні та мають допомогти співробітникам розвивати здібності, продуктивність. Цифрове лідерство довело, що воно є результатом цифрового середовища і таланту (Hammer, 2021). Важливість цифрового лідерства полягає в досягненні інтеграції між використанням інформаційних технологій одночасно з використанням людських ресурсів творчо і по-новому.

Дослідивши переваги цифрової комунікації для співпраці, було виявлено, що більшість респондентів (44%) зазначила про «значне» покращення співпраці за останні роки, 22% – покращилася «повністю», що підтверджується і науковими дослідженнями, оскільки інструменти цифрової співпраці покращують доступ до досвіду й ресурсів, особливо приносячи користь молодшим співробітникам і недостатньо представленим групам, руйнуючи інституційні бар'єри (Wu, 2016). 18% респондентів оцінили вплив співпраці як нейтральний, а 15% відзначили лише деяке покращення. Прикметно: ніхто не повідомив, що інструменти цифрового спілкування не змогли покращити співпрацю. Тому співпраця може бути важливим ресурсом для розвитку як лідерських якостей, так і цифрових комунікацій. Наприклад, лідери можуть використовувати зворотний зв'язок від команд для адаптації своїх цифрових стратегій та прийняття більш обґрунтованих рішень, що підвищує їх ефективність. Роль лідерів у заохоченні та підтримці співпраці полягає у створенні цифрового середовища, де співробітники можуть вільно обмінюватися ідеями, вирішувати проблеми разом. У добу цифрових технологій співробітники і команди можуть трансформувати цілі організації та співробітників, щоб вони стали цифровими та креативними новаторами, спостерігаючи й відстежуючи цифрове розуміння, цифрові рішення та інноваційні правила для досягнення своїх цілей (Ahmad, 2021).

Інструменти цифрової комунікації стали невід'ємною частиною сучасних організаційних операцій, пропонуючи потенціал для підвищення ефективності спілкування, співпраці та загальної продуктивності. Цифрові технології сприяють зниженню витрат, інноваціям, спілкуванню в реальному часі та

спільному використанню ресурсів, які є важливими для отримання конкурентної переваги (Ferreira, 2022).

Учасники дослідження відзначили організаційні результати, які покращилися завдяки використанню цифрових комунікацій (Табл.5). Операційна ефективність – найчастіше згадувана перевага (обрали 74% респондентів), потім прозорість (67%), інновації (56%) та залучення співробітників (44%), що відповідає міркуванням Sivunen і Laitinen (2019): цифрові комунікаційні інструменти підтримують спільне робоче середовище, підвищуючи продуктивність завдань і культурну згуртованість. 7% опитаних навели додаткові результати (галузеві переваги, унікальні організаційні результати). Ці дані підкреслюють універсальність цифрових комунікаційних інструментів у сприянні операційним і стратегічним вдосконаленням організацій.

Таблиця 5. Організаційні результати

Результати	Кількість	Відсоток (%)
Ефективність	20	74%
Прозорість	18	67%
Інновації	15	56%
Залучення співробітників	12	44%
Інше	2	7%

Інструменти цифрової комунікації надають значні переваги в ефективності та співпраці в організаціях, однак їх реалізація сповнена проблем, найпоширенішими з-поміж яких є опір співробітників і відсутність навчання, що зазначено в дослідженнях науковців. Так, Герасименко (2021) підкреслює: опір застосуванню цифрових стратегій – поширене явище через недостатню обізнаність користувачів і небажання відійти від традиційних практик, а Пулуєва (2020) наголошує, що навчання і адаптація для працівників є критично важливими через проблеми під час навігації новими цифровими інтерфейсами.

Результати дослідження підтвердили думки науковців. Більше половини респондентів (56%) назвали опір співробітників основною проблемою, 52% – недостатнє навчання, 37% – сумісність із застарілими системами, 30% – вартість впровадження. Цифрові комунікаційні системи часто передбачають інтеграцію нових інструментів із наявними, які можуть бути технічно складними та ресурсомісткими (Shanmugan, 1994). 11% опитаних назвали інші проблеми, які не були зазначені. Можливо, йдеться про питання безпеки та конфіденційності, організаційні виклики (прогалини у реалізації стратегії, розуміння, адаптація до динаміки спілкування тощо). Результати засвідчують: незважаючи на переваги цифрових комунікаційних інструментів, організації стикаються зі значними перешкодами щодо прийняття, навчання і технічної інтеграції. Для успішного впровадження цифрових комунікаційних інструментів необхідно врахувати управлінські, технічні, освітні та організаційні аспекти. Тому важливо, чи пропонують організації підтримку своїм працівникам? Більшість респондентів вважає, що їхні організації забезпечують хорошу (44%) або відмінну (26%)

підтримку для впровадження цифрових комунікацій, що свідчить про загалом позитивне ставлення до ініціатив цифрової трансформації. Однак 18% оцінили організаційну підтримку як нейтральну, 7% – погану, 4% – дуже погану. Звідси, більшість організацій підтримує впровадження цифрових комунікаційних інструментів, але потрібне вдосконалення повного узгодження ресурсів і зусиль.

Шляхами вдосконалення респонденти визначили навчальні програми із середнім рейтингом 1,4 (за шкалою від 1 до 4), бездоганний зв'язок між інструментами та системами – 2,1, збільшення фінансування – 2,7, покращення безпеки – 3,0 (Рис.1). Хоча менеджери цінують безпеку і фінансування, але вважають що для успіху цифрових комунікацій необхідні сумісність системи та навчальні програми.

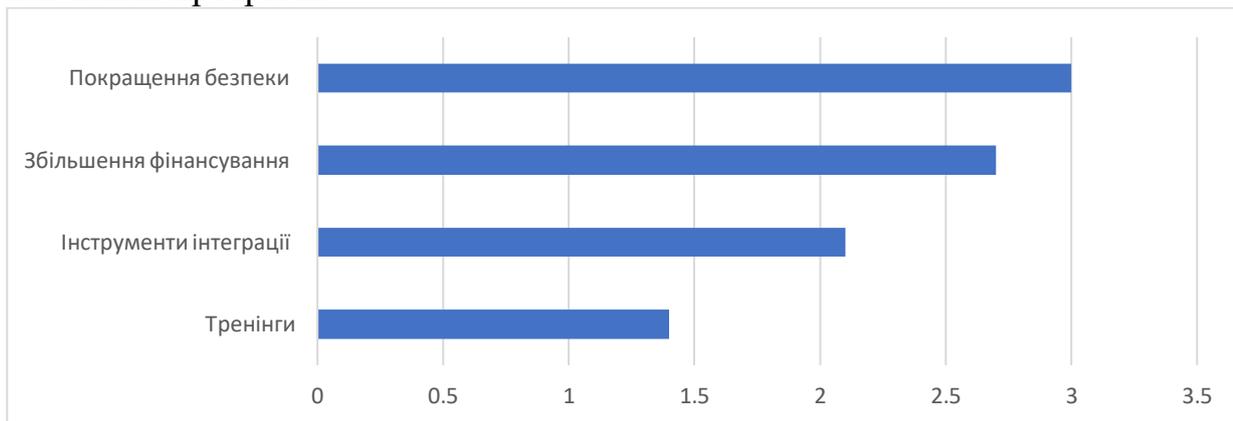

Рисунок 1. Пріоритети вдосконалення цифрових інструментів

Попри слушність висновків за опитуванням респондентів, потрібно підкреслити певні аспекти:

1. Розробка стратегії може чітко окреслити шляхи досягнення успіху, при цьому головними умовами є детальний аналіз, щоб зрозуміти, які цифрові інструменти найкраще відповідають потребам організації, та покроковий план інтеграції.

2. Формування культури змін для успішного впровадження нових цифрових інструментів і технологій у сучасних організаціях. Успішна адаптація змін залежить від активного залучення співробітників, мотиваційних механізмів (позитивне підкріплення) і регулярного моніторингу впроваджуваних рішень. Щоб активно залучити співробітників до процесу змін, потрібно детально пояснити переваги нових інструментів для конкретної роботи та організації, показати, як цифрові інновації можуть підвищити ефективність, полегшити виконання завдань або покращити результати роботи.

3. Відкрита комунікація – основа залучення персоналу. Організації можуть створювати форуми, круглі столи, семінари для обговорення нововведень, де співробітники висловлюватимуть свої ідеї та занепокоєння, впливатимуть на спосіб інтеграції нових цифрових технологій.

Цифрова трансформація вимагає спеціального набору навичок і компетенцій: ефективні внутрішні та зовнішні навички спілкування, технічні компетенції (управління бізнес-процесами, роботизація, автоматизація процесів, вміння працювати з новими технологіями, хмарними обчисленнями). Більшість

наукових досліджень зосереджено на шести фазах цифрового розвитку трансформації: ініціація, ідея, оцінка, зобов'язання, реалізація та стійкість (Ziyadin, 2019).

На основі літературного огляду і дослідження керівників сформовано структуру цифрової трансформації організації з групами та підгрупами (Рис.2), що відображає логічну ієрархію для впровадження цифрової трансформації та допоможе ефективно координувати дії, враховувати всі необхідні елементи для успішної цифрової трансформації.

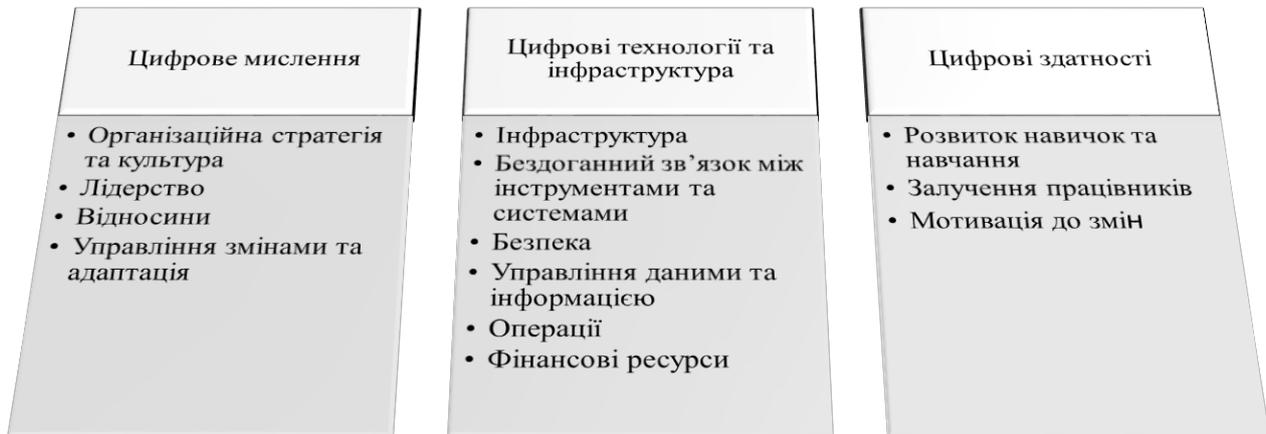

Рисунок 2. Парадигма цифрових трансформацій в організації

Цифрове мислення – основа сучасної цифрової трансформації, яка передбачає зміну підходу до стратегії та культури організації, розробку стратегічного бачення (враховує вплив нових цифрових технологій та створення сприятливого середовища для інновацій, співпраці). Лідерство вимагає особливої уваги до гнучкості, відкритості змінам, здатності мотивувати команду долати виклики цифрової ери. Важливі командні стосунки, в яких довіра і взаємопідтримка дозволяють адаптуватися до змін і вдосконалюватися. Цифрові технології та інфраструктура є найважливішою технічною основою для реалізації трансформації, що передбачає інтеграцію сучасних інструментів і систем, які дозволяють компаніям швидко реагувати на зміни ринку й операційних процесів. Безперебійний зв'язок між різними платформами та системами стає вирішальним, забезпечуючи високий рівень безпеки й належне керування даними. Операції мають бути роботизовані, автоматизовані та оптимізовані, а фінансові ресурси – правильно використані для підтримки технологічних змін, які забезпечують ефективність і конкурентоспроможність. Цифрові здатності, вміння організації охоплюють не лише технічні навички, а й здатність залучати та мотивувати співробітників до постійного навчання і розвитку. Важливо створити культуру, в якій кожен співробітник має доступ до необхідних ресурсів для підвищення кваліфікації та застосування нових технологій у своїй роботі. Коли співробітники залучені в процес змін і

мотивовані адаптуватися, організація може бути більш гнучкою та стійкою до швидкого цифрового розвитку.

Впровадження інструментів цифрової комунікації вимагає подолання значних технологічних, культурних та операційних бар'єрів. Ефективні стратегії повинні вирішувати ці проблеми шляхом кращого розподілу ресурсів, навчання користувачів і надійних протоколів безпеки задля успішної інтеграції та довгострокових організаційних переваг.

Висновок

Отже, цифрові комунікації відіграють ключову роль у прийнятті рішень менеджерами найвищих рівнів під час цифрової трансформації. Завдяки інтеграції цифрових платформ та інструментів комунікації, топменеджери можуть швидко обмінюватися даними, отримувати зворотний зв'язок і приймати обґрунтовані рішення в режимі реального часу. Проте під час впровадження інструментів цифрової комунікації вони зіштовхуються із проблемами, а саме: складність у забезпеченні безпеки комунікацій та захисту даних; інтеграція нових технологій в наявні операційні процеси, що може вимагати значних ресурсів і часу; ризик інформаційного перевантаження, коли велика кількість даних та комунікацій може ускладнити прийняття швидких і точних рішень; адаптація співробітників до нових інструментів цифрової комунікації та організації відповідного навчання для ефективного їх використання.

Доречно виокремити 13 основних вимірів або вимог для впровадження і прогресу цифрової трансформації організації: організаційна стратегія та культура, лідерство, відносини, управління змінами й адаптація, інфраструктура, бездоганний зв'язок між інструментами і системами, безпека, управління даними та інформацією, операції, фінансові ресурси, розвиток навичок і навчання, залучення працівників, мотивація до змін, які були згруповані в три групи, що ведуть до процесу цифрової трансформації:

- 1) цифрове мислення,
- 2) цифрові технології та інфраструктура,
- 3) цифрові здатності.

Вагомим внеском дослідження є з'ясування аспектів процесу цифрової трансформації з модерного погляду і практичного досвіду, за допомогою якого презентовано три основні елементи (групи) як можливі ключові чинники цього процесу. А тринадцять вимірів є першопоштовхом для створення дорожньої карти організацій, включно з майбутніми дослідженнями.

Хоча мета дослідження – проаналізувати роль цифрових комунікацій у стимулюванні цифрових трансформацій з боку управління вищого та середнього рівня, висновки було розширено та запропоновано тринадцять основних параметрів щодо впровадження цифрової трансформації, здатної адаптувати організації до сучасного світу діджиталізації.

Надалі доцільно проводити інтерв'ю, фокус-групи з професіоналами та експертами в цій галузі, які забезпечать краще розуміння предмета.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ahmad, M., Shah, S.Z.A., & Abbass, Y. (2021). The role of heuristic-driven biases in entrepreneurial strategic decision-making: evidence from an emerging economy. *Management Decision*, 59(3), 669-691.
2. Ashaye, O.R., & Irani, Z. (2019). The role of stakeholders in the effective use of egovernment resources in public services. *Int. J. Inf. Manag.*, 49, 253-270. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.05.016>
3. Batsenko, L., & Halenin, R. (2023). Modern challenges of theory and practice of international communications in the administrative management system of organisations in the conditions of sustainable development: a systematic approach. *Collection of scientific papers of the State University of Infrastructure and Technologies: «Economics and Management»*, 53, 58-66.
4. Blanka, C., Krumay, B., & Rueckel, D. (2022). The interplay of digital transformation and employee competency: a design science approach. *Technol. Forecast. Soc. Chang.*, 178, 121575 <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121575>.
5. Brougham, D., & Haar, J. (2018). Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees' perceptions of our future workplace. *J. Manag. Organ.*, 24(2), 239-257. <https://doi.org/10.1017/jmo.2016.55>.
6. Gerasimenko, V. (2021). Digital Strategy Implementation in Marketing: New Performance and Risks. *Digital Strategies in a Global Market*, 13-27. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58267-8_2.
7. Ferreira, M., Moreira, F., & Seruca, I. (2022). Digital Organizations. *Advances in Business Information Systems and Analytics*. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4799-1.ch001>.
8. Frey, C.B., & Osborne, M.A. (2017). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? *Technol. Forecast. Soc. Chang.*, 114, 254-280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>
9. Hammouri, Q.M., Abu-Shanab, E.A., & Nusairat, N.M. (2021). Attitudes toward implementing E-government in health insurance administration. *International Journal of Electronic Government Research (IJEGR)*, 17(2), 1-18.
10. Heavin, C., & Power, D.J. (2018). Data-based decision making and digital transformation. Springer.
11. Hess, T., Matthes, F., & Schober, A. (2016). Digital transformation: A strategic perspective. Springer.
12. Kim, S., & Lee, M. (2020). Impact of Internal Communication of Organizations on Collaborative Performance and Organizational Effectiveness: focusing on the Moderation Effect of Online Communication Tools for Collaboration. *The Journal of the Korea Contents Association*, 20, 498-518. <https://doi.org/10.5392/JKCA.2020.20.12.498>.
13. Klietsova, N., Batsenko, L., Klietsov, A., Halenin, R., Kravchenko, I., Ksenofontova, M., & Dorozhko, Y. (2024). International Experience of

- Personnel Selection in the Conditions of the Digital Environment, War and Sustainable Development: Social and Corporate Responsibility of Employers for the Non-Transparent Hiring Process. *EVOLUTIONARY STUDIES IN IMAGINATIVE CULTURE*, 26-38. <https://doi.org/10.70082/esiculture.vi.766>
14. Kolade, O., & Owoseni, A. (2022). Employment 5.0: the work of the future and the future of work. *Technol. Soc.* 102086 <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102086>.
 15. Krpalek, P., Berkova, K., Kubisova, A., Krelova, K.K., Frendlovska, D., & Spiesova, D. (2021). Formation of professional competences and soft skills of public administration employees for sustainable professional development. *Sustainability*, 13 (10), 5533. <https://doi.org/10.3390/su13105533>.
 16. Linna, P., Pekkola, S., Ukko, J., & Melkas, H. (2010). Defining and measuring productivity in the public sector: managerial perceptions. *Int. J. Public Sect. Manag.*, 23 (5), 479-499. <https://doi.org/10.1108/09513551011058493>.
 17. McKinsey Global Institute (2016). How social media tools can reshape the organization. <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/how-social-tools-can-reshape-the-organization>.
 18. Men, L. R., & Bowen, S. (2017). Excellence in internal communication management. Business Expert Press.
 19. Men, L. R., O'Neil, J., & Ewing, M. (2020). Examining the effects of internal social media on employee engagement. *Public Relations Review*, 46(2), 101880. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101880>
 20. Oke, A.E., Aliu, J., Fadamiro, P.O., Akanni, P.O., & Stephen, S.S. (2023). Attaining digital transformation in construction: an appraisal of the awareness and usage of automation techniques. *J. Build. Eng.*, 67, 105968 <https://doi.org/10.1016/j.jobte.2023.105968>.
 21. Petan, A., Peřan, L., & Vasiu, R. (2014). Interactive Video in Knowledge Management: Implications for Organizational Leadership. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 124, 478-485. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2014.02.510>.
 22. Shanmugan, K. (1994). Simulation and implementation tools for signal processing and communication systems. *IEEE Communications Magazine*, 32, 36-40. <https://doi.org/10.1109/35.295943>.
 23. Shakina, E., Parshakov, P., & Alsufiev, A. (2021). Rethinking the corporate digital divide: the complementarity of technologies and the demand for digital skills. *Technol. S. David et al. Technological Forecasting & Social Change* 199 (2024) 123088 *13 Forecast. Soc. Chang.*, 162, 120405 <https://doi.org/10.1016/j.>
 24. Sivunen, A., & Laitinen, K. (2019). Digital Communication Environments in the Workplace. *Workplace Communication*. <https://doi.org/10.4324/9780429196881-4>.
 25. Tangi, L., Janssen, M., Benedetti, M., Noci, G. (2021). Digital government transformation: a structural equation modelling analysis of driving and impeding factors. *Int. J. Inf. Manag.*, 60, 102356

<https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102356>.

26. Tkalac Vercic, A., & Spoljaric, A. (2020). Managing internal communication: How the choice of channels affects internal communication satisfaction. *Public Relations Review*, 46(3), 101926. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101926>
27. Varshney, D. (2020). Digital transformation and creation of an agile workforce: Exploring company initiatives and employee attitudes. *Contemporary Global Issues in Human Resource Management*. Emerald Publishing Limited, 89-105. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-392-220201009>
28. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
29. Ziyadin, S., Suieubayeva, S., & Utegenova, A. (2019). Digital transformation in business. *Digital age: chances, challenges and future*, 84. https://doi.org/10.1007/978-3-030-27015-5_49
30. Wu, L., & Kane, G. (2016). Network-biased Technical Change: How Modern Digital Collaboration Tools Overcome Some Biases but Exacerbate Others. *Labor: Human Capital eJournal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2433113>.

REFERENCES:

1. Ahmad, M., Shah, S.Z.A., & Abbass, Y. (2021). The role of heuristic-driven biases in entrepreneurial strategic decision-making: evidence from an emerging economy. *Management Decision*, 59(3), 669-691.
2. Ashaye, O.R., & Irani, Z. (2019). The role of stakeholders in the effective use of egovernment resources in public services. *Int. J. Inf. Manag.*, 49, 253-270. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.05.016>
3. Batsenko, L., & Halenin, R. (2023). Modern challenges of theory and practice of international communications in the administrative management system of organisations in the conditions of sustainable development: a systematic approach. *Collection of scientific papers of the State University of Infrastructure and Technologies: «Economics and Management»*, 53, 58-66.
4. Blanka, C., Krumay, B., & Rueckel, D. (2022). The interplay of digital transformation and employee competency: a design science approach. *Technol. Forecast. Soc. Chang.*, 178, 121575. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121575>.
5. Brougham, D., & Haar, J. (2018). Smart technology, artificial intelligence, robotics, and algorithms (STARA): Employees' perceptions of our future workplace. *J. Manag. Organ*, 24(2), 239-257. <https://doi.org/10.1017/jmo.2016.55>.
6. Gerasimenko, V. (2021). Digital Strategy Implementation in Marketing: New Performance and Risks. *Digital Strategies in a Global Market*, 13-27. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58267-8_2.

7. Ferreira, M., Moreira, F., & Seruca, I. (2022). Digital Organizations. *Advances in Business Information Systems and Analytics*. <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-4799-1.ch001>.
8. Frey, C.B., & Osborne, M.A. (2017). The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? *Technol. Forecast. Soc. Chang.*, 114, 254-280. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019>
9. Hammouri, Q.M., Abu-Shanab, E.A., & Nusairat, N.M. (2021). Attitudes toward implementing E-government in health insurance administration. *International Journal of Electronic Government Research (IJEGR)*, 17(2), 1-18.
10. Heavin, C., & Power, D.J. (2018). *Data-based decision making and digital transformation*. Springer.
11. Hess, T., Matthes, F., & Schober, A. (2016). *Digital transformation: A strategic perspective*. Springer.
12. Kim, S., & Lee, M. (2020). Impact of Internal Communication of Organizations on Collaborative Performance and Organizational Effectiveness: focusing on the Moderation Effect of Online Communication Tools for Collaboration. *The Journal of the Korea Contents Association*, 20, 498-518. <https://doi.org/10.5392/JKCA.2020.20.12.498>.
13. Klietsova, N., Batsenko, L., Klietsov, A., Halenin, R., Kravchenko, I., Ksenofontova, M., & Dorozhko, Y. (2024). International Experience of Personnel Selection in the Conditions of the Digital Environment, War and Sustainable Development: Social and Corporate Responsibility of Employers for the Non-Transparent Hiring Process. *EVOLUTIONARY STUDIES IN IMAGINATIVE CULTURE*, 26-38. <https://doi.org/10.70082/esiculture.vi.766>
14. Kolade, O., & Owoseni, A. (2022). Employment 5.0: the work of the future and the future of work. *Technol. Soc.* 102086 <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.102086>.
15. Krpalek, P., Berkova, K., Kubisova, A., Krelova, K.K., Frenclavska, D., & Spiesova, D. (2021). Formation of professional competences and soft skills of public administration employees for sustainable professional development. *Sustainability*, 13 (10), 5533. <https://doi.org/10.3390/su13105533>.
16. Linna, P., Pekkola, S., Ukko, J., & Melkas, H. (2010). Defining and measuring productivity in the public sector: managerial perceptions. *Int. J. Public Sect. Manag.*, 23 (5), 479-499. <https://doi.org/10.1108/09513551011058493>.
17. McKinsey Global Institute (2016). How social media tools can reshape the organization. <https://www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/how-social-tools-can-reshape-the-organization>.
18. Men, L. R., & Bowen, S. (2017). *Excellence in internal communication management*. Business Expert Press.
19. Men, L. R., O'Neil, J., & Ewing, M. (2020). Examining the effects of internal social media on employee engagement. *Public Relations Review*, 46(2), 101880. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101880>

20. Oke, A.E., Aliu, J., Fadamiro, P.O., Akanni, P.O., & Stephen, S.S. (2023). Attaining digital transformation in construction: an appraisal of the awareness and usage of automation techniques. *J. Build. Eng.*, 67, 105968 <https://doi.org/10.1016/j.jobte.2023.105968>.
21. Petan, A., Peřan, L., & Vasiu, R. (2014). Interactive Video in Knowledge Management: Implications for Organizational Leadership. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 124, 478-485. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2014.02.510>.
22. Shanmugan, K. (1994). Simulation and implementation tools for signal processing and communication systems. *IEEE Communications Magazine*, 32, 36-40. <https://doi.org/10.1109/35.295943>.
23. Shakina, E., Parshakov, P., & Alsufiev, A. (2021). Rethinking the corporate digital divide: the complementarity of technologies and the demand for digital skills. *Technol. S. David et al. Technological Forecasting & Social Change* 199 (2024) 123088 *13 Forecast. Soc. Chang.*, 162, 120405 <https://doi.org/10.1016/j.>
24. Sivunen, A., & Laitinen, K. (2019). Digital Communication Environments in the Workplace. *Workplace Communication*. <https://doi.org/10.4324/9780429196881-4>.
25. Tangi, L., Janssen, M., Benedetti, M., Noci, G. (2021). Digital government transformation: a structural equation modelling analysis of driving and impeding factors. *Int. J. Inf. Manag.*, 60, 102356 <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102356>.
26. Tkalac Vercic, A., & Spoljaric, A. (2020). Managing internal communication: How the choice of channels affects internal communication satisfaction. *Public Relations Review*, 46(3), 101926. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2020.101926>
27. Varshney, D. (2020). Digital transformation and creation of an agile workforce: Exploring company initiatives and employee attitudes. *Contemporary Global Issues in Human Resource Management*. Emerald Publishing Limited, 89-105. <https://doi.org/10.1108/978-1-80043-392-220201009>
28. Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
29. Ziyadin, S., Suieubayeva, S., & Utegenova, A. (2019). Digital transformation in business. *Digital age: chances, challenges and future*, 84. https://doi.org/10.1007/978-3-030-27015-5_49
30. Wu, L., & Kane, G. (2016). Network-biased Technical Change: How Modern Digital Collaboration Tools Overcome Some Biases but Exacerbate Others. *Labor: Human Capital eJournal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2433113>.

Отримано редакцією / Received: 20.11.24

Прорецензовано / Revised: 28.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 02.12.24

УДК 338.24.021.8:331.5+004

JEL D60, E20, F15

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).02](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).02)

Євгенія БОЛОТІНА,

кандидатка філософських наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0001-6939-3840

bolotina@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

Тетяна ПШЕНІНА,

докторка економічних наук,

старша наукова співробітниця,

завідувачка кафедри економіки

та підприємництва КІБІТ

ORCID ID: 0000-0001-8094-1334

pishenina@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

Сергій ЧИМИШЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент

ORCID ID: 0000-0002-1904-9125

chimyshenko@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

СУЧАСНІ МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЦИФРОВИЙ РИНОК ПРАЦІ

У статті розглянуто розвиток сучасних інструментів ринку праці як новітній тренд діджиталізації сфери трудових відносин. З'ясовано, як цей факт змінив мету суспільства, що тепер полягає не в накопиченні матеріальних благ, а орієнтації на нематеріальні цінності та інтереси, зміну характеру і типу професійної діяльності, модернізацію трудових відносин. Встановлено, що діджиталізація надає міграційним процесам нові можливості й виклики (подолання бар'єрів міграції, збільшення потоку інформації про країни і шляхи для мігрантів, покращення комунікаційних зв'язків між мігрантами та їхніми родинами вдома, проте недоліком є збільшення кількості тіньових аспектів нелегальної міграції, ризиків кіберзлочинності). Визначено, що в цифровому суспільстві стають більше затребуваними нові професії, навички й компетентності, якими володіють претенденти, стан і напрямки розвитку ринку праці швидко змінюються. Доведено, що передусім зазначений феномен актуалізується у світових міграційних процесах.

Ключові слова: атипова зайнятість, інституціоналізація міжнародних зв'язків, ринок праці, цифровізація, «міграційний вибух», світова міграція.

Yevgeniia BOLOTINA,
PhD (Philos.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0001-6939-3840
bolotina@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology

Tetiana PISHENINA,
DSc (Econ.), Senior Research Associate,
Head of the Department of Economics and
Enterprises of KIBiT
ORCID ID: 0000-0001-8094-1334
pishenina@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology

Sergiy CHIMYSHENKO,
PhD (Econ.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0002-1904-9125
chimyshenko@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

MODERN MIGRATION PROCESSES AND DIGITAL LABOR MARKET

The article examines the development of modern tools of the labor market as a modern trend of digitization in the field of labor relations. This fact has changed the goal of society, which now consists not in the accumulation of material goods, but is more focusing on intangible values and interests, on changing the nature and type of professional activity, and modernizing labor relations. In the digital society, new professions and the skills possessed by job applicants are becoming more in demand. The state and directions of development of the labor market are changing rapidly. The war is the main cause of the negative impact, because due to it, Ukraine lost a significant part of its human capital - more than a third of the population was moving to other countries. The business was forcing to reduce the number of employees, and to reduce the wages of the remaining workers. It became clear that Ukraine is faced with many problems and challenges, including the restoration of destroyed infrastructure, economy, and social assistance to people now. All this will require great efforts and resources, including human resources. Today, the issue of people's return is becoming acute, but this is possible only under the condition of safety and the availability of jobs. Digitization can solve the issue of providing jobs for the country's population. With a systemic state approach, digital technologies will significantly stimulate the development of open information society, increasing productivity, economic growth, as well as improving the quality of life of Ukrainian citizens. Since

digitization is a recognized mechanism of economic development, the path to a digital economy will be through the domestic market for the production, use and consumption of information, communication and digital technologies.

Keywords: *atypical employment, institutionalization of international relations, labor market, digitalization, «migration explosion», world migration.*

Вступ

Міграційні процеси завжди призводили до нерівності в розвитку світових міграційних рухів. Однак вони є важливою частиною міжнародних економічних відносин. Глобалізація посилила міграцію, яка через вирішення політичних конфліктів, трансформацію міжнародних зв'язків і поступ комунікаційних технологій набула масштабності. Діджиталізація надає міграційним процесам нові можливості й виклики: подолання бар'єрів міграції, збільшення потоку інформації про країни, шляхи для мігрантів, покращення комунікаційних зв'язків між мігрантами та їхніми родинами вдома, проте недоліком постає збільшення кількості тіньових аспектів нелегальної міграції та ризиків кіберзлочинності. Дослідження розвитку цифрових технологій системно проводяться на різних рівнях наукового аналізу, що засвідчує велика кількість праць вітчизняних (розглядають питання в умовах глобалізації) та зарубіжних учених. Основним фактором, який сприяє збільшенню міграційних процесів у сучасному суспільстві, визначено інформацію та її доступність завдяки великій популярності цифрових технологій (Тіщенко, 2020).

Так, Л. Муц (2019) проаналізував проблеми соціально-економічного характеру, які виникають через зростання міграції, та представив шляхи їх вирішення – становлення інформаційно-комунікаційної інфраструктури в регулюванні міграційних процесів. Натомість Ю. Вашай та О. Дорошенко (2022) розглянули сучасні тенденції застосування цифрових технологій для налагодження процесів управління міжнародною міграцією та визначили найбільш актуальні цифрові можливості в межах ринку праці. За даними досліджень, формується явище «цифрової міграції», яке стає інноваційним об'єктом студій щодо заміни реальної міграції людей програмними потоками. Звідси, *мета статті* – проаналізувати вплив діджиталізації ринку праці на світову міграцію.

Методи та матеріали

Саме глобалізація та скорочення можливостей глобальної економіки створили достатню кількість нових робочих місць, що виступає однією з головних причин нестандартності в організації зайнятості. За даними Світового банку 2013 р., сумарні річні показники створення робочих місць коливались від 10% до 18%, а ліквідація – від 10% до 15%. У доповіді МОП «Працювати заради кращого майбутнього» підкреслювалось, що в перехідний період загрози втратити роботу матимуть найменш підготовлені люди поважного віку. Майже 50% компаній прогнозували, що до 2022 р. автоматизація зумовить скорочення чисельності працівників, зайнятих повний робочий день (Prensky, 2001).

У процесі глобалізації ланцюг створення доданої вартості розривається, і виробництво розподіляється по всьому світу. Всесвітнє зрощення ринків зумовлює підвищення конкурентної боротьби й міграції факторів виробництва. Перехід до нового постіндустріального суспільства, економіки знань, глобального світу, інформатизації призвів до появи і зростання атипових моделей зайнятості, що характеризуються автономізацією, віртуалізацією трудових відносин, зниженням частки фізичної праці та підвищенням ролі послуг. Сьогодні атипова зайнятість охоплює усіх працівників, залучення котрих до нестандартної форми зайнятості дозволяє організаціям економити на утриманні офісних приміщень і допоміжного персоналу, скоротити число пропусків роботи та підвищити ефективність, істотно розширити діапазон пошуку нових співробітників, наприклад, залучати фахівців із будь-якої країни. Однак не всі сучасні компанії готові до найму віддаленого персоналу, оскільки цей ринок не досить структурований, немає універсального й ефективного механізму добору співробітників. Для того, щоб спрогнозувати імовірний образ ринку праці та працівника в умовах цифрових трансформацій економіки, необхідно чітко окреслити основні процеси і тенденції, що детермінують профіль майбутнього ринку праці та впливатимуть на зміни економічних і суспільних відносин. Технологічний прогрес, автоматизація та роботизація, штучний інтелект корегують якість і кількість доступних робочих місць, адже «інтелектуальна автоматизація», мов парасолька для них: штучний інтелект, машинне навчання, комп'ютерний зір, обробка природної мови, роботизація бізнес-процесів багато в чому перетинаються:

- Хмарні технології та хмарні обчислення. За прогнозами, майже 80% підприємств перевели діяльність на хмарні технології, що дає великі можливості для віддаленої роботи та залучення сторонніх підрядників, підключаючи їх до єдиної системи з можливістю моніторингу і контролю всіх процесів.

- Перехід від загальної цифровізації зовнішнього світу до цифровізації особистого простору. На відміну від аналогових, цифрові дані дискретні, їх можна зберігати, копіювати, аналізувати й передавати без обмежень.

- Трансформація звичної реальності в цифрову / віртуальну, що підсилює цифровий світ, а технології доповненої реальності стирають кордони між світами, застосовуються у складних виробництвах, формуючи нові способи роботи, спілкування і співпраці в масштабах підприємства.

- Технологія Big Data й Інтернет речей (IoT) – соціально-економічний феномен, пов'язаний з виникненням технологічних можливостей аналізувати величезні різноманітні масиви даних. Інтернет стає «мережею всього». Тотальна промислова і побутова комп'ютеризація призвела до появи великих даних, що відкриває нові можливості для розвитку технологій штучного інтелекту і здатність обчислювальних пристроїв самостійно вирішувати складні завдання. Завдяки постійному зростанню продуктивності комп'ютерів і розвитку технологій машинного навчання потоки цифрових даних стали матеріалом для навчання штучних нейронних мереж.

- Штучний інтелект (ШІ) допомагає покращити прогнозування, пошук, оптимізацію, автоматизацію операцій, здійснення розробок у сфері цільового маркетингу, ціноутворення, вдосконалити досвід користувачів.
- Гіг-економіка зумовлює кардинальну зміну ринку праці: перехід від робочих місць із постійною зайнятістю в одного роботодавця до тимчасових проєктів від різних компаній в одного незалежного працівника. Нова модель трудових відносин базується на «управлінні умовним персоналом» за короткостроковими контрактами або неформальних відносин (мережі людей, які працюють без трудової угоди). Проте переваги гіг-економіки залишаються не повністю реалізованими, бо професія, напрям підприємницької діяльності чи державна послуга має досить складний характер. Цифрові технології за допомогою автоматизації здатні виконати лише частину завдань дешевше / ефективніше / зручніше. Складні завдання вимагають якостей, якими володіють люди, а комп'ютери – ні. Тож гіг-економіка змінює характер зайнятості, якій притаманні велика кількість короткострокових і тимчасових посадових позицій, котрі обіймають незалежні підрядники, дозвіл працювати дистанційно (цифрові платформи), потенційна можливість отримати роботу вагітним / багатодітним жінкам, людям з інвалідністю, безробітним і мешканцям віддалених районів. Але слід уникнути експлуатації працівників та організувати безпеку доходів, пільг, доступу до кредитів, професійну підготовку і заохочення.

Результати

Становлення мережевого суспільства і мережевої економіки (*mesh economy*), виникнення нових більш гнучких засобів управління компаніями чи співтовариствами доповнюється розвитком мережевих технологій та поширенням рішень, заснованих на технології ланцюжка блоків транзакцій (*blockchain*). Мережеве суспільство передбачає усунення посередників під час реєстрації / обліку прав власності на будь-яке майно, укладання угод з активами, що призводить до інституціональних змін у бюрократичній системі й повномасштабної демократизації фінансового сектору.

Рішення на базі блокчейна змінюють традиційні моделі державного управління та бізнесу. Як технологія розподіленого реєстру, блокчейн може працювати без наявності центрального органу, частково або повністю замінюючи повноваження уряду щодо посвідчення особи, сертифікації, видачі прав на землю, зберігання медичної документації тощо.

Соціальні мережі також діють на основі експлуатації неоплачуваної праці користувачів, які беруть участь у створенні контенту, написанні блогів, розміщенні відео і фото, створюючи прибуток корпоративним соціальним медіа-платформам. Така безоплатна діяльність, яку здійснюють індивіди задля розваги, отримала назву «гра-праця» (*playbour*).

Стрімке поширення економіки спільного споживання (*sharing economy*) втілює ідеї мережевого суспільства. Тренди нової економіки – спільне володіння, відмова від консьюмерізму заради ефективності та мінімалізму, тобто модель, яка дозволяє отримувати граничну ефективність використання ресурсів: споживачі

користуються конкретними продуктами лише тоді, коли вони потрібні, й не володіють ними в інший час. Аналітики *Pricewater house Coopers* визначають економіку спільного споживання такою, що групує компанії, котрі застосовують бізнес-моделі, базовані на наданні доступу до чогось на ринках за принципом «peer-to-peer»: споживачі платять за право тимчасового доступу до ресурсу, який належить іншим учасникам, а компанія об'єднує споживачів.

Трансформація нейротехнологій, біо- та нейроінтерфейсів дозволяє швидко аналізувати і передавати інформацію про стан людини. Наприклад, імплантація датчиків, які передають дані про стан організму (рівень цукру, гормони, роботу органів) на власний смартфон або лікаря. Надалі ці технології посилять розвиток інструментів нейро- та біотехнологій, що дозволяють інтерпретувати інформацію головного мозку і впливають на соціум.

Зміна чисельності, вікового складу та розташування населення у світовому масштабі модифікує суспільство. За винятком невеликої кількості регіонів населення світу старіє, спричиняючи тиск на бізнес, соціальні інститути й економіку. Збільшення тривалості життя впливає на бізнес-моделі, амбіції кваліфікованих співробітників і витрати на пенсійне забезпечення. Співробітники поважного віку змушені опановувати нові навички та працювати довше. «Переозброєння» економіки стає нормою. Брак робочої сили в умовах стрімко старіючих економік викликає гостру необхідність в автоматизації, підвищенні продуктивності. Зростає роль жінок в економіці та змінюються моделі дитинства, що визначає новий соціальний ландшафт.

Унаслідок демографічних тенденцій щорічно ринок праці поповнюється 40 млн осіб. Тому до 2030 р. необхідно створити понад 600 млн нових робочих місць у глобальній економіці, найімовірніше, насамперед у секторі послуг, на який припадає 49% зайнятих осіб у світі (29% – сільське господарство, 22% – промисловість). Цим працівникам доводиться фінансово підтримувати дедалі більше людей поважного віку, але частка світового населення старше 65 років збільшиться з 8% до 14% до 2040 р. (Вінокурів, 2022).

Урбанізація стає викликом: за прогнозами ООН, до 2030 р. в містах проживатиме 4,9 млрд людей, а до 2050 р. їхня кількість зросте на 72%. Уже зараз ВВП багатьох великих міст перевищує ВВП країн середнього розміру. Тож міста є впливовим фактором формування робочих місць.

Виснаження запасів викопного палива, екстремальні погодні умови, підвищення рівня моря і дефіцит води зумовить зростання попиту на енергію та воду до 2030 р. на 50%. Для задоволення потреб створюють нові робочі місця у виробництві альтернативної енергії, нових технологіях, розробці модерної продукції, переробці сміття і використанні вторинних ресурсів. Люди зі сфери традиційної енергетики опановують нові навички, а сама галузь стрімко реорганізується.

Зростаюча увага до екології у споживачів і виробників супроводжується трансформацією поняття екологічності й поширенням екологічних метафор у бізнесі. Запит на «озеленення» помітний як «знизу» (підвищення популярності

здорового способу життя, усвідомленого споживання), так і «зверху» (впровадження різних екологічних державних та галузевих політик і стандартів). Зараз триває поступовий перехід до більш цілісного розуміння земної екосистеми та ролі, яку відіграє людство і технології в еволюції біосфери. Відбувається інтеграція екологічного мислення практично в усі сфери діяльності суспільства.

Нові технологічні рішення і соціальні практики виникають дедалі швидше, що впливає на зазначені зміни, задає темпи оновлення навколишнього світу, до яких не готові більшість чинних соціальних інститутів. Адже формування цифрової зайнятості стало можливим завдяки глобалізації, активному використанню інформаційних технологій. Хоча в експертному середовищі та ЗМІ заговорили про кінець глобалізації, поштовхом до чого став «Brexit», в якому побачили ознаки розвороту до європейської та глобальної інтеграції (Малиновська, 2011). На думку німецького видання «Die Welt», через пандемію Covid-19 майже половина всіх компаній у світі змінила своїх постачальників, що призвело до «кінця глобалізації» в традиційному розумінні (за результатами опитування, проведеного консалтинговою компанією EY). Руйнування технологічних ланцюжків через зміну постачальників спричинює подорожчання деяких видів продукції, що пом'якшує повсюдне впровадження автоматизації (Стародубів, 2022). Сучасний процес глобалізації нестійкий: з одного боку, зберігаються структурні проблеми світової економіки, які прискорюють зростання безробіття і посилюють протекціонізм, а з другого боку, односторонній підхід адміністрації США підриває багатосторонню систему інститутів і угод. Тенденції регіонального блокування та ізоляціонізму – помилкові реакції, які не зможуть запобігти економічній кризі, знизити безробіття і сприяти економічному зростанню. Вітчизняний бізнес намагається пристосуватись до сьогодення і максимально зберегти кадровий склад. Але на одного робітника припадає більше роботи, вільних посад стає менше, що посилює конкуренцію на одну вакансію. Претенденти повинні володіти певними навичками і могти їх швидко оновлювати.

Отже, модернізація та розвиток ринку праці в сучасних умовах відбувається з урахуванням двох складників:

- ✓ розвиток цифрової економіки – посилення ролі інформаційних технологій у більшості галузей та видів економічної діяльності,
- ✓ воєнний стан – відтік за кордон працездатного населення, молоді (потенційної робочої сили), безробіття через пошкодження промислової та критичної інфраструктури у багатьох регіонах.

Щодо першого складника, то 2018 р. на засіданні Всесвітнього економічного форуму в Давосі було визначено основні засади формування майбутнього ринку праці, який наразі розвивається під впливом прискорених темпів інформатизації та цифровізації (Черненко, 2021). Звідси, фахівці визначають основні тренди поступу суспільства, що детермінують ринок праці:

- розвиток інформаційно-комунікаційних цифрових технологій, штучного інтелекту, автоматизація та роботизація технологічних процесів, екологічна

безпека сприяють появі нових професій (Індустрія 4.0), модернізації та трансформації наявних щодо посилення вмінь розуміти й обробляти Big Data, працювати у віртуальному середовищі;

- глобалізація та інтернаціоналізація суспільства загалом і економіки, зокрема посилюють процеси економічної спеціалізації та територіального поділу праці, збільшують вимоги до умінь працювати в мультинаціональному середовищі, рівня знань іноземної мови, що підвищує конкуренцію робочої сили й формує, разом із професійними (hard skills), «м'які» (soft skills) компетентності;
- поступ економіки за моделлю спільного використання (шерингової економіки) – діяльність на основі однорангового зв'язку (P2P), яка полягає в придбанні, наданні або спільному доступі до товарів і послуг, що здійснюється за допомогою онлайн-платформи, заснованої на спільноті; зменшує попит на традиційну робочу силу та підвищує розвиток нових форм зайнятості – краудсорсінг, аутстафінг, фріланс, коворкінг тощо (Guntur, 2022);
- клієнтоорієнтований підхід змінює парадигму маркетингових комунікацій з клієнтами та є наслідком підвищення конкуренції.

Зараз у Європі відбуваються колосальні зміни в оптимізації процедури прийняття біженців з-за кордону з мінімальними негативними наслідками для ЄС. Вимушені міграційні потоки та новий рівень співпраці стають одним з етапів євроінтеграції України: зроблено перші кроки до набуття членства в Європейському Союзі. Криза, яка спіткала Україну та значну частину Європи через війну, змусить багато країн переглянути свою політику і підвищить рівень взаємодії нашої держави із Заходом. Дана ситуація однозначно збільшить кількість міграційних потоків між Україною та Європою в повоєнний час, а кількість туристів та робітників збільшиться і до нашої Вітчизни.

Висновок

Отже, цифровізація постає дієвим механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на якість економічної, громадської та особистої діяльності. Цифрові технології – величезний ринок, індустрія та платформа ефективності й конкурентоспроможності решти ринків або індустрій. Високотехнологічне виробництво, модернізація промисловості за допомогою інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, масштаб і темп цифрових трансформацій повинні стати пріоритетом економічного розвитку вже зараз. Україна має консолідувати зусилля на внутрішньо-економічних викликах: забезпечити захист прав своїх громадян (недопущення дискримінації, соціальний захист, адаптація до нових умов, навчання), що дозволить зменшити відтік людей та створити підґрунтя для їхнього повернення. Водночас науково-практичні дослідження потрібно сконцентрувати на діджиталізації нових галузей економіки у створенні модерних професій та робочих місць, що дозволить оптимізувати міграційні процеси та зробити усі сфери життєдіяльності більш ефективними й сучасними. Це можливо лише за умови інтеграції програм цифровізації в стратегію економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барометр ринку праці України: головні тенденції 2021 року. URL: <https://eba.com.ua/barometr-rynku-pratsi-ukrayiny-golovni-tendentsiyi-2021/>
2. Вашай, Ю., Дорошенко, О. (2022). Застосування сучасних цифрових технологій та штучного інтелекту в міжнародних міграційних процесах. *Вісник НУБГП*, 2 (98), 35-42.
3. Вінокурів, Я. (2022). Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/>
4. Гра *Pokemon Go*, яка збрала понад 100 млн користувачів у світі за дуже короткий час, продемонструвала можливості доповненої реальності і готовність користувачів застосовувати такі технології. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Top_10_Emerging_Technologies_2019_Report.pdf
5. Малиновська, О. (2011). Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України. Аналітична записка. URL: <http://surl.li/hoznk>
6. Муц, Л. (2019). Концепція управління міграційною політикою в контексті глобалізації і цифровізації, Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. «Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства». ЗНУ, 111-115.
7. Ринок праці України: сьогодні і тенденції майбутнього URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-sogodennya-itendentsiyi-majbutnogo/>
8. Стародубів, О. (2022). Міграційна криза – масштаб, економічні наслідки і шляхи подолання. URL: <http://surl.li/hoxow>
9. Тіщенко, С., Тіщенко, І. (2020). Міграційні процеси у сучасному світі: правові, економічні та соціокультурні аспекти. *Науковий вісник ДДУВС*, 3, 103-108.
10. Черненко, Н. (2021). Економічний та демографічний вплив трудової міграції на потенціал країни. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка, 10, 109-116. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.10.15>
11. Botsman, R., Rogers, R. (2019). What's Mine Is Yours: The Rise of Collaborative Consumption. N.-Y. 96-125.
12. Guntur, R. (2022). Economic Impacts of the Ukrainian Refugee Crisis. URL: <http://surl.li/hoxng>
13. International Organization for Migration. Key Migration Terms. URL: <https://www.iom.int/key-migration-terms>
14. Lynch, C. (2008). Big data: How do your data grow? *Nature*, 455. 3 Sep.
15. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. Part 1. *On the Horizon*. 5, 67-88.

REFERENCES:

1. Barometr rynku pratsi Ukrainy: holovni tendentsii 2021 roku. URL: <https://eba.com.ua/barometr-rynku-pratsi-ukrayiny-golovni-tendentsiyi-2021/> [in Ukrainian]
2. Botsman, R., Rogers, R. (2019). What's Mine Is Yours: The Rise of Collaborative Consumption. N.-Y. 96-125.

3. Chernenko, N. (2021). Ekonomichnyi ta demohrafichnyi vplyv trudovoi mihratsii na potentsial krainy. Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika, 10, 109-116. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2021.10.15> [in Ukrainian]
4. Guntur, R. (2022). Economic Impacts of the Ukrainian Refugee Crisis. URL: <http://surl.li/hoxng>
5. Hra Pokemon Go, yaka zibrala ponad 100 mln. korystuvachiv u sviti za duzhe korotkyi chas, prodemonstruvala mozhlyvosti dopovnenoї realnosti i hotovnist korystuvachiv zastosovuvaty taki tekhnolohii. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Top_10_Emerging_Technologies_2019_Report.pdf [in Ukrainian]
6. International Organization for Migration. Key Migration Terms. URL: <https://www.iom.int/key-migration-terms>
7. Lynch, C. (2008). Big data: How do your data grow? Nature, 455. 3 Sep.
8. Malynovska, O. (2011). Sotsialno-ekonomichni ta etnokulturni naslidky mihratsii dlia Ukrainy. Analitychna zapyska. URL: <http://surl.li/hoznk> [in Ukrainian]
9. Muts, L. (2019). Kontsepsiia upravlinnia mihratsiinoiu politykoiu v konteksti hlobalizatsii i tsyfrovizatsii, Materialy Mizhn. nauk.-pr. konf. «Osvita yak chynnyk formuvannia kreatyvnykh kompetentnosti v umovakh tsyfrovoho suspilstva». ZNU, 111-115. [in Ukrainian]
10. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. Part 1. On the Horizon. 5, 67-88.
11. Rynok pratsi Ukrainy: sohodennia i tendentsii maibutnoho URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-sogodennya-itendentsiyi-majbutnogo/> [in Ukrainian]
12. Starodubiv, O. (2022). Mihratsiina kryza – masshtab, ekonomichni naslidky i shliakhy podolannia. URL: <http://surl.li/hoxow> [in Ukrainian]
13. Tishchenkova, S., Tishchenkova, I. (2020). Mihratsiini protsesy u suchasnomu sviti: pravovi, ekonomichni ta sotsiokulturni aspekty. Naukovyi visnyk DDUVS, 3, 103-108. [in Ukrainian]
14. Vashai, Yu., Doroshenko, O. (2022). Zastosuvannia suchasnykh tsyfrovnykh tekhnolohii ta shtuchnoho intelektu v mizhnarodnykh mihratsiinykh protsesakh. Visnyk NUVHP, 2 (98), 35-42. [in Ukrainian]
15. Vinokuriv, Ya. (2022). Miliony ukraintsiv vtratyly robotu cherez viinu. Zvidky vony berut hroshi na zhyttia? URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/> [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 12.09.24

Прорецензовано / Revised: 22.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 01.10.24

УДК 316.6:159.96

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).03](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).03)

Алла ВОЗНЮК,

докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка кафедри психології

ORCID ID: 0000-0001-9417-7875

allavoznuk@ukr.net

Сумський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти
м. Суми, Україна

Тетяна БАБКО,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри менеджменту освіти та
психології

ORCID ID: 0000-0003-1066-7290

tet.babko@ukr.net

Запорізький обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти
м. Запоріжжя, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті представлено результати теоретичного аналізу наукових джерел, даних емпіричних досліджень і результатів практичної роботи з педагогічними працівниками, які постраждали через військові події. Встановлено, що проблема надання психологічної допомоги педагогічним працівникам у воєнний час має ознаки масовості. Метою статті є виокремлення специфіки надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного часу.

Доведено, що при організації психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану слід спиратися на їхній кваліфікаційний складник, що містить результат формування необхідних психологічних знань, умінь і навичок, динаміку розвитку професійно важливих якостей, специфіку й особливості досвіду реалізації психологічної допомоги і підтримки. Рекомендовано для педагогічних працівників організовувати та проводити тренінги з активізації особистісних ресурсів, пошуку й усвідомлення шляхів психологічної допомоги і відновлення в умовах війни, реалізовувати заходи з попередження емоційного вигорання, впроваджувати в заклади освіти проведення «хвилин психологічної підтримки» для педагогічних працівників та «психологічних хвилин» для школярів із метою зміцнення ментального здоров'я та підвищення психологічної культури учасників освітнього процесу.

Ключові слова: дезінтеграція, педагоги, підтримка, психічна допомога, психічне здоров'я.

Alla VOZNIUK

DSc(Psycholog), Professor,

Head of the Department of Psychology

ORCID ID: 0000-0001-9417-7875

allavoznuk@ukr.net

Sumy Regional Institute of Postgraduate
Pedagogical Education

Sumy, Ukraine.

Tetiana BABKO

PhD (Ped.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0003-1066-7290

tet.babko@ukr.net

Zaporizhzhia Regional Institute
of Postgraduate Pedagogical Education

Zaporizhzhia, Ukraine

PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO TEACHERS UNDER MARTIAL LAW

The article presents the results of the theoretical analysis of scientific sources, empirical research data and the results of practical work with pedagogical workers affected by military events. It has been established that the problem of providing psychological assistance to pedagogical workers in wartime has signs of mass character. The purpose of the article is to identify the specifics of providing psychological assistance to pedagogical workers in wartime. The methods of the study include theoretical analysis of scientific sources, systematization, classification and generalization of the information obtained. It has been found that under martial law, school-age children and the pedagogical staff who interact with them are under the influence of constant stress, suffer physical and mental trauma. The components of the profession of a modern pedagogical worker are singled out and illustrated: psychophysiological, individual and qualification. It is proved that in organizing psychological assistance to pedagogical workers in martial law conditions, one should rely on their qualification component, which includes the result of the formation of the necessary psychological knowledge, skills and abilities, the dynamics of development of professionally important qualities, the specifics and features of the experience of implementing psychological assistance and support. The article summarizes the groups of resources that each pedagogical worker can access free of charge in martial law to receive psychological assistance and support. It is recommended to organize and conduct trainings on activating personal resources.

Currently, one of the important areas of work of the psychological service of educational institutions should be improved - educational activities, which should be aimed at increasing the competence of participants in the educational process (primarily teachers) in the context of providing first psychological aid and mastering modern techniques for its provision, psychological support for children, restoring their mental health, and providing knowledge to create a psychologically safe environment in an educational institution.

Keyword: *disintegration, educators, support, mental health, mental health care.*

Вступ

Повномасштабна війна, як екстремальна ситуація, створена рф проти України, спричинила появу величезної кількості психічно травмованих дорослих і дітей. В умовах запровадження воєнного стану в Україні, соціальної нестабільності, посилення міграційних процесів дедалі актуальною стає проблема надання психологічної підтримки педагогічним працівникам, вчителям. Країна потребує психологів та педагогів, здатних успішно й ефективно реалізовувати професійні функції в нестабільних умовах постійних соціокультурних викликів. Усе вищенаведене приводить до висновку про актуальність дослідження специфіки надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану як комплексного феномену.

Проблема обґрунтування сутності психолого-педагогічної діяльності постає в наукових дослідженнях у різних ракурсах, що визначають зміст цього явища, основними складниками якого є такі: цілепокладання, самоусвідомлення, саморегуляція, рефлексія педагогічного працівника як фахівця.

Згідно з дослідженнями, проведеними в різних країнах, військові дії спричиняють значні дестабілізуючі психологічні наслідки, зокрема проблеми з психічним здоров'ям, що можуть провокувати подальші психоемоційні розлади.

Колектив українських дослідників під керівництвом Б. Паламаря (2023) довів, що проблема соціально-психологічного захисту і підтримки всіх учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану є надзвичайно важливою.

В. Панок (2023) приділяв увагу вивченню та обґрунтуванню напрямів психологічних досліджень в умовах війни, де наголошував на особливому значенні вивчення ролі професійної спрямованості педагогів у структурі їхньої професійної діяльності.

Аналіз наукової вітчизняної та зарубіжної літератури (Омельченко, 2022; Dziuba, 2021; Slone, 2016; Stavraki, 2022), присвяченої діагностуванню показників психічного здоров'я вчителів та впливу війни на професійну діяльність педагогів, свідчить, що існує проблема недостатньої швидкості надання психологічної допомоги, спостерігається низька доступність до психологів осіб, які потребують негайної психологічної підтримки.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теоретичного аналізу наукових джерел, результатів емпіричного дослідження та аналізу практичної роботи з педагогічними працівниками окреслити специфіку надання психологічної допомоги в умовах воєнного часу.

Для досягнення мети слід узагальнити результати емпіричних і теоретичних досліджень питань надання психологічної допомоги педагогічним працівникам, розкрити досвід надання психологічної допомоги педагогічним працівникам у закладах післядипломної педагогічної освіти; систематизувати рекомендації з удосконалення надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану.

Методи та матеріали

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, систематизація, класифікація, узагальнення отриманої інформації та досвіду практичної діяльності. Матеріалом студіювання є статті зарубіжних і вітчизняних науковців; аналіз досвіду практичної діяльності інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Результати

Сучасна українська педагогічна практика ніколи не функціонувала в умовах воєнного стану на теренах країни. За останні два роки сфера цінностей, мотивації та потреб у більшості педагогічних працівників зазнала докорінних змін. За результатами дослідження В. Панка встановлено, що нині відомі методики й техніки психологічної допомоги постраждалим можуть вважатися обмежено придатними і потребують прилаштування (оптимізації) до нових (інших) культурно-історичних і соціальних реалій. Науковець констатує, що за роки війни спостерігаємо появу широкого діапазону емоційно-психічних розладів, які залежать від статі, віку, соціального статусу постраждалих. Тож у психологічній практиці виникла потреба в широкому дослідженні емоційної сфери дорослих та дітей (Панок, 2023).

На базі Сумського ОІППО протягом 2023-24 рр. на курсах підвищення кваліфікації серед педагогічних працівників проводилося емпіричне дослідження. Для визначення рівня прояву психічного здоров'я у педагогічних працівників в умовах війни було підібрано опитувальник для вимірювання локус контролю здоров'я (К.А. Wallston, B.S. Wallston, R. DeVellis; адаптація Л.М. Карамушки, К.В. Терещенко, О.В. Креденцер). Щоб виокремити чинники, які впливають на рівень прояву психічного здоров'я у педагогічних працівників в умовах війни, було обрано чотири опитувальники: методика визначення рівня тривожності (Шкала Дж. Тейлора); «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Холмса і Раге»; «Опитувальник емоційної усвідомленості» К. Штайнер; «Соціальні страхи» Л.М. Грошевої.

За результатами дослідження встановлено, що переважна більшість респондентів (57,8%) має середній рівень локус контролю здоров'я (часткова упевненість, що психічне здоров'я залежить від «могутніх інших»). Натомість майже третині (31,3%) педагогічних працівників притаманний високий рівень локус контролю здоров'я (вірять, що психічне здоров'я залежить від випадку). Важливо відмітити той факт, що лише 10,9% опитаних мають низький рівень

локус контролю здоров'я (не вірять у власні сили щодо запобігання захворюванням чи лікування).

Визначено, що половині респондентів (55,3%) притаманний середній рівень тривожності. Лише 34,2% педагогічних працівників мають низький, а 10,5% – високий рівень тривожності (10,5 %).

З'ясовано: майже половині опитаних властивий середній рівень стресостійкості (43,8%), 37,5% – високий, 18,7% – низький рівень.

Встановлено, що в 34,1 % респондентів проявляється високий рівень емоційної усвідомленості. Середній рівень емоційної усвідомленості (60,5%) свідчить, що педагогічні працівники обізнані про свої почуття, але не завжди знають, що з ними робити. Опитані з низьким рівнем емоційної усвідомленості (5,3 %) не звертають особливої уваги на свої почуття і, як правило, не розбираються в почуттях інших людей.

Аналіз результатів, отриманих протягом дослідження, дає підстави стверджувати, що в педагогічних працівників рівні прояву переважаючих соціальних страхів показали такі тенденції: 28,1 % опитаних мають «страх втрати»; 25,0 % – «страх неприйняття і пригнічення»; 18,7 % – «страх невдачі й поразки»; 15,6 % – «страх самостійності»; 12,6 % – «страх комунікації». Серед запропонованих методикою варіантів найчастіше педагогічні працівники бояться бути відторгнутими (53% відповідей) та негативно оціненими (50%).

За результатами досліджень О. Бондаренка і С. Федько (2017) та М. Міщук (2019), варто спрямувати підтримку психічного здоров'я фахівців в умовах воєнного часу за такими напрямками: відновлення відчуття безперервності життя для інтеграції досвіду подолання травми до історії життя потерпілої людини; протидія негативному інформаційно-психологічному впливу та інформаційна гігієна, тобто формування критичного мислення і вміння аналізувати інформацію, відпрацювання навичок протидії маніпулятивному впливу; надання кризової психологічної допомоги педагогам, які перебували в психотравмуючих ситуаціях.

Для педагогічних працівників варто організовувати і проводити тренінги з активізації особистісних ресурсів, пошуку та усвідомлення шляхів психологічної допомоги і відновлення в умовах війни, реалізовувати заходи з попередження емоційного вигорання.

Узагальнення результатів наукових досліджень дозволило виокремити основні принципи надання психологічної допомоги педагогічним працівникам: оперативність (негайне надання допомоги після закінчення впливу наслідків психічної травми); системність (використання засобів, прийомів, методик і технік, які дозволяють комплексно та поступово впливати на психіку суб'єкта); гнучкість (цілеспрямована зміна форм психолого-педагогічного впливу залежно від психоемоційного стану суб'єкта); багаторівневість (використання можливостей організацій та фахівців, які здатні своєчасно надавати психологічну допомогу залежно від її складності).

Психологічна допомога є дуже важливою для педагогічних працівників, оскільки педагоги можуть зазнавати значних психологічних, соціальних, освітніх проблем через появу нового соціального оточення і зміни умов життя.

В умовах надзвичайних ситуацій діти шкільного віку і педагогічні працівники, які з ними взаємодіють, перебувають у стані постійного стресу, багато хто зазнає фізичного і психічного травмування.

З метою психологічної підтримки та допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану на базі Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти налагоджена системна науково-практична і навчально-методична робота.

Щодо науково-практичної роботи доцільно відмітити, що на базі вищезазначених закладів створено вузькоспрямовані, тематичні інформаційні платформи. Так, на блозі кафедри менеджменту освіти та психології Запорізького ОППО оформлена і систематично оновлюється інформаційна сторінка «Надання психологічної допомоги під час війни». А з метою надання психологічної підтримки всім учасникам освітнього процесу (учням, педагогічним працівникам, батькам) і формування у них навичок первинної психологічної допомоги й самопомоги під час війни представники кафедри психології Сумського ОППО (<http://surl.li/bornt>) зібрали поради психологів, аби знати, як дитина реагує на кризову ситуацію залежно від віку, як надати їй психологічну підтримку під час війни, допомогти пережити травмуючі події, розважити в укритті, полегшити період адаптації в евакуації тощо.

Реалізуються ці напрями у межах діяльності двох інформаційних майданчиків. Перший – «Психологічна підтримка дітей під час війни» (<http://surl.li/borno>) – постає платформою, для якого є однойменна сторінка сайту кафедри психології. Рекомендації представлено різноспрямованими рубриками: «Діти і стрес», «Психологічна травма у дитини», «Страх і тривога», «Евакуація з дітьми», «Ігри з дитиною», «Корисне відео», «Для батьків і педагогів», «Для психолога». Другий – «Первинна психологічна допомога під час війни» (<http://surl.li/boroq>) – містить матеріали у таких рубриках: «Травма, стрес», «Тривога, страх, паніка», «Провина, втрата і горе», «Методи самопомоги», «Корисне відео», «Психічне здоров'я».

Слід зазначити, що кожного року до Всеукраїнського дня психолога доброю традицією для кафедри психології Сумського ОППО стало проведення Всеукраїнського науково-практичного форуму «Психологічна допомога: від кризи до ресурсу». Метою заходу є ознайомлення учасників із сучасними технологіями в різних галузях психологічної допомоги; розкриття особливостей впровадження сучасних форм і методів у просвітницькій, профілактичній, консультативній та психокорекційній психологічній практиці; обмін досвідом щодо специфіки дистанційного навчання у підготовці практичних психологів (<http://surl.li/ioneab>).

У межах навчально-методичної роботи доречно зазначити, що на базі Сумського та Запорізького обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти проводяться заходи різних форматів, а саме: навчально-методичні вебінари, психологічні практикуми, майстер-класи, курси за вибором, тренінги.

Представниками кафедри менеджменту освіти та психології Запорізького ОШПО систематично проводяться методичні заходи для педагогічних і психологічних працівників області й різних територіальних громад («Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», 2022; «Резилієнтність дітей і педагогів: пошук ресурсів та стратегії відновлення» /для педагогічних працівників Енергодарської міської ради/, 2024; «Психологічна реінтеграція та посттравматичне зростання учасників освітнього процесу: в пошуках дієвих практик», 2024). Розроблено й успішно запроваджено спеціальні тренінгові програми: «Плекання резилієнтності в закладі освіти», «Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу», «Стаємо сильнішими разом!» тощо.

Науково-педагогічні працівники кафедри психології Сумського ОШПО розробили та впровадили такі курси за вибором на курсах підвищення кваліфікації для педагогічних працівників: «Методи та технології підтримки психічного здоров'я та соціального благополуччя учасників освітнього процесу», «Профілактика та подолання стресу в учасників освітнього процесу: методи самопомоги та психологічної підтримки», «Психологічна підтримка та допомога учасникам освітнього процесу у воєнний та повоєнний періоди», «Психологічне відновлення учасників освітнього процесу: цілі, завдання, інструменти», «Саногенне (оздоровче) мислення як умова психологічної стійкості педагога», «Дитячі страхи: причини виникнення, профілактика, психологічна корекція», «Ментальне здоров'я учасників освітнього процесу: шляхи підтримки», «Розвиток психологічної стійкості учасників освітнього процесу у воєнний та повоєнний період». Для практичних психологів кафедрою реалізуються такі навчальні теми: «Особливості кризового консультування у воєнний та повоєнний періоди в діяльності практичного психолога», «Сучасні методи надання психологічної допомоги у разі самоушкоджувальної та суїцидальної поведінки неповнолітніх», «Сучасні підходи в роботі практичного психолога: техніки просвітницько-профілактичної роботи, лайфхаки психологічного консультування», «Зміст, структура, специфіка корекційно-розвиткової роботи в діяльності практичного психолога», «Методи та технології роботи практичного психолога з підтримки психічного здоров'я та соціального благополуччя учасників освітнього процесу».

На важливості психологічної підтримки дітей шкільного віку і педагогічних працівників також наголошували українські дослідники процесу інтеграції українських школярів і молоді в європейський освітній простір під керівництвом Н. Ничкало (Nychkalo, 2024).

Звідси, у практиці надання психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану наявні два різноспрямованих вектори:

1) інтеграція – зміцнення та укріплення міжособистісних зв'язків у родині, соціальній групі чи спільноті, взаємодопомога, згуртованість, емоційна ідентифікація, співробітництво, поява ціннісної єдності;

2) дезінтеграція (від відчуження до суцільної руйнації) – взаємне відсторонення, поява конфліктів, ворожнеча, втрата спільних життєвих і соціальних цінностей, планів на майбутнє. На думку М. Міщук, посилення психотравмуючого процесу призводить до загострення і порушення соціалізації та появи сепарації чи відчуження. Людина закриває для себе можливість для самореалізації, взаємодії в соціальних групах (Міщук, 2019).

В умовах військової агресії актуалізуються проблеми внутрішньогрупових, внутрішньосімейних взаємин у родин педагогів, які теж потребують психологічного втручання. Тому під час організації психологічної допомоги педагогічним працівникам в умовах воєнного стану варто спиратися на їхній кваліфікаційний складник, що містить результат формування необхідних психологічних знань, умінь і навичок; динаміку розвитку професійно важливих якостей; специфіку й особливості діяльності, що сприяють появі досвіду реалізації психологічної допомоги і підтримки; перспективи формування ефективного індивідуального стилю діяльності, наявність (або відсутність) контактів із психологами чи фахівцями мультидисциплінарних команд (професійне середовище психологів, психологічні асоціації, громадські організації психологічного спрямування тощо). Теоретичні узагальнення унаочнено в таблиці 1.

Таблиця 1. Складники професії сучасного педагогічного працівника

<i>Психофізіологічний складник</i>	<i>Індивідуально-особистісний складник</i>	<i>Кваліфікаційний складник</i>
Вікові особливості	Мотиваційно-потребнісна сфера	Професійна спрямованість педагога
Стан фізичного і психічного здоров'я	Професійно важливі якості	Рівень освіти, підвищення кваліфікації
Властивості нервової системи	Загальна культура, світосприйняття	Кар'єрні орієнтації
Гендерні відмінності	Суб'єктивна активність, рівень саморегуляції	Професійна ідентифікація

Пропонований перелік складників є орієнтовним, його можна доповнювати відповідно до специфіки професійної діяльності педагогічних працівників.

Професійно важливі якості педагогічних працівників варто розподілити на інваріантні складники (системні якості, що формуються і розвиваються в процесі професійного становлення і зростання особистості фахівця), специфічні (характерні для педагогів різного спрямування на певних етапах їхнього

професійного становлення) та варіативні (інтегрально-індивідуальні властивості особистості, що перебуває в негативному психоемоційному стані).

У серпні 2022 р. на сайті Міністерства освіти і науки України було опубліковано посібник «Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни», розроблений експертами громадської організації »GoGlobal» спільно з Центром «Розвиток КСВ» і експертною платформою «Career Hub» у межах програми «Мріємо та діємо» за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку USAID. Узагальнено і класифіковано за групами ресурси, на які кожен із педагогічних працівників в умовах воєнного стану може безкоштовно звернутися та отримати психологічну допомогу й підтримку: 1) надання консультацій сертифікованими психологами Центру психологічного консультування і травмотерапії Open Doors («Відкриті двері»), які навчені за американським стандартом, та фахівцями психологічної підтримки від медико-психологічного факультету Національного медичного університету імені О.О. Богомольця; 2) онлайн-ресурси надання психологічної підтримки (онлайн-платформа «Розкажи мені», telegram-канал поліцейських психологів «Психологічна підтримка», національна професійна лінія з питань профілактики самогубств і підтримки психічного здоров'я «Lifeline Ukraine»); 3) всеукраїнський кол-центр ВАРТОЖИТИ, цілодобова лінія психологічної підтримки «Між нами», телефонна лінія екстреної безкоштовної анонімною психологічної допомоги «Телефон довіри для всіх» в обласних центрах України.

Доцільно висувати, що система освіти в Україні охоплює значну кількість учнів та їхніх родин, у закладах освіти нині працюють кваліфіковані вчителі з психологічною та педагогічною освітою. Проте варто здійснювати постійну комунікацію з усіма учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану, використовуючи різні її форми; впроваджувати в заклади освіти практику проведення «хвилин психологічної підтримки» для педагогічних працівників та «психологічних хвилин» для учнів, аби зміцнити ментальне здоров'я та підвищити психологічну культуру всіх учасників освітнього процесу.

Нині слід удосконалити один із важливих напрямів роботи психологічної служби закладів освіти – просвітницьку діяльність, яка має бути спрямованою на підвищення компетентності учасників освітнього процесу (передусім педагогічних працівників) щодо надання першої психологічної допомоги та оволодіння сучасними техніками її надання, навчання методам психоемоційної стабілізації та психологічної підтримки дітей у кризовий період, відновлення їх ментального здоров'я і надання знань для створення психологічно безпечного середовища в закладі освіти.

Висновок

Теоретичний аналіз літератури показав, що проблема надання психологічної допомоги педагогічним працівникам у воєнний час має ознаки масовості. Психологічна допомога і підтримка в умовах воєнного стану є особливо важливими для забезпечення безпеки, благополуччя та ментального

здоров'я людей. Зростання кількості чинників травматизації, масовість явища, неоднорідність умов перебування педагогів ускладнюють процес надання психологічної допомоги.

Зараз психологічна допомога педагогічним працівникам в Україні зорієнтована на засвоєння фахових психологічних знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання професійних функцій в умовах воєнного стану. Але за широкомасштабної війни специфіка надання психологічної допомоги педагогічним працівникам визначається конкретними результатами прикладних психолого-педагогічних досліджень.

З'ясовано, що з огляду на масовий характер травматизації населення в умовах воєнного стану, виникає необхідність залучення соціальних інституцій та недержавних організацій до підтримки ментального здоров'я дітей і дорослих, яку вони можуть виконувати в екстраординарних ситуаціях. У подальшому їх види психологічної допомоги можуть бути підґрунтям для налагодження психологічної підтримки травмованих війною школярів і педагогів.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо у вивченні сучасних технік надання психологічної підтримки різним категоріям населення країни, яка знаходиться під впливом воєнної агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк, А., Василега, О. (2022). Перша психологічна допомога: методи та техніки самодопомоги та допомоги іншим в стресових ситуаціях. *Психологічна допомога під час війни: Інноваційні технології в роботі практичного психолога* (матеріали V Міжн. наук.-практ. конф., 31 травня 2022 року, м. Суми). Ч. 2. НВВ КЗ СОІППО, 36-41.
2. Міщук, С. (2019). Відчуженість як центральний феномен психотравмівного процесу. *Психологічний часопис*, 12, 137-151.
<https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12>.
3. Омельченко, Я. (2020). Технологія розвитку життєстійкості дітей військовослужбовців, що мають прояви ПТСР, засобом відновлення сприятливого психоемоційного контакту у родині. *Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу. Монографія*. Слово, 87-114.
4. Панок, В. (2023). Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник НАПН України*, 5(1), 1-12.
<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
5. Bondarenko, A., Fedko, S. (2017). Socio-cultural competence of a present-day counselor: current prospects and future challenges. *PSYCHOLINGUISTICS*, 21(1), 23-40.
6. Dziuba, T., Karamushka, L., Halushko, L., Zvyagolskaya, I., & Karamushka, T. (2021). Mental health of teachers in ukrainian educational organizations. *Mental Health: Global Challenges Journal*, 4(2).
<https://doi.org/10.32437/mhgcj.v4i2.123>

7. Nychkalo, N., Muranova, N., Voliarska, O., & Matulcikova, M. (2024). Integration of ukrainian children and youth using digital tools in the educational environment of Slovakia. *Information Technologies and Learning Tools*, 101(3), 150-163. <https://doi.org/10.33407/itlt.v101i3.5657>
8. Omelchenko, Y. (2022). Peculiarities of psychological assistance to children in war conditions. *Kyiv Journal of Modern Psychology and Psychotherapy*, 3, 52-67. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.01.04>
9. Palamar, B., Hrynevych, L., Khoruzha, L., Bratko, M., Palamar, S., Muzyka, O., & Leontieva, I. (2023). Psychoemotional problems of participants in the educational process under martial law. From emergence to overcoming. *Wiadomosci Lekarskie Medical Advances*, 76 (4), 778-785. <https://doi.org/10.36740/WLek202304112>
10. Slone, M., & Mann, S. (2016). Effectsofwar, terrorism and armed conflictonyoung children: A systematicreview. *Child Psychiatry Hum Dev*, 47(6), 950-965.
11. Stavradi, M., Garcia-Márquez, R., Bajo, M., Callejas-Albiñana, A. I., Paredes, B., & Díaz, D. (2022). Brief Version of the Ryff Psychological Well-Being Scales for Children and Adolescents: Evidence of Validity. *Psicothema*, 34(2), 316-322. <https://doi.org/10.7334/psicothema2021.235>

REFERENCES:

1. Bondarenko, A., Fedko, S. (2017). Socio-cultural competence of a present-day counselor: current prospects and future challenges. *PSYCHOLINGUISTICS*, 21(1), 23-40.
2. Dziuba, T., Karamushka, L., Halushko, L., Zvyagolskaya, I., & Karamushka, T. (2021). Mental health of teachers in ukrainian educational organizations. *Mental Health: Global Challenges Journal*, 4 (2). <https://doi.org/10.32437/mhgcj.v4i2.123>
3. Mishchuk, S. (2019). Vidchuzhenist yak tsentralnyi fenomen psykhotravmivnoho protsesu [Alienation as a central phenomenon trauma process]. *Psykhologichnyi chasopys*, 5(12), 137-151. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.12> [in Ukrainian]
4. Nychkalo, N., Muranova, N., Voliarska, O., & Matulcikova, M. (2024). Integration of ukrainian children and youth using digital tools in the educational environment of Slovakia. *Information Technologies and Learning Tools*, 101(3), 150-163. <https://doi.org/10.33407/itlt.v101i3.5657>
5. Omelchenko, Y. (2022). Peculiarities of psychological assistance to children in war conditions. *Kyiv Journal of Modern Psychology and Psychotherapy*, 3, 52-67. <https://doi.org/10.48020/mppj.2022.01.04>
6. Omelchenko, Ya. (2020). Tekhnolohiia rozvytku zhyttiostiikosti ditei viiskovosluzhbovtziv, shcho maiut proiavy PTSR, zasobom vidnovlennia spryiatlyvoho psykhoemotsiinoho kontaktu u rodyni [The technologies of hardiness development in children of the military with PTSD by restoring positive psychological and emotional contacts in family]. *Tekhnolohii*

- psykhoterapevtychnoi dopomohy postrazhdalym u podolanni proiaviv posttravmatychnoho stresovoho rozladuI, 87-114. Slovo. [in Ukrainian]
7. Panok, V. (2023). Psykholohichni doslidzhennia v umovakh viiny: problemy i zavdannia [Psychological research in war conditions: problems and tasks]. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133> [in Ukrainian]
 8. Palamar, B., Hrynevych, L., Khoruzha, L., Bratko, M., Palamar, S., Muzyka, O., & Leontieva, I. (2023). Psychoemotional problems of participants in the educational process under martial law. From emergence to overcoming. Wiadomoci Lekarskie Medical Advances, 76(4), 778-785. <https://doi.org/10.36740/WLek202304112>
 9. Slone, M., & Mann, S. (2016). Effectsofwar, terrorism and armed conflictonyoung children: Asystematicreview. Child Psychiatry Hum Dev, 47(6), 950-965.
 10. Stavraki, M., García-Márquez, R., Bajo, M., Callejas-Albiñana, A. I., Paredes, B., & Díaz, D. (2022). Brief Version of the Ryff Psychological Well-Being Scales for Children and Adolescents: Evidence of Validity. Psicothema, 34(2), 316-322. <https://doi.org/10.7334/psicothema2021.235>
 11. Vozniuk, A., Vasilega, O. (2022). Psychological first aid: methods and techniques of self-help and helping others in stressful situations. Psychological help during the war: Innovative technologies in the work of a practical psychologist (materials of the 5th International Scientific and Practical Conference, May 31, 2022, Sumy). Ch. 2. NVV KZ SOIPPO, 36-41.

Отримано редакцією / Received: 15.11.24

Прорецензовано / Revised: 26.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.24

УДК 159.9

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).04](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).04)

Юлія ГРЕБЕНІЧЕНКО,

доцентка, аспірантка

ORCID ID: 0000-0002-8777-6981

jullyhreben@ukr.net

КНЗ КОР «КОІПОПК»,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

м. Київ, Україна

ЦІННІСНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ УЧИТЕЛЯ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

У статті висвітлено особливості розвитку ціннісної сфери особистості учителя у кризових умовах, зокрема в умовах воєнного часу; наведено структуру цінностей особистості (ціль, норма, принцип, ставлення, значення, ідеал), місце цінностей у психологічній структурі особистості через особистий досвід та особистісні орієнтації, систему цінностей педагога (цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-знання, цінності-якості, цінності-стосунки), орієнтовний ціннісний портрет сучасного учителя; зосереджено увагу на важливості психологічної безпеки людини як стану захищеності психіки від дії різноманітних факторів, що перешкоджають або ускладнюють її життєдіяльність, зокрема за війни; розкрито поняття цінностей та феномен переоцінки цінностей особистості; проаналізовано, як кризові умови воєнного часу позначилися на професійній діяльності та особистісній сфері учителя; проведено дослідження базових цінностей учителів нової української школи та з'ясовано чільні цінності (патріотизм, гідність, відповідальність, гнучкість).

Ключові слова: цінності, ціннісна структура особистості, система цінностей особистості, психологічна безпека, переоцінка цінностей, криза, кризові умови.

Yulia HREBENICHENKO,

Associate Professor,

Postgraduate Student

ORCID ID: 0000-0002-8777-6981

jullyhreben@ukr.net

KNZ KOR «KOIPOPК»,

Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and
Adult Education of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

THE VALUE SPHERE OF THE TEACHER'S PERSONALITY IN THE CRISIS CONDITIONS OF WARTIME

The real value of a person is measured
in those things to which she aspires.

Marcus Aurelius

The article highlights the peculiarities of the development of the value sphere of the teacher's personality in crisis conditions, in particular in wartime conditions.

Modern changes in the system of social relations actively affect education, requiring mobility and an adequate response to challenges. In conditions of war, one of the most vulnerable sectors has become education, which did not have time to stabilize after the test of a global pandemic. Educators, forced to adapt to restrictions and threats, are faced with the task of guaranteeing the safety, reliability and accessibility of education in the most difficult conditions. Human security in a broad sense is a state of complete physical, social and spiritual well-being, determined by internal (psychological) and external factors. Now, human psychological safety is becoming central to mental health, well-being and recovery of the individual.

The values that guide us in life are very important. During the most difficult trials, they do not disappear and do not change significantly. The values that a person has experienced and felt remain with him throughout his life. The phenomenon of human values is that under certain conditions, especially such as war, the most relevant values (guidelines) come into our field of vision.

Thus, the value sphere of a teacher's personality in wartime conditions acquires a global revaluation of existing values, which is due to the crisis of today's realities. Value transformations are inherent in a person in crisis periods of life, often serve as an impetus for the implementation of long-term goals and the implementation of long-unrealized plans. Important values for a modern teacher are patriotism, dignity, responsibility, flexibility, etc. Such a choice of values indicates the predominance of the socio-political group of values in the psychological structure of the personality of a modern teacher.

Keywords: *values, value structure of an individual, system of individual values, psychological safety, revaluation of values, crisis, crisis conditions.*

Справжня цінність людини вимірюється
в тих речах, до яких вона прагне.

Марк Аврелій

Вступ

Сучасні зміни в системі суспільних відносин активно впливають на освіту, потребують мобільності й адекватної відповіді на виклики. В умовах війни, однією з найбільш уразливих галузей стала освіта, яка не встигла стабілізуватися після випробування глобальною пандемією. Освітня, змушені адаптуватися до

обмежень та загроз, стикнулися із завданням гарантувати безпеку, надійність і доступність освіти в найскладніших умовах. Безпека людини в широкому розумінні – стан її повного фізичного, соціального та духовного благополуччя, обумовлений внутрішніми (психологічними) й зовнішніми факторами.

Зараз психологічна безпека людини постає центральною для психічного здоров'я, благополуччя та відновлення особистості. Психологічна безпека особистості – стан захищеності її психіки від дії різноманітних факторів, що перешкоджають чи ускладнюють її життєдіяльність; внутрішній стан комфорту індивіда, коли він самостійно керує своїми емоціями та знаннями. Людина почувається у безпеці, відчуваючи спокій, зв'язок і взаємодію з іншими, бо світ дозволяє нашому організму підтримувати здоров'я, зростання і відновлення. Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави кожен пережив та переживає досі внутрішню кризу, переоцінку цінностей загалом. Як це позначилося на професійній діяльності та особистісній сфері учителя, коли цінності постають вузловим моментом професійної реалізації особистості, оскільки детермінують її загальне ставлення до професійних цілей, завдань і вимог, можливість професійної самореалізації та виступають одним із центральних компонентів структури особистості (Панчук, 2015) є метою статті.

Методи та матеріали

Вивченням ціннісного становлення особистості займається Людмила Романюк, професорка, докторка психологічних наук, результати досліджень якої висвітлено в низці статей («Психодіагностичні методи дослідження ціннісного становлення особистості», 2018; Романюк Л. Бабич М., Соловей О. «Культурний контекст та крос-культурні співвідношення у становленні особистісних цінностей і суб'єктивного благополуччя», 2019). Питання формування та розвитку цінностей досліджує Наталія Павлик, докторка психологічних наук, старша наукова співробітниця ІПОД імені Івана Зязюна НАПН України («Ціннісно-сміслові детермінанти зв'язку між життєвими і професійними кризами особистості»). У сучасній культурі послуговуються поняттям пріоритетних, загальнолюдських, вищих цінностей – правда, краса, мета, гармонія, активність, унікальність, досконалість, потреба й необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, спокій, воля, гра, самодостатність. Структуру цінностей (Романюк, 2017) можна представити у схемі (Рис.1).

Рис. 1. Структура цінностей

Основою відображення місця цінностей у структурі особистості (Рис. 2) стала гуманістична ідея Г. Оллпорта про потенційні можливості розвитку людини: особа визначається не тільки тим, хто вона є, але й тим, якою вона може чи хотіла би бути (Романюк, 2017).

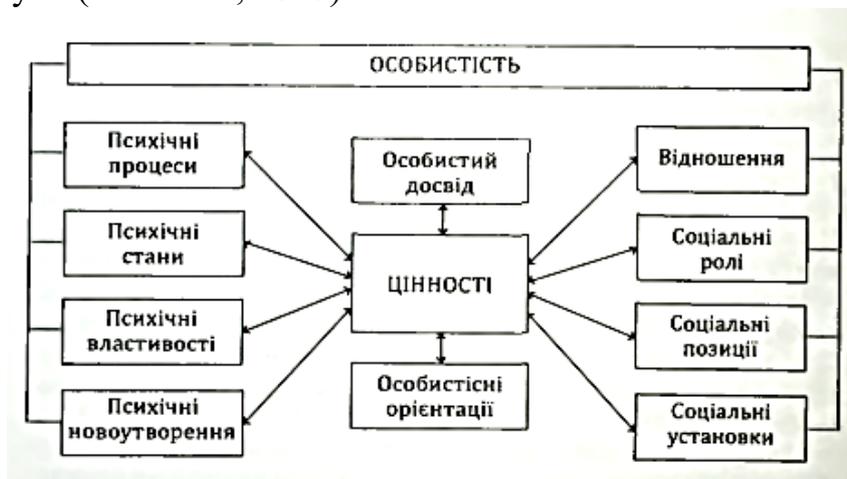

Рисунок 2. Місце цінностей у психологічній структурі особистості

Завідувач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор Фелікс Левітас у своїй статті формує портрет сучасного вчителя так:

- вірність гуманістичним і демократичним цінностям, повага до дітей, вміння навчати і організовувати дитячий колектив, на добрі й важливі справи;
- прагнення до самовдосконалення, навчання передового педагогічного досвіду, комунікації зі своїми колегами;
- активна громадянська позиція, патріотизм, вчитель – приклад у поведінці, культурі поведінки, ставленні до світу, рідних, близьких, колег;
- сучасність вчителя, його налаштованість на оптимізм у викладанні і вихованні молоді, розуміння сучасних викликів і суспільних перспектив.

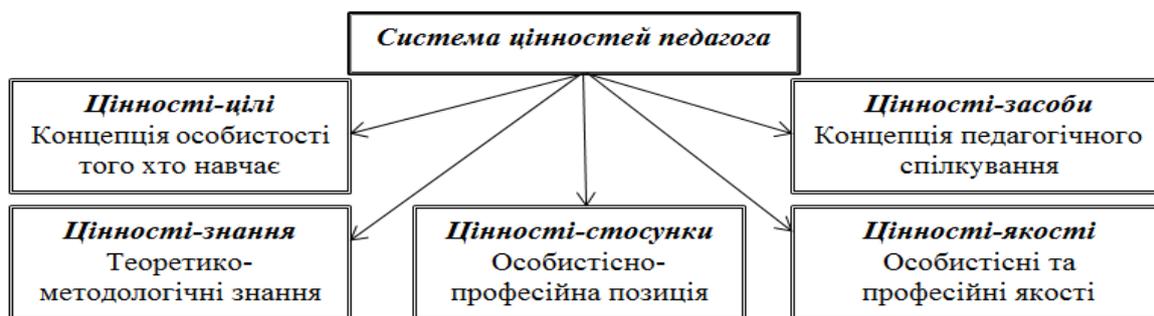

Рисунок 3. Система цінностей педагога

А. Левенець підкреслює: система особистісних цінностей – засіб диференціації предметів і явищ довкілля за їхньою значущістю, що визначає ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується в процесі свідомого вибору життєво важливих

для нього об'єктів. Сформованість ієрархічної системи особистісних цінностей забезпечує гармонійну цілісність, моральну усталеність індивіда і здатність до самовизначення в майбутньому. Ціннісно-смысловий вимір особи утворює важливий рівень загальної особистісної структури, джерелами та носіями значимих для особистості смислів виступають потреби й особистісні цінності.

Процес формування цінностей, по-перше, є соціальним за своєю природою. По-друге, відповідає характеру діяльності, процесуальним характеристикам (мотиваційним, суб'єктивним, операційно-виконавчим). По-третє, опосередкований спілкуванням індивіда з індивідом (у різних сферах, реалізація різних ролей, статусних відношень, функцій). По-четверте, відображає смисложиттєву активність особистості (формує ідеали). По-п'яте, пов'язаний з оцінюванням, яке супроводжує практично всі акти психічної активності суб'єкта, що ведуть до формування суб'єктивного образу об'єктивного світу (Пінчук, 2015).

Результати

Цінності, якими керуємось у житті, є дуже важливими. За найважчих випробувань вони не зникають і суттєво не змінюються. Цінності, що їх пережила, відчула людина, залишаються з нею впродовж усього життя. Феномен людських цінностей полягає у тому, що за певних умов, особливо таких, як війна, важливості набувають найактуальніші цінності (орієнтири). Вивчення цінностей та феномену переоцінки цінностей в умовах воєнного часу залишається проблемою сьогодення. Цінності – те, в що віримо і чого прагнемо, наші переконання, стандарт і критерій для оцінювання власних дій та вчинків інших людей; вони обґрунтовують наші рішення, бо є чеснотами, які цементують життєве кредо і визначають «червоні» лінії, за які не повинні заступати.

«Кожна критична ситуація, з якою стикається людина, є своєрідною перевіркою правильності її дій, можливістю звірити моральний компас – чи я вірю в те, про що говорю, чи мої цінності є справжніми, чи готовий я дотримуватися проголошених декларацій. І війна є найжорсткішою з усіх перевірок, з якими можна стикнутися в житті», – вважає Сергій Харін, керівник бізнесу Corteva Agriscience у Східній Європі. «Коли ми говоримо про цінності під час війни, то рівнозначними для нас є повага, взаємодопомога, людяність, оптимізм, сміливість і винахідливість», – підкреслює Олена Кондратюк, заступниця Голови ВР на шостому Українському жіночому конгресі.

Криза – ситуація, коли певні зміни в навколишньому середовищі стають викликом і випробуванням для ресурсів організму. Це триває доти, доки організм не відновить свій ресурс до того рівня, аби могли адекватно відреагувати на ситуацію. Проживання кризи призводить до змін, що зовсім не означає вихід із кризи зі значними втратами або її сприйняття суто негативним явищем. Під час кризи відбувається зміна досвіду і форми творчого пристосування. Вона змушує відмовлятися від старих способів, звичок, принципів, які вже не є актуальним. Тож розвиваємо нові, більш придатні для життя в нових умовах. Це переоцінка цінностей, а сама криза – каталізатор змін. Криза ламає рутинні звички, через що

«автопілот» більше не працює, викликаючи відчуття страху та невпевненості в собі. Водночас вона привносить свіжий потік, нові враження, перспективи й горизонти, змушує нас задуматися: чи своє життя живемо, чи на своєму місці, чого нам хочеться насправді?

Проблема цінностей, ціннісних орієнтацій є глибшою, ніж може здатися на перший погляд. У суспільстві, що трансформується, перебуває на зламі історичних епох, на шляху від тоталітарного до демократичного, від централізованої до ринкової економіки, від частини імперії до самостійної держави, від домінуючого інтернаціоналізму до усвідомлення національного проблема переоцінки цінностей є глобальною, процес – болючим і тривалим, що зумовлено труднощами процесу зміни цінностей, їх переоцінки. Людина не народжується з готовими цінностями, а формує їх протягом життєдіяльності. Ціннісна структура особистості – результат, з одного боку, процесу засвоєння людиною суспільних цінностей, соціальних норм, ролей, узагальнених цілей, які є для неї орієнтирами при засвоєнні соціального світу, а з другого, – становлення структури людського «Я» та самосвідомості (Шайгородський, 2001).

Віктор Франкл, автор книги «Людина у пошуках справжнього сенсу», стверджував, що цінностей не можна навчитися, їх можна тільки пережити. Неможливо уявити вчителя, батька чи матір, які би могли якісно передати ціннісну життєву філософію дітям, самі не сповідуючи її, не будучи наставниками. Адже цінність формується щодня, а не згідно з розкладом навчальних занять. Кожна людина, дитина й поготів, довіряє не тому, що чує, а тому, що бачить. Культивування цінності не припиняється з отриманням здобувачем освіти атестату чи диплому. Цей процес постійний, що залежить від рівня духовного й інтелектуального розвитку людини, її вольових якостей та бажання пізнавати дійсність (Ціннісні орієнтири, 2019). На думку Людмили Романюк (Романюк, 2017), існує два розуміння цінностей: 1) все те, що має значущий характер – усі результати і продукти духовної діяльності; 2) духовні утворення – ідеологія, цілі, уявлення про належне, прекрасне та істинне (щире).

Педагогами Київської області, слухачами курсів підвищення кваліфікації КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» із проблеми «Ціннісні орієнтири педагога Нової української школи» (з компонентом медіаграмотності), було створено орієнтовний ціннісний портрет сучасного учителя (Рис.4):

Рисунок 4. Ціннісний портрет сучасного учителя

Висновок

Отже, ціннісна сфера особистості учителя в умовах воєнного часу набуває глобальної переоцінки наявних цінностей, що зумовлено кризою реалій сьогодення. Ціннісні трансформації, властиві особистості у кризових періодах життя, часто слугують поштовхом до реалізації довгострокових цілей та здійснення давно нереалізованих задумів. Важливими цінностями для сучасного учителя є патріотизм, гідність, відповідальність, гнучкість тощо. Такий вибір цінностей вказує на переважання соціально-політичної групи цінностей у психологічній структурі особистості сучасного вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Левенець, А. (2006). Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук
2. Левітас, Ф. Вчитель, як носій цінностей.
URL: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ushynskiy/paper/viewFile/36/8>
3. Макуха, М. Переоцінка цінностей: що це і чому в кризовий час про це говорять всі? Центр психології Altera: веб-сайт. URL: <https://altera.center/blog/pereotsinkatsinnostey-shcho-tse-i-chomu-v-kryzovyy-chas-pro-tse-govoryat-vsi-97/>
4. Освіта в умовах війни: виклики та перспективи для України: Інститут аналітики та адвокації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/>
5. Панчук, Н. (2015). Ціннісна сфера особистості та її роль у становленні професіонала. *Проблеми сучасної психології*, 29, 471-480. URL: <https://journals.urau.ua/index.php/2227-6246/article/view/158348/157711>
6. Решетняк, К. (2023). Психологічна безпека людини в умовах війни. *Безпека людини у сучасних умовах: зб. доп. 15-ї Міжнар. наук.-метод. конф. та Міжнар. наук. конф. Європ. Асоц. наук з безпеки (EAS)*, 18-20
7. Романюк, Л. (2017). Психологія цінностей: навч. посіб. Рута.
8. Суспільні цінності та пріоритети в умовах війни.
URL: https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20230315_102423_1.5.pdf
9. Федорова, Н., Ємець, В., Соколовська, Н. (2015). Ціннісні орієнтири сучасного вчителя у навчанні та вихованні обдарованої дитини. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, 1(32). URL: <http://surl.li/sddag>
10. Ціннісні орієнтири сучасної української школи: електронний посібник (2019). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf>
11. Шайгородський, Ю. (2001). Проблема цінностей у контексті сучасності. УЦПМ.

REFERENCES:

1. Fedorova, N., Yemets, V., Sokolovska, N. (2015). Tsinnisni oriientyry suchasnoho vchytelia u navchanni ta vykhovanni obdarovanoi dytyny. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 1(32). URL: <http://surl.li/sddag> [in Ukrainian]
2. Levenets, A. (2006). Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia zhyttievoi perspektyvy v yunatskomu vitsi: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk

- [in Ukrainian]
3. Levitas, F. Vchytel, yak nosii tsinnostei.
URL: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ushynskiy/paper/viewFile/36/8>
[in Ukrainian]
 4. Makukha, M. Pereotsinka tsinnostei: shcho tse i chomu v kryzovyi chas pro tse hovoriat vsi? Tsentr psykholohii Altera: veb-sait.
URL: <https://altera.center/blog/pereotsinka-tsinnostey-shcho-tse-i-chomu-v-kryzovyy-chas-pro-tse-govoryat-vsi-97/> [in Ukrainian]
 5. Osvita v umovakh viiny: vyklyky ta perspektyvy dlia Ukrainy: Instytut analityky ta advokatsii. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> [in Ukrainian]
 6. Panchuk, N. (2015). Tsinnisna sfera osobystosti ta yii rol u stanovlenni profesionala. Problemy suchasnoi psykholohii, 29, 471-480. URL: <https://journals.uran.ua/index.php/2227-6246/article/view/158348/157711>
[in Ukrainian]
 7. Reshetniak, K. (2023). Psykholohichna bezpeka liudyny v umovakh viiny. Bezpeka liudyny u suchasnykh umovakh: zb. dop. 15-yi Mizhnar. nauk.-metod. konf. ta Mizhnar. nauk. konf. Yevrop. Asots. nauk z bezpeky (EAS), 18-20.
[in Ukrainian]
 8. Romaniuk, L. (2017). Psykholohiia tsinnostei: navch. posib. Ruta. [in Ukrainian]
 9. Shaihorodskiy, Yu. (2001). Problema tsinnostei u konteksti suchasnosti. UTsPM.
[in Ukrainian]
 10. Suspilni tsinnosti ta priorytety v umovakh viiny.
URL: https://www.citizen.in.ua/photos/topic/f/20230315_102423_1.5.pdf
[in Ukrainian]
 11. Tsinnisni oriientyry suchasnoi ukrainskoi shkoly: elektronnyi posibnyk (2019). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf> [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 18.11.24

Прорецензовано / Revised: 28.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 30.11.24

УДК 339.5:327

JEL J61, K37, F 22, F36, O15

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).05](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).05)

Вікторія ГУРОЧКІНА,

докторка економічних наук, професорка,
проректорка з наукової роботи та
міжнародних зв'язків,
дослідниця «Центр українських студій в
Варшавському економічному університеті SGH»
ORCID ID: 0000-0001-8869-0189
viktoriov2005@ukr.net
hurochkina@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ НА ЕКОНОМІКУ ПРИЙМАЮЧОЇ КРАЇНИ ТА НА БАТЬКІВЩИНУ

У статті досліджено економічні та соціальні аспекти воєнної міграції, зокрема на прикладі українських іммігрантів у Польщі, та їхній вплив на економіку приймаючої країни і Батьківщину. В роботі проаналізовано позитивні ефекти, що виникають внаслідок інтеграції іммігрантів у локальну економіку, такі як збільшення податкових надходжень, зниження рівня безробіття етнічної групи мігрантів, розширення ринку праці та стимулювання соціальної згуртованості. Особливу увагу приділено етнічній економіці, яка формується завдяки створенню іммігрантами власних підприємств, орієнтованих на етнічну спільноту і нішеві ринки.

У дослідженні застосовано статистичний та емпіричний аналіз для оцінки внеску українських мігрантів у польську систему соціального забезпечення, зіставлено обсяги грошових переказів з Польщі до України з іншими країнами. Отримані результати доводять, що активна фінансова і трудова діяльність українських іммігрантів не тільки підтримує соціально-економічну систему Польщі, але й сприяє економічній стабілізації України через грошові перекази, інвестиції в малі підприємства та повернення кваліфікованих кадрів. У роботі підкреслено важливість створення ефективної міграційної та реінтеграційної політики, яка враховує можливості інтеграції мігрантів як ресурсу для розвитку економіки приймаючої країни й отриманні бенефітів країною походження.

Ключові слова: етнічний капітал, міграція, податки, соціальні внески, приватні грошові перекази, етнічна економіка, міграційна політика, міжнародна співпраця.

Viktoriiia HUROCKINA,
DSc (Econ.), Professor,
Vice-rector for Scientific Work and
of International Relations,
Researcher «Center of Ukrainian Research Studies
in SGH»
ORCID ID: 0000-0001-8869-0189
viktoriov2005@ukr.net
hurockina@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

FINANCIAL AND ECONOMIC IMPACT OF ETHNIC GROUP INTEGRATION ON THE ECONOMY OF THE HOST COUNTRY AND THE HOMELAND

The article examines the economic and social aspects of war-driven migration, focusing on Ukrainian immigrants in Poland and their impact on both the host country's economy and their homeland. The study analyzes the positive effects of immigrant integration into the local economy, including increased tax revenues, reduced unemployment rates among the ethnic migrant group, labor market expansion, and promotion of social cohesion. Special attention is given to ethnic economies formed by immigrant entrepreneurs who establish businesses catering to their ethnic communities and niche markets. The author employs statistical and empirical analysis to assess the contributions of Ukrainian migrants to Poland's social security system and compares the volume of remittances from Poland to Ukraine with other countries. Findings show that the active financial and labor contributions of Ukrainian immigrants not only support Poland's socio-economic system but also aid in Ukraine's economic stabilization through remittances, investments in small businesses, and the return of skilled labor. The article underscores the importance of establishing effective migration and reintegration policies that leverage the integration of migrants as a resource for host-country economic development, while also benefiting the country of origin. The aim of the article is to analyze the financial and economic impact of migrants' ethnic capital on the economies of both the host country and their homeland.

As a result, the author highlights that the experience of Ukrainians in Poland serves as a vivid example of how immigrants' contributions in the form of tax payments and social contributions support the local socio-economic system and enhance the stability of the host country's economy. The active labor and financial participation of Ukrainians have led to increased revenues for Poland's social security funds, ensuring long-term prospects for sustainable development. Taking this positive experience into account, both the homeland and host countries can improve their approaches to migration processes, leveraging their potential to strengthen national economies, maintain ties with the diaspora, and engage it in the development of the native country.

Keywords: *ethnic capital, migration, taxes, social contributions, private remittances, ethnic economy, migration policy, international cooperation.*

Вступ

В умовах російської війни на території України відбулось посилення міжнародної міграції населення. Це стало викликом і водночас важливим інструментом стратегічного економічного розвитку не лише для приймаючих країн, але й для України. Чому саме? Що відбувається з українськими воєнними мігрантами? Який фінансовий вплив від українців за кордоном? Відповіді на ці питання потрібно розглянути критично, оперуючи реальними економіко-статистичними даними.

Україна та Польща часто розмовляють за підвищеної дипломатичної температури. Тому актуальність і важливість дослідження впливу етнічного капіталу є важливим з позиції формування політик країн – яка приймає і самої Батьківщини. Крім того, наявні дискусійні питання щодо вільного прояву національної ідентичності на території країни, яка найбільше прийняла воєнних мігрантів протягом 2022-24 рр. Так, у жовтні 2024 року представлена Стратегія міграційної політики Польщі, в якій зазначено, що країна реалізовуватиме програму запобігання та протидії релігійній радикалізації та культивуванню традицій, які суперечать польському законодавству. Тож як захищені права людини, мігранта та як саме Українська наукова Діаспора в Польщі має реагувати? Йдеться виключно про наукову дипломатію, тому варто розглянути два боки цієї медалі. Звідси, **мета статті** – проаналізувати фінансово-економічні аспекти впливу етнічного капіталу мігрантів на економіку приймаючої країни та Батьківщини.

Методи та матеріали

У статті використовуються такі методи дослідження.

Аналіз статистичних даних містить числові дані, що ілюструють обсяги грошових переказів, соціальних внесків та податкових надходжень від іммігрантів, зокрема українців у Польщі. Статистичні показники використовуються для оцінки економічного впливу мігрантів на приймаючі країни (прикладом є дані польського Управління соціального страхування Польщі та статистика грошових переказів Національного банку України). *Емпіричний аналіз* спирається на реальні кейси і статистику на прикладі української діаспори в Польщі, що демонструє вплив українських мігрантів на економічну стабільність приймаючої країни. Аналізуються показники соціальної інтеграції та економічної активності іммігрантів через їхній вклад у податки і соціальні фонди Польщі. *Описовий метод* використовується при вивченні академічних праць та концепцій інших авторів щодо соціально-економічної інтеграції іммігрантів, етнічної економіки, впливу культурних зв'язків і соціального капіталу на економічну активність етнічних груп. *Метод порівняння* розкрито в порівнянні динаміки грошових переказів з Польщі в Україну з показниками інших країн (Литва, Великобританія, Німеччина),

розглянуто тенденції у зростанні чи спаді таких надходжень, що дозволяє оцінити масштаби фінансової підтримки Батьківщини з боку українських мігрантів у різних країнах. *Графічне представлення даних:* графіки демонструють динаміку соціальних внесків та грошових переказів, що полегшує візуалізацію змін і тенденцій у фінансовій активності українців у Польщі. *Аналіз державних політик* розглядається шляхом виявлення впливу соціальної та економічної політики Польщі щодо іммігрантів на прикладі українців, які активно сплачують податки та внески в соціальні фонди, що дозволяє оцінити, як приймаючі країни можуть використовувати міграційні процеси для власної економічної стабільності.

Отже, у статті застосовано *комплексний підхід*, комбінуючи статистичний, емпіричний і теоретичний аналізи, щоб усебічно оцінити економічний вплив міграції та роль етнічної економіки.

Результати

Масштабні грошові перекази, зниження безробіття, накопичення професійних навичок та залучення інвестицій у малі підприємства свідчать, що воєнна міграція підтримує соціальну стабільність і сприяє економічній стабілізації Батьківщини. Вивчення позитивних ефектів воєнної міграції для країни-джерела людського потенціалу є актуальним питанням, адже за умов ефективної стратегії держава може перетворити цей процес на ресурс розвитку, що зміцнює зв'язок із громадянами за кордоном і залучає їх до поступу національної економіки.

Для Батьківщини етнічного капіталу міграційні процеси мають позитивні ефекти, а саме: приватні грошові перекази, що підтримують добробут родин і стимулюють економіку, зниження рівня безробіття та соціальної напруги, повернення мігрантів із новими професійними навичками, які підвищують конкурентоспроможність економіки Вітчизни. Багато мігрантів інвестують заощаджені кошти в бізнес на Батьківщині, створюючи робочі місця, а їхній культурний обмін і соціальний капітал сприяють міжнародним зв'язкам та інтеграції в глобальну економіку. Інтеграція іммігрантів в економіку приймаючих країн є важливою завдяки впливу на економічне зростання, соціальну згуртованість і фінансову стабільність. Успішна інтеграція знижує соціальну напругу, сприяючи мирному співіснуванню, а на основі досліджень уряди можуть створювати ефективні політики підтримки, що забезпечують вигоди для суспільства та самих іммігрантів, які розширюють ринок праці, підтримують соціальні фонди через податки і внески, стимулюють конкуренцію та інновації, часто започатковують підприємства. Таке явище має назву «*етнічна економіка*».

Етнічна економіка формується під впливом міграційних процесів, коли іммігранти або представники етнічних меншин створюють власні підприємства й економічні мережі, часто з орієнтацією на обслуговування своєї спільноти або спеціалізацію у нішах. Етнічна економіка включає бізнеси, що належать чи

обслуговують представників певної етнічної групи, та формує економічну активність, важливу для самих мігрантів та приймаючого суспільства. Автори Рат і Свагерман зазначають, що етнічне підприємництво сприяє місцевому економічному зростанню та міжнародній конкурентоспроможності. Підприємці-іммігранти створюють робочі місця, стимулюють конкуренцію та сприяють соціальній згуртованості у приймаючих громадах.

Концепція етнічної економіки відображає процеси, коли іммігранти започатковують власні підприємства, використовуючи свої культурні особливості, соціальний капітал і економічні зв'язки як переваги, що сприяє економічному зростанню приймаючої країни та соціальній згуртованості, адже такі бізнеси створюють робочі місця, підтримують місцевий ринок і забезпечують культурний обмін (Hurochkina, Szapiro, 2024).

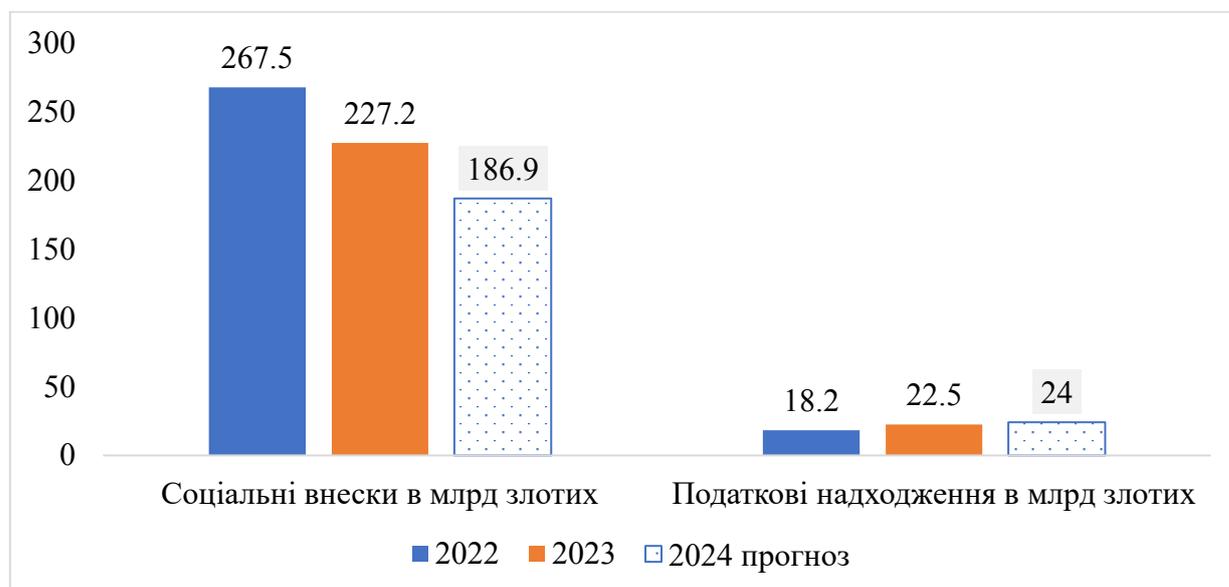
Інтеграція іммігрантів в економіку приймаючої країни є складним процесом із значними фінансовими наслідками. Соціальна інтеграція – каталізатор економічної асиміляції, що наражає мігрантів на відносну депривацію, спонукає їх набувати більше людського капіталу, притаманного приймаючій країні (Старк, 2013). Етнічні зв'язки та культурні знайомства відіграють вирішальну роль у виборі іммігрантами місця проживання і початковій економічній інтеграції (Маані, 2016). Поєднання соціального, фінансового й людсько-культурного капіталу, яким володіють іммігранти, формує їхні траєкторії на ринку праці (Ні, 2001). Раннє втручання, професійна орієнтація та цільові програми інтеграції є важливими для успішної інтеграції на ринок праці (Аркаронс, 2022). Вищий рівень інтеграції іммігрантів може зумовити збільшення національного доходу і надлишок імміграції в приймаючих країнах (Галардо, 2016). Однак культурні відмінності можуть спричинити витрати, починаючи від витрат на ділові операції, та викликати соціальні конфлікти (Данзер, 2011). Тож інтеграція іммігрантів у економіку приймаючої країни – процес, який вимагає поєднання соціального, фінансового та культурного капіталу, не лише забезпечує економічні вигоди для суспільства, але й надає іммігрантам більше можливостей, підвищуючи їхній внесок у національну економіку і соціальну систему. Прикладом такого внеску є українці в Польщі: їх активна участь у ринку праці та фінансова відповідальність у формі сплачених податків і соціальних внесків вже суттєво підсилюють польську економіку.

На 2023 рік громадяни України в Польщі зробили значний внесок у податкову та соціальну систему країни. Згідно з останніми даними, у польському Управлінні соціального страхування (ZUS) зареєстровано близько 860 тисяч українців, які регулярно сплачують соціальні внески. Внески, що йдуть у ZUS, включають відрахування на пенсійне забезпечення, страхування на випадок втрати працездатності та медичне страхування, яке складає до 22% від загального розміру зарплати.

У 2023 році українці сплатили податків на суму 18,2-22,5 млрд злотих, а соціальні внески від українських підприємців склали майже 4 млрд злотих, що становить суттєву частку надходжень ZUS. Очікувана сума у 2024 році – 6 млрд

злотих, що підтримує стабільність польської пенсійної системи (Соціальний внесок..., 2023). Серед етнічних груп іммігрантів у Польщі найбільшу становлять українці – 75% серед усіх іноземців, які платять податкові внески до ZUS. На другому місці – білоруси, кількість яких із вересня до жовтня 2023 зросла на 1,6 тисяч (зараз 126 тисяч осіб). За даними ZUS, доходи FUS (фонд виплати пенсій у Польщі) за січень – вересень поточного року становили 267,5 млрд злотих. Найбільшим джерелом були внески на соціальне страхування, сума яких склала 227,2 млрд злотих, тобто 77% плану, та зросла на 16,1% до відповідного періоду 2022 року.

Доречно розглянути графік, складений за даними податкових платежів і соціальних внесків українців у Польщі, млрд злотих.

*Рисунок 1. Динаміка і прогноз соціальних внесків та податків українців у Польщі, млрд злотих
Джерело: сформовано авторкою за даними (3, 6, 7)*

Польща посідає провідну позицію за обсягом надходжень приватних грошових переказів в Україну 2023 року, і цей показник значно перевищує інші країни. Тому саме українці в Польщі мають вплив на дану динаміку. Польща – безперечний лідер за обсягом надходжень у 2023 році, з показником 4163 млн дол. США, що на 514 млн дол. США більше порівняно з 2018 роком (14% зростання). Це засвідчує стійке зростання економічних зв'язків або інвестицій з Польщею протягом досліджуваного періоду. Хоча інші країни демонструють вражаюче відсоткове зростання (Литва – 574% і Великобританія – 105%), Польща залишається абсолютним лідером за обсягом, виступає головним партнером із найбільшим рівнем надходжень, значно випереджаючи інші країни як за абсолютними показниками, так і за стабільністю приросту.

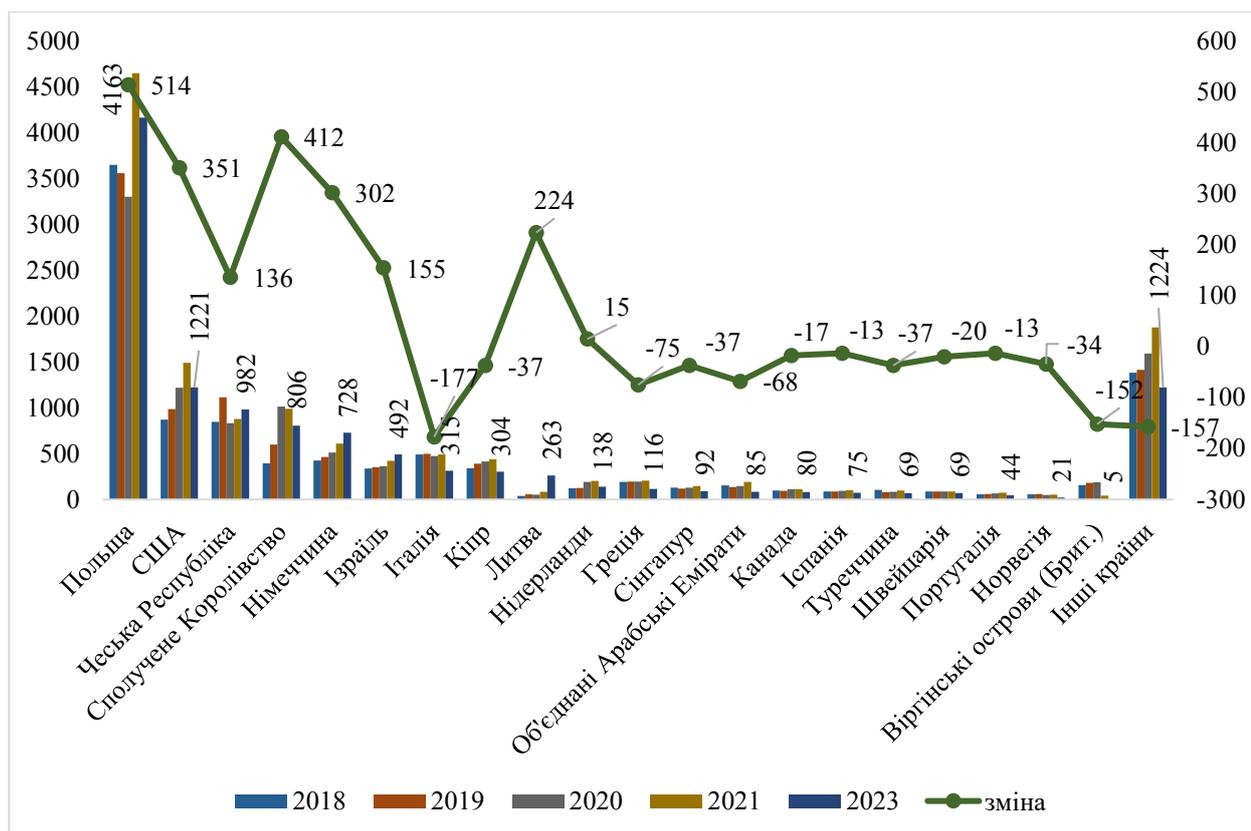

Рисунок 2. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну за основними країнами, млн дол. США

Джерело: сформовано авторкою за даними НБУ (5)

Звідси, можна виокремити основні тенденції щодо змін надходжень за країнами між 2018 та 2023 роками:

1. Значне зростання надходжень спостерігається з таких країн:

- Литва має найвищий відсоток зростання – 574% (224 млн дол. США), що засвідчує значне зростання співпраці або економічних зв'язків із країною.
- Великобританія – приріст у 105% (412 млн дол. США), що може бути пов'язано зі збільшенням інвестицій або торгівлі.
- Німеччина демонструє зростання на 71% (302 млн дол. США), що підкреслює розширення взаємодії.

2. Позитивна динаміка наявна із США (+40%), Ізраїлем (+46%), Чеською Республікою (+16%) та Польщею (+14%). Зростання є меншим, але стабільним.

3. Зниження надходжень спостерігається у таких країнах:

- Віргінські острови мають суттєве зменшення на 97% (152 млн дол. США), що може вказувати на втрату інтересу чи зміну економічних умов.
- Норвегія – на 62% та на понад 20% у Греції, Сінгапурі, ОАЕ, Туреччині та Швейцарії, що акцентує перегляд партнерських зв'язків або економічних пріоритетів із цими країнами.

4. Загальні надходження за всіма країнами зросли на 2% (181 млн дол. США) у порівнянні з 2018 роком, що свідчить про незначне загальне зростання, попри різні тенденції серед окремих країн. Загалом спостерігається зростання співпраці

з Литвою, Великобританією, Німеччиною та одночасне зменшення з Віргінськими островами й Норвегією.

Порівнюючи показники обсягів сплачених податків до польського бюджету, слід підкреслити, що на кожному 1 злоту сплачених податків, українець у Польщі перераховує у вигляді приватних платежів 0,73 злоти (73 грошей) на Батьківщину для підтримки рідних, донати на підтримку Збройних сил України. Щодо пенсійного фонду Польщі та фонду медичного страхування, то ситуація 1 : 0,07. Тобто кожному 1 злоту сплачених соціальних внесків українець у Польщі перераховує у вигляді приватних платежів 0,07 злоти (7 грошей) на Батьківщину. Проте українці в даному разі мають доступ до безкоштовної медичної допомоги за державною програмою Польщі. Тож перспективним напрямом дослідження є доступ до медичних послуг іммігрантів на території Польщі.

Висновок

Отже, фінансові аспекти інтеграції етнічних груп у приймаючих країнах демонструють суттєвий економічний потенціал і драйвери ефективної соціально-економічної політики, а головне – це аргумент для сприятливої міжнародної співпраці та формування відповідної зовнішньоекономічної політики країн. Досвід українців, здобутий в країнах ЄС, допоможе прискоренню Євроінтеграції. Досвід українців у Польщі – яскравий приклад, як внесок іммігрантів у вигляді податкових платежів та соціальних внесків підтримує місцеву соціально-економічну систему і сприяє стабільності економіки приймаючої країни. Завдяки активній трудовій діяльності й фінансовій участі українців зростають доходи польських фондів соціального страхування, що забезпечує тривалі перспективи для стабільного розвитку. Враховуючи цей позитивний досвід, Батьківщина і приймаючі країни можуть покращити своє ставлення до міграційних процесів, використовуючи їхній потенціал для зміцнення національної економіки, збереження зв'язків із діаспорою та залучення її до розвитку рідної країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аркаронс, А., Мартін, І., Геленяк, Т., Філімор, Д., Реа, А., Ренч, Д., Коркіл, Д., Шульц, М., Томсен, Т., Контос, М., Зімерман, К. (2022). Integrative component of international labor migration in host countries. <http://surl.li/tdcgrv>
2. Гурочкіна, В.В., Калач, Г.М. (2022). Економічна безпека соціального капіталу країни. Вісник Хмельницького національного університету, 2 (2), 340-344. DOI: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(2\)-53](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(2)-53) http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/09/vknu-es-2022-n2t2304_53.pdf
3. Зарплата Нетто та Брутто в Польщі та розміри податків із зарплати у 2023 році <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/salary-in-poland-net-and-gross-uk/>

4. Комплексна та відповідальна міграційна стратегія для Польщі на 2025–2030 рр. <https://www.gov.pl/web/premier/odzyskac-kontrolę-zapewnić-bezpieczeństwo---strategia-migracyjna-na-lata-2025---2030>
5. НБУ. Приватні грошові перекази в Україну за основними країнами. URL: <https://bank.gov.ua/en/events/MuCjjwdVZfVEjDA>
6. Скільки українців платять соціальні внески у Польщі. <https://uamedia.eu/official/skilki-ukrayinciv-platyat-socialni-vneski-u-polshhi-7006>
7. Соціальний внесок українських підприємців у Польщі цьогооріч зросте на 50%. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/10/7171075/>
8. Danzer, A.M. (2011). Economic Benefits of Facilitating the Integration of Immigrants. *CESifo DICE report*, 9, 14-19.
9. Eurofound, Ludwinek, A., Swagerman, A., Rath, J., Krieger, H. et al. (2011). Promoting ethnic entrepreneurship in European cities, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2806/27456>
10. Gallardo, G.D., Korneeva, E.N., & Strielkowski, W. (2016). Integration of Migrants in the EU: Lessons and Implications for the EU Migration Policies. *The Journal of international studies*, 9, 244-253.
11. Hurochkina, V., Szapiro, T. (2024). The concept of ethnic capital: theoretical foundations and mechanisms of influence, CSUkr Working Papers, SGH.
12. Hurochkina, V., Szapiro, T. (2024). The concept of ethnic capital: case study Poland-Ukraine, CSUkr Working Papers, SGH.
13. Maani, S.A. (2016). Ethnic networks and location choice of immigrants. *The IZA World of Labor*, 284-284.
14. Nee, V., Sanders, J.M. (2001). Understanding the diversity of immigrant incorporation: a forms-of-capital model. *Ethnic and Racial Studies*, 24, 386-411.
15. Stark, O., Jakubek, M. (2013). Integration as a catalyst for assimilation, University of Tübingen Working Papers in Economics and Finance, 59, University of Tübingen, Faculty of Economics and Social Sciences, Tübingen, <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:21-opus-69821>

REFERENCES:

1. Arkarons, A., Martin, I., Heleniak, T., Filimor, D., Rea, A., Rench, D., Korkil, D., Shults, M., Tomsen, T., Kontos, M., Zimmerman, K. (2022). Integrative component of international labor migration in host countries. <http://surl.li/tdcgrv>
2. Danzer, A.M. (2011). Economic Benefits of Facilitating the Integration of Immigrants. *CESifo DICE report*, 9, 14-19.
3. Eurofound, Ludwinek, A., Swagerman, A., Rath, J., Krieger, H. et al. (2011). Promoting ethnic entrepreneurship in European cities, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2806/27456>
4. Gallardo, G.D., Korneeva, E.N., & Strielkowski, W. (2016). Integration of Migrants in the EU: Lessons and Implications for the EU Migration Policies. *The Journal of international studies*, 9, 244-253.
5. Hurochkina, V.V., Kalach, H.M. (2022). Ekonomichna bezpeka sotsialnoho kapitalu krainy. [Economic security of the country's social capital]. *Visnyk*

Khmelnyskoho natsionalnoho universytetu, 2(2), 340-344.
DOI:[https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2\(2\)-53](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-304-2(2)-53)
http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/09/vknu-es-2022-n2t2304_53.pdf [in Ukrainian]

6. Hurochkina, V., Szapiro, T. (2024). The concept of ethnic capital: theoretical foundations and mechanisms of influence, CSUkr Working Papers, SGH.
7. Hurochkina, V., Szapiro, T. (2024). The concept of ethnic capital: case study Poland-Ukraine, CSUkr Working Papers, SGH.
8. Kompleksna ta vidpovidalna mihratsiina stratehiia dlia Polshchi na 2025–2030 rr. [Comprehensive and responsible migration strategy for Poland for 2025-2030]. <https://www.gov.pl/web/premier/odzyskac-kontrolę-zapewnić-bezpieczeństwo--strategia-migracyjna-na-lata-2025---2030> [in Ukrainian]
9. Maani, S.A. (2016). Ethnic networks and location choice of immigrants. The IZA World of Labor, 284-284.
10. NBU. Pryvatni hroshovi perekazy v Ukrainu za osnovnymy krainamy. [NBU. Private money transfers to Ukraine by main countries.]. URL : <https://bank.gov.ua/en/events/MuCjjwdVZfVEjDA> [in Ukrainian]
11. Nee, V., Sanders, J.M. (2001). Understanding the diversity of immigrant incorporation: a forms-of-capital model. *Ethnic and Racial Studies*, 24, 386-411.
12. Skilky ukraintyvi platyat sotsialni vnesky u Polshchi [How many Ukrainians pay social contributions in Poland]. <https://uamedia.eu/official/skilki-ukrayinciv-platyat-socialni-vneski-u-polshchi-7006> [in Ukrainian]
13. Sotsialnyi vnesok ukrainskykh pidpriyemstiv u Polshchi tsohorich zroste na 50%. [The social contribution of Ukrainian entrepreneurs in Poland will increase by 50% this year.]. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/10/10/7171075/> [in Ukrainian]
14. Stark, O., Jakubek, M. (2013). Integration as a catalyst for assimilation. *University of Tübingen Working Papers in Economics and Finance*, 59, University of Tübingen, Faculty of Economics and Social Sciences, Tübingen, <https://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:21-opus-69821>
15. Zarplata Netto ta Brutto v Polshchi ta rozmiry podatkov iz zarplaty u 2023 rotsi [Net and Gross Salary in Poland and Salary Taxes in 2023]. <https://www.ukrainianinpoland.pl/uk/salary-in-poland-net-and-gross-uk/> [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 15.09.24

Прорецензовано / Revised: 27.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 03.10.24

УДК 371.132:811, 37.0(477).001

JEL J24, I24, L88

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).06](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).06)

Вікторія ГУРОЧКІНА,

докторка економічних наук, професорка,
проректорка з наукової роботи та
міжнародних зв'язків,
дослідниця «Центр українських студій в
Варшавському економічному університеті SGH»
ORCID ID: 0000-0001-8869-0189
viktoriov2005@ukr.net
hurochkina@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
Україна

Ксенія АЛЬПЕРН,

докторка суспільних наук,
викладачка Академії «Humanitas»
членкиня Фундації «Українська наукова
діаспора в Польщі»
ORCID ID: 0009-0000-7003-5485
ksenia.alpern@gmail.com
Польща

**ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ПРОФІЛЮ КРАЇН:
ВІД КОМПЕТЕНЦІЙ ДО ГЛОБАЛЬНОГО ГРАДІЄНТУ НАУКИ**

У статті досліджено чільні аспекти формування наукового профілю країн та драйвери розвитку лідерських компетенцій у контексті європейської інтеграції, глобалізації та цифрової трансформації. Розглянуто адаптацію рамок компетенцій ERA (Європейський дослідницький простір), ENEA (Європейський простір вищої освіти) та стратегії ЄС 2030 до умов Польщі та України. Проведено аналіз чинників, що спричиняють розрив у наукових компетенціях між країнами, зокрема інфраструктурної нерівності, відмінностей у фінансуванні досліджень, стандартах освіти й доступі до глобальних знань. Представлено концепцію «градієнту науки», що відображає нерівномірність розвитку наукових знань і технологій між країнами. Зроблено акцент на необхідності розвитку лідерських компетенцій, таких як стратегічне мислення, інноваційність, управління змінами, міжнародна співпраця та ефективне використання ресурсів, які є ключовими для успішної інтеграції до європейського і глобального наукового простору. Запропоновано рекомендації щодо гармонізації стандартів і подолання розриву компетенцій задля посилення конкурентоспроможності Польщі й України у сфері науки, освіти та інновацій.

Ключові слова: рамка компетенцій, розрив компетенцій, градієнт науки, градієнт науки країни, лідерство, ERA, EHEA.

Viktoriiia HUROCKINA,
DSc (Econ.), Professor,
Vice-rector for Scientific Work and
of International Relations,
Researcher «Center of Ukrainian Research Studies
in SGH»
ORCID ID: 0000-0001-8869-0189
viktoriov2005@ukr.net
hurochkina@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Ukraine

Ksenia ALPERN
PhD (Social Sciences),
teacher of the Academy «Humanitas»,
member of the Foundation «Ukrainian Scientific
diaspora in Poland»
ORCID ID: 0009-0000-7003-5485
ksenia.alpern@gmail.com
Poland

FORMATION OF THE SCIENTIFIC PROFILE OF COUNTRIES: FROM COMPETENCES TO THE GLOBAL SCIENCE GRADIENT

The article examines the key aspects of forming the scientific profile of countries and the drivers of leadership competency development in the context of European integration, globalization, and digital transformation. The authors analyze the adaptation of the ERA (European Research Area), EHEA (European Higher Education Area), and EU 2030 strategy competency frameworks to the conditions of Poland and Ukraine. Factors contributing to the gap in scientific competencies between countries are analyzed, including infrastructural inequality, differences in research funding, education standards, and access to global knowledge. The concept of the «science gradient» is introduced, reflecting the uneven development of scientific knowledge and technologies across countries. Emphasis is placed on the need to develop leadership competencies such as strategic thinking, innovation, change management, international collaboration, and efficient resource utilization, which are critical for successful integration into the European and global scientific landscape. Recommendations are proposed for harmonizing standards and bridging competency gaps to enhance the competitiveness of Poland and Ukraine in science, education, and innovation. As a result of processing the research material, the authors determined

that the concept of the gradient of the country's science and the gap of competences emphasize deep differences in the scientific profile of different countries and affect the international scientific hierarchy. A country's profile in the science gradient is determined on the basis of such factors as the level of education, the infrastructure of scientific research institutions, the number of publications in international scientific journals, participation in international research and patent activity. This reflects both the level of scientific development and the country's contribution to world science. Thus, the «gradient of a country's science» is a multifactorial characteristic that reflects its place in the world scientific system and depends on the level of competence of its scientific personnel. The authors note that the formation of the scientific profile of countries and the development of leadership competencies are key conditions for integration into the global scientific space, especially in the context of digital transformation, European standards and strategies (ERA, EHEA, EU 2030 strategy).

Keywords: *competency framework, competency gap, science gradient, country science gradient, leadership, ERA, EHEA.*

Вступ

Розвиток наукового потенціалу країни є критично важливим фактором у глобальній конкуренції та інтеграції з міжнародною спільнотою. В умовах швидких змін і технологічного прогресу, які визначають сучасний світ, компетенції наукових кадрів набувають ключового значення для країн, що прагнуть стати лідерами в інноваціях, дослідженнях та освіті. Формування наукового профілю країни, зокрема її участь у глобальних наукових процесах, залежить від багатьох факторів, таких як наукова інфраструктура, фінансування досліджень, якість освіти і доступ до світових знань. У сучасних реаліях розрив між країнами за рівнем розвитку наукових компетенцій стає одним із найбільших викликів для глобальної наукової спільноти, що потребує вивчення та вирішення на системному рівні. Тому варто зосередитись на ідентифікації факторів, які впливають на розвиток лідерських компетенцій у науці й освіті, аналізі можливостей для створення карти компетенцій для країн на шляху до європейської інтеграції.

Метою статті є студіювання особливостей формування наукового профілю країн у контексті європейської інтеграції, глобалізації та цифрової трансформації. Авторки прагнуть визначити основні чинники, які впливають на розвиток наукових компетенцій та лідерських навичок і запропонувати шляхи гармонізації стандартів, подолання розриву компетенцій та посилення конкурентоспроможності цих країн у глобальному науковому просторі. Додатковою метою є виявлення і систематизація факторів, що визначають розвиток лідерських компетенцій та стимулюють розвиток талантів у науковому й академічному середовищі.

Методи та матеріали

Методом виявлення компетенційного розриву є практичне використання класичних та інноваційних підходів, зокрема оцінки градієнту науки країни крізь

призму Діаманта Портера. Орієнтуючись на приклади з Польщі та України, авторки провели комплексне порівняльне дослідження за допомогою розробки Центру досліджень і консультацій з кар'єри (CRAC). Вибір країн дозволяє зрозуміти відмінності та схожість у підходах до компетенцій, аби визначити найкращі практики. Завдяки аналізу емпіричних даних і огляду літератури стаття надає цінні рекомендації для керівників і осіб, які бажають використати потенціал своїх організацій та здатність приймати стратегічні рішення.

Дослідження спрямоване не лише на виявлення ефективних практик, а й на надання конкретних порад, які можна застосувати в організаціях, що прагнуть досягти довгострокового успіху завдяки розвитку лідерських компетенцій. Ця робота підкреслює важливість підприємницьких компетенцій в освіті та на ринку праці, особливо в європейському контексті.

Лідерські компетенції відіграють ключову роль у перетворенні теоретичних моделей управління на практичні дії, дозволяючи лідерам ефективно керувати командами та приймати рішення в складних і динамічних середовищах. Їх вивчення і розвиток дозволяє не тільки краще зрозуміти механізми мотивації, комунікації та співпраці, а й впроваджувати інноваційні рішення, що сприяють довгостроковому успіху організації.

Результати

Формування наукового профілю країн і зменшення розриву в наукових компетенціях є надзвичайно актуальною темою в контексті глобалізації та цифрової трансформації. Впровадження європейських стандартів у сфері освіти (EHEA) та наукових досліджень (ERA), реалізація стратегії ЄС 2030, вимагають від країн вдосконалення лідерських компетенцій у науці. Для України та Польщі, що перебувають на різних етапах європейської інтеграції, розвиток цих компетенцій сприятиме не лише покращенню якості наукових досліджень та освіти, а й підвищенню їхньої конкурентоспроможності на глобальній арені. Аналіз ключових факторів, таких як інфраструктурна нерівність, фінансування, доступ до знань і міжнародна співпраця, є важливим для розуміння процесу формування градієнту науки й ролі лідерів у зазначеному процесі. Сучасні установи, як у приватному, так і в державному секторах, стикаються з викликами соціально-економічного середовища, яке динамічно змінюється. Ключовим фактором, що визначає їх успіх, постає якість лідерства. Лідерські компетенції, що передбачають знання, інтелектуальні здібності, особисту ефективність і управління, навички організації, залученості та впливу, стають основою ефективного менеджменту в науці й освіті як основних чинників розвитку суспільства в майбутньому.

Дослідження В. Рейс і Р. Макаріо, Г. Штімац і К. Біланджич Танасич виявляють розбіжності між компетенціями, за програмами, які пропонують заклади освіти, і тими, які вимагають роботодавці. Дж. Сейккула-Лейно наголошує, що європейська структура підприємницьких компетенцій EntreComp визнана ключовим фактором розвитку компетенцій, хоча існують проблеми з її

впровадженням. Крім того, самооцінка та самоєфективність визначені важливими факторами розвитку підприємницьких здібностей. Вчені пропонують групувати підприємницькі компетенції в когнітивну, функціональну, соціальну та мета-орієнтовану сфери (напр., Т. Ланс; Lans, 2018). Чимало дослідників (Л. Фернандес і Е. Рей; Fernandez, 2010) підкреслюють необхідність адаптації підприємницької освіти до вимог ринку та інтеграції підприємницьких навичок на всіх рівнях освіти. Натомість Р. Леоні (Leoni, 2011) акцентує вплив прогалін у компетенціях на можливість працевлаштування і розвиток кар'єри випускників.

Лідерські компетенції розвиваються, щоб відповідати викликам світу, який швидко змінюється. Майбутнім лідерам потрібні такі навички, як адаптивність, стратегічне мислення і цифрова грамотність, що підкреслюють Е. О'Брайен, П. Робертсон, С. Олівейра і М. Сарайва. Недаремно Н. Нордін (Nordin, 2021) зазначає: в академічних колах програми розвитку лідерства мають вирішальне значення для підготовки персоналу до досягнення організаційних цілей. Заклади вищої освіти відіграють ключову роль у розвитку навичок стійкого лідерства і підприємництва (П. Лурейро, Т. Дієгес, І. Феррейра). Доречно виокремити основні компетенції академічних лідерів, а саме: вирішення проблем, критичне мислення, співпраця та комунікація (Н. Данилевич; Danylevych, 2019). М. Аслам (Aslam, 2022) стверджує, що змінний характер вищої освіти вимагає від керівників бути ефективними комунікаторами, стратегічними мислителями та провидцями. Щоб стати більш гнучкими, майбутні керівники університетів повинні розвивати компетенції в управлінні зацікавленими сторонами, управлінні процесами та управлінні системними знаннями, про що зазначають В. Махлангу, Б. Молото (Mahlangu, 2022). Ці навички необхідні для орієнтування в складнощах сучасного академічного ландшафту і стимулювання інновацій в освіті. М. Подгурська (Podgórska, 2018) пропонує теоретичне й емпіричне дослідження конкретних взаємозв'язків щодо лідерських компетенцій керівника проекту та успіху проекту. Його цінність підвищується теорією лідерських компетенцій (використана в аналізі М. Хіггсом і В. Дулевичем; Dulewicz, 2003). В її роботі наведено профіль ефективного проектного менеджера і компетенції, важливі залежно від типу проекту, який реалізується, представлено роль топменеджерів як лідерів, що стимулюється моделлю корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). А. Залісна (Zalesna, 2019) представляє переваги підприємств завдяки впровадженню концепційного підходу, показує компетентність менеджерів у даній моделі управління та наводить приклади, що є цінним досвідом для України. Я. Пижальській (Pyżalski, 2015) критично й оригінально аналізує наукові дослідження і нормативні тексти (напр., рекомендації галузевих організацій або закладів освіти) щодо лідерських компетенцій директорів шкіл у Європі та Сполучених Штатах.

Дж. Токар та К. Олекса-Маревська (Toкар, 2021) презентують характеристики профілю лідерської компетентності ефективного менеджера-лідера не лише у зв'язку з універсальними викликами майбутнього, а передусім у потребах і цінностях організації, що визначаються організаційною культурою.

К. Альперн (Alpern, 2022) досліджує сучасні лідерські компетенції та можливості їх розвитку під час коучингової роботи, яка дозволяє швидко розвиватися особистості й організації (діловій, освітній тощо). Стівен Р. Кові (Covey, 2021) визначає сім ключових звичок, які допомагають досягти особистого і професійного успіху та ефективного і збалансованого життя: бути ініціативним; починати із думкою про кінцевий результат; спочатку робити найважливіше (Put First Things First); мислити категоріями win-win (Think Win-Win); прагнути спочатку зрозуміти, потім бути зрозумілим (Seek First to Understand, Then to Be Understood); синергія (Synergize); заточування пилки (Sharpen the Saw). Ці звички є основою ефективного та збалансованого життя на особистому і професійному рівні. **Час** включив його до списку найвпливовіших людей Америки.

Рисунок 1. Сім ключових звичок особистого та професійного успіху за С.Р. Кові
Джерело: систематизовано авторками (Covey, 2021)

На основі визначених викликів, з якими стикаються організації XXI ст., і потреб щодо бажаних компетенцій лідера, у колективній праці «Ефективні лідери 21-го століття» під редакцією Барбари Гжеш була визначена універсальна модель компетенцій лідера. Дякуючи Р. Мрукі та Р. Ваховяку (Mrówka, 2019) вийшла робота «Shaping leaders», презентована під час святкування 20-річчя Клубу партнерів SGH – партнерів університету. Представники компаній SGH Partners Club, президенти і члени правління, ключові директори міркують про фундаментальні питання щодо лідерства бізнесу в Польщі: що саме є характерним для польського лідерства, як впливають на нього організаційні культури, зокрема специфічні культури підприємств, які працюють у Польщі?

Т. Кларк і Т. Корекі у книзі «Оберіть характер і компетентність: посада і влада не зроблять вас лідером» (Clark, 2007) описали чотири стовпи якостей, які складають вічні принципи, що дозволять кожному лідеру реалізувати свій потенціал. Тімоті Кларк доводить: велич лідерів походить від потужного поєднання характеру і компетентності, причому характер є «серцевиною», а компетентність – не менш важливим фактором. Керувати іншими – найбільш захоплююча, надихаюча і приємна діяльність, яка приносить задоволення, така, що відома людству. Дж. Морган у праці «Лідер майбутнього. 9 установок і навичок лідерів наступного десятиліття» (Morgan, 2022), що є дуже цінним джерелом знань у сфері лідерства, висвітлює найважливіші навички та способи мислення гідів і лідерів на основі проведених інтерв'ю з керівниками найважливіших організацій світу. Працюючи з LinkedIn, він розробив

опитування, в якому взяли участь 14000 користувачів, щоб дізнатися про найголовніші характеристики хорошого лідера. Завдяки зібраним даним автор сформував модель ефективного лідерства і визначив, як можна передбачити певні зміни та в якому напрямку вони підуть. Дж. Максвелл у книзі «Золото лідерства – лідерство, золоті правила, чого мене навчило життя лідера» (Maxwell, 2008) представляє універсальні принципи, які можна застосовувати незалежно від культурного чи галузевого контексту, особливо в контексті європейської компетенції, що прагне стандартизувати стандарти лідерства (навчання на невдачах, лідерство слуги, постійне вдосконалення).

У своїх працях названі автори надають цінні висновки та практичні поради щодо розвитку лідерських компетенцій у польському діловому, соціальному і місцевому контексті влади. Представлені умови, характеристики лідерів та приклади хорошого лідерства в польських умовах можуть слугувати натхненням для лідерів в інших країнах, включно з Україною, де імплементація Європейської рамки компетенцій досі на стадії розробки. Вищезазначена література містить фундаментальні принципи, які узгоджуються з цілями Європейської рамки компетенцій та практичним підходом до її впровадження. У книгах підкреслено важливість розвитку лідерських навичок і постійного їх вдосконалення, що має вирішальне значення для зменшення розриву компетенцій. Тому доречно провести аналіз розриву між рамками компетенцій ERA Competence Framework, ENEA, стратегія ЄС 2030, використовуючи підхід, узагальнений як градієнт науки. Тема адаптації рамок компетенцій ERA, ENEA та стратегії ЄС 2030 до польських реалій, їх імплементація в Україні є критичною в контексті гармонізації стандартів і розвитку лідерських компетенцій, особливо в умовах інтеграції України в Європейський Союз. Дослідження зосереджено на аналізі структур, які мають значний вплив на різні сектори (науку, освіту, бізнес і менеджмент, інновації).

Використана методологія включає порівняльний аналіз, тематичні дослідження, що дозволяє ретельно вивчити, як ця система працює в Польщі та Україні, яку користь вона може дати обом країнам. ERA (European Research Area – Європейський дослідницький простір) відіграє ключову роль у розбудові інтегрованого дослідницького простору, де знання, інновації та дослідження можуть вільно перетікати між державами-членами Європейського Союзу. Головною метою ERA є координація дослідницької та інноваційної політики, створення сприятливих умов для розвитку співпраці між дослідницькими установами. В ERA особлива увага приділяється розвитку лідерських компетенцій, необхідних для вирішення міжнародних викликів у сфері досліджень та інновацій.

Ключові компетенції наукових лідерів у ERA передбачають:

- ✓ Управління дослідницькими групами – здатність координувати міжнародні міждисциплінарні дослідницькі групи та керувати складними проектами.
- ✓ Створення мереж співпраці – побудова партнерства з дослідницькими установами, підприємствами, освітнім сектором і державним управлінням.

- ✓ Отримання фінансування – здатність ефективно подавати заявки на отримання коштів від європейських і національних дослідницьких програм та управляти великими бюджетами.
- ✓ Інновації та передача технологій – впровадження результатів досліджень на ринок і створення інноваційних продуктів і послуг, які сприяють економічному розвитку.
- ✓ Стратегічне мислення – здатність приймати довгострокові рішення, керувати ризиками та ставити цілі на міжнародному рівні.

Польща завдяки інтеграції з ERA досягла прогресу в розвитку компетенцій, оскільки її наукові керівники беруть участь у міжнародних дослідницьких проєктах і ефективніше отримують кошти для інноваційних досліджень. Для України адаптація до ERA вимагатиме подібного підходу – розвитку лідерських навичок у контексті міжнародних дослідницьких проєктів і підготовки до ефективного управління великими командами та бюджетами.

ЕНЕА (European Higher Education Area – Європейський простір вищої освіти) має на меті гармонізувати освітні системи в європейських країнах, забезпечуючи вільний рух студентів і викладачів, порівнянність дипломів та ступенів. ЕНЕА сприяє запровадженню єдиних стандартів якості вищої освіти, що актуалізує необхідність розвитку лідерських компетенцій серед керівного складу ЗВО. Компетенції керівників у галузі вищої освіти передбачають:

- ✓ Управління і лідерство – здатність стратегічно керувати університетом (планування довгострокової діяльності та впровадження освітніх інновацій).
- ✓ Управління якістю – створення і впровадження систем забезпечення якості, які відповідають європейським стандартам ЕНЕА.
- ✓ Стратегічне планування – розробка стратегій розвитку університету і навчальних програм, відповідних потребам ринку праці та мінливим освітнім вимогам.
- ✓ Міжнародна співпраця – здатність налагоджувати співпрацю з академічними установами Європи та ефективно керувати міжнародними освітніми проєктами.
- ✓ Інновації – впровадження сучасних методів навчання і технологій, які підтримують дистанційну освіту, цифровізацію та сталий розвиток вищої освіти.

У Польщі впровадження стандартів ЕНЕА сприяло підвищенню якості вищої освіти та міжнародній співпраці щодо мобільності студентів і дослідників. Україна, яка прагне інтеграції до ЕНЕА, має зосередитися на розвитку тих самих навичок, щоб адаптувати свої заклади освіти до європейських стандартів, що сприятиме академічному обміну і визнанню дипломів на міжнародному рівні.

Стратегія ЄС 2030, домінантами якої є цифрова трансформація, сталий розвиток, інновації та економічне зростання, вимагає розвитку лідерських компетенцій. Цілі стратегії: запровадження нових технологій, скорочення викидів CO₂, побудова сильної економіки, заснованої на знаннях. Лідери повинні

бути готові керувати змінами, необхідними для досягнення цих амбітних цілей. Ключові лідерські навички в контексті стратегії ЄС 2030 такі:

- ✓ Концепція бачення і стратегічне планування – розробка довгострокових планів, спрямованих на вирішення проблем цифровізації, інновацій та сталого розвитку.
- ✓ Управління змінами – здатність ефективно управляти процесами трансформації, особливо щодо адаптації до нових технологій і мінливих нормативних вимог.
- ✓ Управління проєктами – планування і моніторинг великих проєктів, які реалізують цілі стратегії ЄС 2030 (зелена економіка, цифрова трансформація).
- ✓ Інновації – впровадження нових технологічних рішень, які підтримують сталий розвиток і сприяють підвищенню економічної конкурентоспроможності.
- ✓ Співпраця і партнерство – побудова міцних відносин із різними зацікавленими сторонами (приватний сектор, державна адміністрація, громадські організації) для ефективної реалізації цілей стратегії.
- ✓ Аналіз даних і прийняття рішень – здатність приймати стратегічні рішення на основі поглибленого аналізу ринку, технологій та даних про навколишнє середовище.

У Польщі реалізація стратегії ЄС 2030 вимагає від лідерів твердої прихильності цифровій трансформації та сталому розвитку, і Україна стикається з подібними викликами. Для обох країн вкрай важливо розвивати лідерів, здатних керувати комплексними проєктами, які підтримують довгострокові цілі Європейського Союзу. ERA, ENEA та стратегія ЄС 2030 створюють узгоджену екосистему, що підтримує розвиток лідерських компетенцій. Їх впровадження у Польщі та Україні матиме ключове значення для підвищення глобальної конкурентоспроможності країн у сферах досліджень, освіти та інновацій.

У звіті Болонської робочої групи з кваліфікаційних рамок, представлений на конференції міністрів освіти Болонського процесу (Лондон, травень 2007 р.) було представлено 10 кроків у створенні національної рамки кваліфікацій:

1. Рішення про початок: приймає національний орган, відповідальний за вищу освіту (міністр).
2. Встановлення порядку денного.
3. Організація процесу: визначення зацікавлених сторін; створення комітету / робочої групи.
4. Профіль проєкту: структура рівнів навчання, дескриптори рівня (результати навчання), діапазон кредитів.
5. Консультації Всеукраїнське обговорення та прийняття проєкту зацікавленими сторонами.
6. Затвердження Міністром / урядом / законодавством відповідно до національної традиції.
7. Адміністративна структура. Розподіл завдань реалізації між університетами та іншими органами.

8. Реалізація на рівні установи / програми; перетворення індивідуальних програм навчання на підхід, заснований на результатах навчання.

9. Включення кваліфікацій до національних кваліфікаційних кваліфікацій; акредитація чи подібне (див. Берлінське комюніке).

10. Самосертифікація відповідності рамкам ЕНЕА (узгодження з Болонськими циклами тощо). Звіт робочої групи № 1. Пілотні проекти.

Послідовність кроків не обов'язково має бути однаковою в усіх країнах.

Концепція розриву компетенцій між різними країнами в академічній та науковій культурі стосується нерівності в можливостях, ресурсах і знаннях, доступних науковцям у різних країнах. Доцільно виокремити фактори, що впливають на науковий профіль країни та є чинниками зазначеного розриву:

A. Інфраструктурна нерівність через рівень розвитку наукової інфраструктури (доступ до лабораторій, новітнього обладнання, бібліотек) у різних країнах суттєво відрізняється. Розвинуті країни мають більш сучасні наукові установи, тому проводять складніші дослідження. Натомість у країнах, що розвиваються, науковці часто стикаються з обмеженими ресурсами.

B. Фінансування досліджень відображається через спроможність країни з більшою економічною міцністю інвестувати значно більше в науку й освіту. Фінансові можливості створюють розрив у доступі до грантів, стипендій та міжнародних програм, що впливає на можливість публікації в престижних наукових журналах та участі у міжнародних конференціях.

C. Різні стандарти освіти та підготовки. Система освіти й наукової підготовки варіюються. В одних країнах науковці отримують глибоку методологічну підготовку, а в інших бракує сучасних програм навчання і підвищення кваліфікації, що зумовлює розрив у компетенціях між науковими кадрами різних країн.

D. Доступ до глобальних знань. Виникають мовні бар'єри та нерівний доступ до світових наукових ресурсів (платні бази даних), що поглиблюють розрив. Учені в розвинених країнах мають легший доступ до провідних публікацій, збільшуючи свою конкурентоспроможність на світовій науковій арені.

Звідси, зосереджено увагу на ключових аспектах розвитку науки та її ролі у формуванні сучасного суспільства. Особливий акцент зроблено на концепції «градієнту науки», який відображає нерівномірність розвитку наукових знань, компетенцій та технологій між країнами й регіонами, виникає через структурні та соціально-економічні фактори, які визначають доступ до ресурсів, рівень міжнародної співпраці, мобільність науковців, якість освіти. Важливо, як інфраструктурна нерівність, відмінності у фінансуванні досліджень, розриви в стандартах освіти та підготовки сприяють формуванню «градієнту науки». Такий розрив має суттєві наслідки для інтеграції в міжнародний науковий простір, зокрема для країн, що розвиваються. У цьому контексті, аналіз рамок компетенцій ERA, ЕНЕА та стратегії ЄС 2030 націлений на виявлення шляхів адаптації цих структур до польських і українських реалій, щоб подолати наявні

розриви та сприяти розвитку лідерських компетенцій, необхідних для успішного міжнародного співробітництва й інноваційної діяльності.

Представлений науково-методичний підхід дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язок між науковими досягненнями, управлінськими компетенціями та їх впливом на соціально-економічний розвиток, що є важливим кроком до гармонізації стандартів та інтеграції в глобальний науковий простір.

«Градiєнт науки» – явище, коли країни демонструють різний рівень розвитку наукової та академічної досконалості й культури. Поняття «градієнт науки» обговорюється як метафора поступової еволюції наукових знань і компетенцій у країнах. Градієнт науки як термін, що використовується для опису поступового переходу чи змін у наукових дослідженнях, підходах або технологіях, показує, як знання та нові відкриття розвиваються крок за кроком, із менш складних до більш складних концепцій. Градієнт науки формується у:

- ✓ *географічній концентрації* наукових досягнень за інформацією про високотехнологічні інновації та нові наукові відкриття, що переважно концентруються в кількох країнах, які мають сильну інфраструктуру і ресурси для підтримки досліджень (наприклад, США, Німеччина, Японія);
- ✓ *міжнародній кооперації*: країни з більш розвинутою науковою, академічною культурою стають центрами міжнародних дослідницьких мереж, інші країни в цій системі мають слабку позицію, що обмежує їхні можливості для кооперації на рівних умовах;
- ✓ *«витік розуму»*: через нерівні умови роботи багато кваліфікованих науковців із країн, що розвиваються, емігрують до науково розвинених держав, посилюючи асиметрію в науковому розвитку між країнами.

Термін застосовують у різних контекстах:

1. *Технологічний градiєнт* – поступовий розвиток технологій, від простіших до більш передових.

2. *Градiєнт знань* сприймаємо у процесі навчання чи дослідження, що набуває певного рівня компетенцій у більш складній формі знань і навичок.

3. *Градiєнт наукових ідей* характеризує процеси поступового просування нових наукових ідей від теоретичних до експериментально підтверджених або від менш до більш глибоких рівнів розуміння.

«Градiєнт науки» символізує безперервний процес еволюції наукових знань.

Градiєнт науки країни – поступове нарощування наукових компетенцій у різних галузях, що формують загальний профіль країни в глобальній науковій спільноті. Це концепція ілюструє, як наукові кадри, їхні компетенції та спеціалізації розвиваються в межах країни, відображаючи рівень її науково-технічного потенціалу і впливу. Етапи формування градiєнту науки країни:

A. Різні рівні компетентності наукових кадрів. Країни з більш розвинутою системою вищої освіти та науково-дослідних установ мають високий рівень компетенцій серед наукових кадрів, що формується через освіту, доступ до технологій і фінансування досліджень. Країни з сильною інфраструктурою в науці мають науковців із високим рівнем знань у передових галузях (біотехнології, штучний інтелект або нанотехнології). У країнах із меншими

ресурсами або з обмеженим доступом до сучасних технологій наукові кадри можуть мати нижчий рівень компетенцій, зосереджуючись на менш технологічно насичених галузях.

- V. Спеціалізація наукових кадрів. Кожна країна розвиває свою наукову експертизу в тих галузях, де має конкурентні переваги або стратегічні інтереси (Німеччина має потужну наукову базу в галузі машинобудування, Швеція – у відновлюваній енергетиці, США – в інформаційних технологіях та медицині), що формує унікальний профіль країни в глобальному «градієнті науки».
- C. Фінансування та інноваційна політика. Країни з більшими інвестиціями в наукові дослідження та розробки створюють умови для розвитку наукових кадрів на різних рівнях. Наприклад, США або Китай активно фінансують науково-дослідні проекти, залучають талановитих дослідників з усього світу, що дозволяє їм зміцнювати свою позицію на світовому рівні та піднімати країну вище в науковому градієнті.
- D. Інтеграція в міжнародну наукову спільноту. Рівень наукової інтеграції країни впливає на її позицію в градієнті. Країни, які активно співпрацюють із міжнародними науковими центрами та беруть участь у глобальних дослідницьких проєктах, можуть швидше інтегрувати новітні знання та підвищувати компетенції своїх наукових кадрів.
- E. Місце в глобальній науковій ієрархії. Різні рівні наукової компетенції кадрів формують науковий профіль країни в контексті світової науки. Деякі країни стають лідерами у фундаментальних науках (США), інші – у прикладних (Японія в робототехніці), що створює науковий баланс на глобальному рівні.

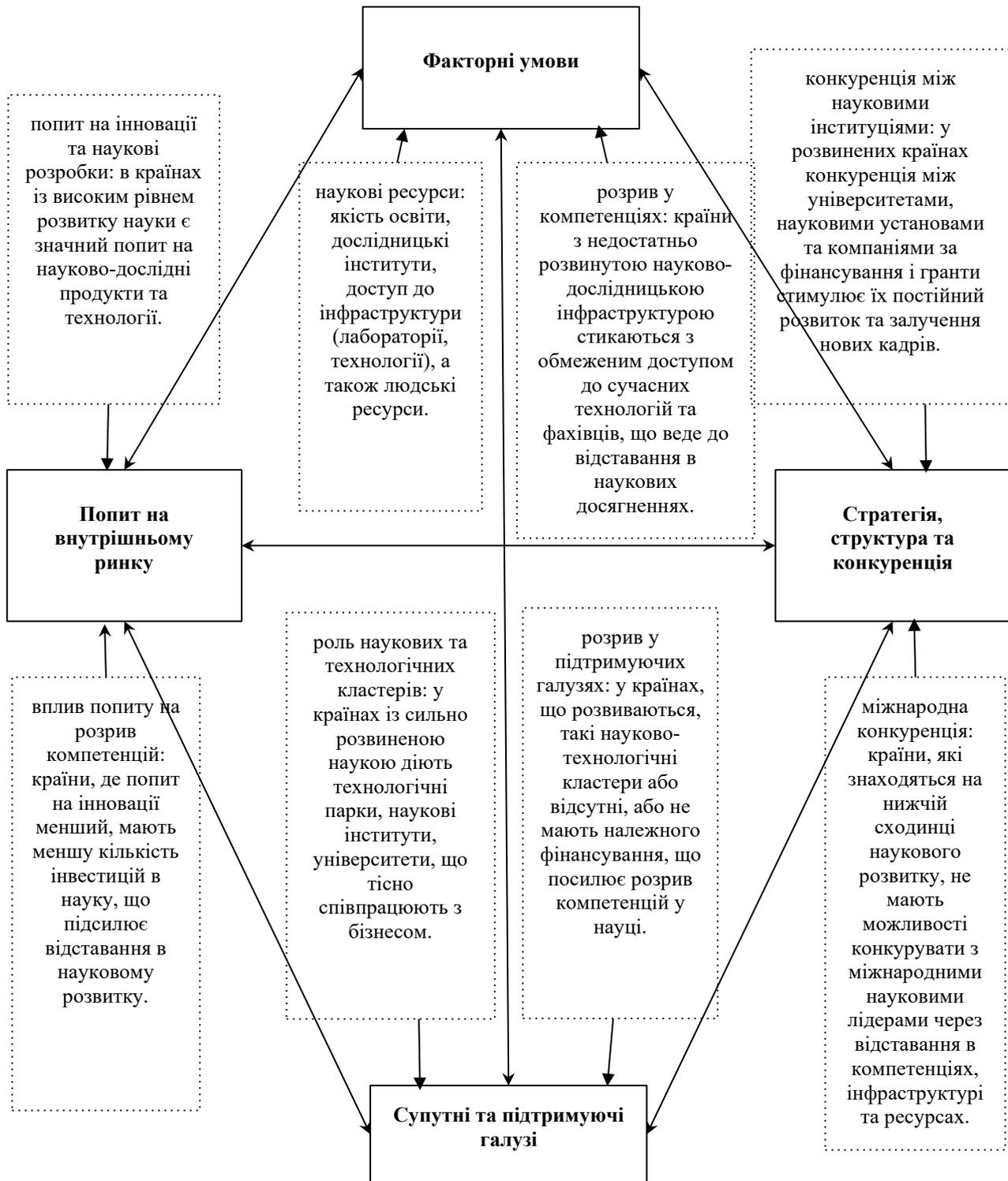
Зменшення розриву в компетенціях можна досягти завдяки:

- ✓ міжнародним програмам підтримки (гранти, стипендії та обміни науковцями допоможуть менш розвиненим країнам інтегруватися в глобальну наукову спільноту);
- ✓ розвиток національних наукових політик (вкладення у власну наукову інфраструктуру і підвищення якості освіти допоможуть зменшити розрив);
- ✓ цифрові платформи знань (використання відкритого доступу до знань і даних полегшить доступ до інформації для вчених у всьому світі).

Градiєнт науки країни, який відображає різні рівні наукового розвитку і компетенцій між країнами, можна аналізувати за концепцією Діаманта Портера. Ця модель допомагає оцінити конкурентоспроможність країн у певних галузях, включаючи науку та інновації, у комплексі чотирьох ключових факторів, які впливають на їх науковий потенціал.

У даному дослідженні представлено авторську інтерпретацію можливої візуалізації градієнту науки країни за такими блоками:

I. Факторні умови (Factor Conditions): наукові ресурси, які характеризують якість освіти, дослідницькі інститути, доступ до інфраструктури (лабораторії, технології), людські ресурси. Більш розвинені країни мають кращі умови для підготовки висококваліфікованих кадрів, що формує позитивний науковий градієнт на їхню користь.

*Рисунок 2. Візуалізація науково-методичного підходу оцінювання градієнту наукового профілю країн (розриву компетенцій та рівнів розвитку між країнами) крізь призму Діаманта Портера
Джерело: сформовано авторками*

Розрив у компетенціях показує відмінність рамки компетенцій у країні від інших еталонних рамок. Таке явище часто виникає через недостатньо розвинуту науково-дослідницьку інфраструктуру й обмеження доступу до сучасних технологій, фахівців та зумовлює невідповідність щодо еталонних рамок.

II. Попит на внутрішньому ринку (Demand Conditions). Попит на інновації та наукові розробки, науково-дослідні продукти й технології властивий країнам із високим рівнем розвитку науки. Великий внутрішній ринок спонукає наукові установи та підприємства до постійних інновацій. Попит впливає на розрив компетенцій, адже країни з меншим попитом мають меншу кількість інвестицій в науку, що зумовлює відставання в науковому розвитку.

III. Супутні та підтримуючі галузі (Related and Supporting Industries). Роль наукових та технологічних кластерів, які є драйверами у країнах із сильно розвиненою наукою та формують технологічні парки, наукові інститути, університети, що тісно співпрацюють із бізнесом. Це сприяє створенню нових знань і їх швидкому впровадженню у виробництво. Розрив у підтримуючих галузях, коли у країнах, які розвиваються, такі науково-технологічні кластери або відсутні, або не мають належного фінансування, що посилює розрив компетенцій у науці.

IV. Стратегія, структура та конкуренція (Firm Strategy, Structure and Rivalry). Конкуренція між науковими інституціями, компаніями, ЗВО в розвинених країнах за фінансування і гранти стимулює їх розвиток та залучення нових кадрів. Але країни на нижчій сходинці наукового розвитку не мають можливості конкурувати з міжнародними науковими лідерами через відставання в компетенціях, інфраструктурі та ресурсах.

Вплив на формування градієнту науки, який відображає інфраструктурні нерівності, відмінності у фінансуванні досліджень, розриви у стандартах освіти та підготовки, що в подальшому формує розрив компетенцій та рівнів розвитку між країнами, представлено крізь призму Діаманта Портера. Кожен із компонентів допомагає зрозуміти, чому різні країни знаходяться на різних рівнях наукового розвитку. Країни з сильними факторними умовами та попитом на інновації матимуть вищий науковий потенціал, що зміцнює їхню позицію у *глобальному градієнті науки*. Розрив у компетенціях між країнами виникає через нерівність у наявності факторів, що формує різні наукові профілі держав і впливає на їхню роль у світовій науковій системі. Тому «градієнт науки» – результат взаємодії цих факторів, де більш розвинені країни мають переваги в кожному аспекті Діаманта Портера, що дозволяє їм утримувати лідерські позиції у глобальній науці.

Висновок

Отже, концепція градієнту науки країни та розриву компетенцій підкреслюють глибокі відмінності у науковому профілі різних країн і впливають на міжнародну наукову ієрархію. Профіль країни у градієнті науки визначається на основі таких факторів: рівень освіти, інфраструктура науково-дослідних інституцій, кількість публікацій у міжнародних наукових журналах, участь у міжнародних дослідженнях і патентна активність, що відображає рівень наукової розвиненості та внесок країни у світову науку.

Звідси, «градієнт науки країни» – багатофакторна характеристика, яка відображає місце країни у світовій науковій системі та залежить від рівня компетенцій її наукових кадрів. Формування наукового профілю країн і розвиток лідерських компетенцій є ключовими умовами для інтеграції у глобальний науковий простір, особливо в контексті цифрової трансформації, європейських стандартів і стратегій (ERA, EHEA, стратегія ЄС 2030). Вимірювання та візуалізація нерівності у науковій інфраструктурі, фінансуванні, стандартах освіти й доступі до знань створює «градієнт науки» – нерівномірність розвитку наукових знань і компетенцій між країнами.

Аналіз польського досвіду щодо впровадження європейських рамок компетенцій показує: послідовна адаптація стандартів дозволяє підвищити якість досліджень та освіти, зміцнити міжнародну співпрацю і покращити конкурентоспроможність країни. Для України, яка лише розпочинає активну інтеграцію до європейського наукового й освітнього простору, важливо використати ці уроки, орієнтуючись на розвиток стратегічного мислення, цифрової грамотності, управління інноваціями та міжнародної співпраці.

Розвиток лідерських компетенцій у сфері науки, освіти та інновацій сприятиме зменшенню наявних розривів, посиленню участі у міжнародних проектах і забезпеченню стійкого соціально-економічного розвитку. Успішна інтеграція України до EHEA та ERA можлива за умов стратегічного підходу до вдосконалення інфраструктури, підвищення якості освіти, забезпечення належного фінансування наукових досліджень та інновацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alpern, Ksenia. (2022). Believe Your Way. 7 kroków na drodze do Twojej kariery zawodowej.
2. Aslam, M.S. (2018). Current trends and issues affecting academic libraries and leadership skills. *Library Management*, 39, 78-92.
3. Clark, T.R.; Korecki, T. (2007). Postaw na charakter i kompetencje : stanowisko i władza nie zrobią z ciebie lidera. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
4. Covey, S.R. (2021). *7 habits of effective action*. Rebis.
5. Danylevych, N., Kokhan, M., Snovydyvych, I. (2019). Development of students' leadership competencies in higher education. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*.
6. Dulewicz, V, Higgs, MJ. (2003). Design of a new instrument to assess leadership dimensions and styles. Henley Working Paper Series HWP0311. Henley-on-Thames, Henley Management College.
7. ERA (European Research Area) Komisja Europejska – ERA: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation_en
8. EHEA (European Higher Education Area) EHEA – European Higher Education Area: <http://www.ehea.info/>
9. Fernández, L.M., Rey, E.F. (2010). Competencias emprendedoras y desarrollo del espíritu empresarial en los centros educativos. *Educacion Xx1*, 13, 15-38.

10. Lans, T., Baggen, Y., Ploum, B. (2018). Towards more synergy in entrepreneurial competence research in entrepreneurship education.
11. Leoni, R. (2011). Employability of graduates and development of competencies: mind the gap and mind the step! Empirical evidence for Italy.
12. Loureiro, P., Dieguez, T., Ferreira, I. (2022). Higher education as a driver for sustainable transformation and leadership. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*.
13. Mahlangu, V.P. & Moloto, B.M. (2022). Strategic Competencies and Skills for Future University Leaders. *Leadership and Management Strategies for Creating Agile Universities*.
14. Maxwell, J.C. (2008). *Leadership Gold. Lessons I've Learned from a Lifetime of Leading*. HarperCollins Leadership.
15. Morgan, J. (2022). Przywódca przyszłości: 9 postaw i umiejętności przywódców przyszłej dekady. Rebis.
16. Mrówka, R., Wachowiak, P. (2019). *Kształtowanie liderów*. Oficyna Wydawnicza SGH. Szkoła Główna Handlowa.
17. Nordin, N.B. (2021). Leadership Competencies Development Among Academic Staffs: A Preliminary Observation. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*.
18. O'Brien, E., Robertson, P. (2009). Future leadership competencies: from foresight to current practice. *Journal of European Industrial Training*, 33, 371-380.
19. Oliveira, S.R., Saraiva, M.A. (2023). Leader skills interpreted in the lens of education 4.0. *IEEE International Symposium on Multimedia*.
20. Podgórska, M. (2018). Kompetencje przywódcze kierownika projektu jako krytyczny czynnik sukcesu w zarządzaniu projektami. Monografia. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
21. Pyżalski, J. (2015). Kompetencje przywódcze dyrektorów szkół i placówek w krajach Unii Europejskiej oraz w Stanach Zjednoczonych. ORE.
22. Reis, V., & Macário, R. (2012). Competences Gap in European Railways Education. *Transportation Research Record*, 2275, 111-119.
23. Report by the Bologna Working Party on Qualifications Frameworks submitted to the conference of Ministers of Education of the Bologna Process, London, May 2007 Bologna Process National Qualifications Frameworks London 2007 <https://ehea.info/cid102844/national-qualifications-frameworks-2009.html>
24. Researcher Development Framework, Careers Research and Advisory Centre (CRAC) Limited, vitae.ac.uk/rdf, 2010 ISBN: 978-1-906774-18-9, Version 2, April 2011.
25. Seikkula-Leino, J., Salomaa, M. (2021). Bridging the Research Gap – A Framework for Assessing Entrepreneurial Competencies Based on Self-Esteem and Self-Efficacy. *Education Sciences*.
26. Seikkula-Leino, J., Salomaa, M., Jónsdóttir, S.R., McCallum, E., Israel, H. (2021). EU Policies Driving Entrepreneurial Competences-Reflections from the Case of EntreComp. *Sustainability*.

27. Štimac H, Bilandžić Tanasić K. (2023). Competencies and skills: gap between higher education and labour market. EKON. MISAO I PRAKSA DBK. BR.2, 615-628. <https://hrcak.srce.hr/file/448616> DOI: 10.17818/EMIP/2023/2.15
28. Strategia UE 2030 Komisja Europejska – Strategia UE 2030: <https://ec.europa.eu/info/strategy/strategic-planning-and-programming/strategic-agendas/>
29. Tokar, J., Oleksa-Marewska, K. (2021). Rekrutacja liderów przez pryzmat kultury organizacyjnej: profil kompetencyjny lidera przyszłości. Difin.
30. Zaleśna, A. (2019). Kompetencje zarządzających w przedsiębiorstwach społecznie odpowiedzialnych. Difin.

REFERENCES:

1. Alpern, Ksenia. (2022). Believe Your Way. 7 kroków na drodze do Twojej kariery zawodowej.
2. Aslam, M.S. (2018). Current trends and issues affecting academic libraries and leadership skills. *Library Management*, 39, 78-92.
3. Clark, T.R.; Korecki, T. (2007). Postaw na charakter i kompetencje : stanowisko i władza nie zrobią z ciebie lidera. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
4. Covey, S.R. (2021). 7 habits of effective action. Rebis.
5. Danylevych, N., Kokhan, M., Snovydyvych, I. (2019). Development of students' leadership competencies in higher education. *Visnyk of the Lviv University. Series Economics*.
6. Dulewicz, V, Higgs, MJ. (2003). Design of a new instrument to assess leadership dimensions and styles. Henley Working Paper Series HWP0311. Henley-on-Thames, Henley Management College.
7. ERA (European Research Area) Komisja Europejska – ERA: https://ec.europa.eu/info/research-and-innovation_en
8. EHEA (European Higher Education Area) EHEA – European Higher Education Area: <http://www.ehea.info/>
9. Fernández, L.M., Rey, E.F. (2010). Competencias emprendedoras y desarrollo del espíritu empresarial en los centros educativos. *Educacion Xx1*, 13, 15-38.
10. Lans, T., Baggen, Y., Ploum, B. (2018). Towards more synergy in entrepreneurial competence research in entrepreneurship education.
11. Leoni, R. (2011). Employability of graduates and development of competencies: mind the gap and mind the step! Empirical evidence for Italy.
12. Loureiro, P., Dieguez, T., Ferreira, I. (2022). Higher education as a driver for sustainable transformation and leadership. *International Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation*.
13. Mahlangu, V.P. & Moloto, B.M. (2022). Strategic Competencies and Skills for Future University Leaders. *Leadership and Management Strategies for Creating Agile Universities*.
14. Maxwell, J.C. (2008). *Leadership Gold. Lessons I've Learned from a Lifetime of Leading*. HarperCollins Leadership.
15. Morgan, J. (2022). *Przywódca przyszłości: 9 postaw i umiejętności przywódców*

- przyszłej dekady. Rebis.
16. Mrówka, R., Wachowiak, P. (2019). Kształtowanie liderów. Oficyna Wydawnicza SGH. Szkoła Główna Handlowa.
 17. Nordin, N.B. (2021). Leadership Competencies Development Among Academic Staffs: A Preliminary Observation. *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*.
 18. O'Brien, E., Robertson, P. (2009). Future leadership competencies: from foresight to current practice. *Journal of European Industrial Training*, 33, 371-380.
 19. Oliveira, S.R., Saraiva, M.A. (2023). Leader skills interpreted in the lens of education 4.0. *IEEE International Symposium on Multimedia*.
 20. Podgórska, M. (2018). Kompetencje przywódcze kierownika projektu jako krytyczny czynnik sukcesu w zarządzaniu projektami. Monografia. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
 21. Pyżalski, J. (2015). Kompetencje przywódcze dyrektorów szkół i placówek w krajach Unii Europejskiej oraz w Stanach Zjednoczonych. ORE.
 22. Reis, V., & Macário, R. (2012). Competences Gap in European Railways Education. *Transportation Research Record*, 2275, 111-119.
 23. Report by the Bologna Working Party on Qualifications Frameworks submitted to the conference of Ministers of Education of the Bologna Process, London, May 2007 Bologna Process National Qualifications Frameworks London 2007 <https://ehea.info/cid102844/national-qualifications-frameworks-2009.html>
 24. Researcher Development Framework, Careers Research and Advisory Centre (CRAC) Limited, vitae.ac.uk/rdf, 2010 ISBN: 978-1-906774-18-9, Version 2, April 2011.
 25. Seikkula-Leino, J., Salomaa, M. (2021). Bridging the Research Gap – A Framework for Assessing Entrepreneurial Competencies Based on Self-Esteem and Self-Efficacy. *Education Sciences*.
 26. Seikkula-Leino, J., Salomaa, M., Jónsdóttir, S.R., McCallum, E., Israel, H. (2021). EU Policies Driving Entrepreneurial Competences-Reflections from the Case of EntreComp. *Sustainability*.
 27. Štimac H, Bilandžić Tanasić K. (2023). Competencies and skills: gap between higher education and labour market. *EKON. MISAO I PRAKSA DBK. BR.2*, 615-628. <https://hrcak.srce.hr/file/448616> DOI: 10.17818/EMIP/2023/2.15
 28. Strategia UE 2030 Komisja Europejska – Strategia UE 2030: <https://ec.europa.eu/info/strategy/strategic-planning-and-programming/strategic-agendas/>
 29. Tokar, J., Oleksa-Marewska, K. (2021). Rekrutacja liderów przez pryzmat kultury organizacyjnej: profil kompetencyjny lidera przyszłości. *Difin*.
 30. Zaleśna, A. (2019). Kompetencje zarządzających w przedsiębiorstwach społecznie odpowiedzialnych. *Difin*.

Отримано редакцією / Received: 21.10.24

Прорецензовано / Revised: 28.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.24

УДК 159.9: 331.54

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).07](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).07)

Іван ЗАЄЦЬ,

кандидат психологічних наук,

науковий співробітник

ORCID ID: 0000-0002-6259-5519

vanjuha87@ukr.net

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

імені Івана Зязюна НАПН України

м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ В УМОВАХ СВІТОВИХ ЗМІН

У статті розглянуто особливості професійної орієнтації в умовах світових змін. З'ясовано актуальність комплексного дослідження та висвітлено методи професійної орієнтації в умовах світових змін; визначено особливості професійної інформації, професійної діагностики, професійної консультації та переорієнтації в умовах світових змін; виокремлено якості, навички та компетенції, що вже сьогодні стають актуальними та будуть такими у майбутньому; окреслено вплив новітніх технологій на ринок праці; наведено професійні сфери та професії, на які протягом наступних років попит знизиться чи збільшиться; вказано пріоритетні сфери та професії для відновлення України.

У роботі доведено актуальність сучасних тенденцій професійної орієнтації в умовах світових змін, а також важливість означених аспектів, що стануть провідними на ринку праці у найближчому майбутньому.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, сучасні навички, умови світових змін.

Ivan ZAIETS,

PhD (Psychol.), Research Associate

ORCID ID: 0000-0002-6259-5519

vanjuha87@ukr.net

Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and
Adult Education of the National Academy of

Pedagogical Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

FEATURES OF PROFESSIONAL GUIDANCE IN THE CONDITIONS OF GLOBAL CHANGES

The article examines the features of professional orientation in the context of global changes. The relevance of professional orientation in the context of global changes is clarified; methods of professional orientation in the context of global changes. The features of professional information, professional diagnostics, professional consultation, reorientation in the context of global changes are determined; qualities, skills and competencies that are already becoming relevant today and will be so in the future; the impact of new technologies on the labor market; professional areas and professions for which demand will decrease in the coming years, and for which - increase; priority areas and professions for the restoration of Ukraine. The relevance of modern trends in professional orientation in the context of global changes is proven, as well as the importance of the specified aspects that will become leading in the labor market in the near future.

In modern professional diagnostics, it is advisable to focus on the study of the holistic structure of the personality. Today, methods for diagnosing personality traits related to the success of professional activities are gaining special importance. Modern professional counseling as a type of career guidance work is aimed at the issues of professional self-determination, professional formation, and personal development in the chosen profession.

Summarizing the above, we emphasize the importance of modern comprehensive professional orientation. We also note that a professional orientation specialist is an urgent modern necessity, because the issues of conscious professional self-determination, professional self-realization and self-affirmation, the development of professional abilities and competencies, professional career planning, and the competitiveness of an individual in the labor market in the face of global changes are relevant aspects of today in our country.

Keywords: *professional orientation, professional information, professional diagnostics, professional consultation, current skills, conditions of global change.*

Вступ

Актуальність дослідження особливостей професійної орієнтації в умовах світових змін зумовлена впровадженням інноваційних цифрових технологій та технологічної інфраструктури у життя людей, що прискорило трансформацію освітніх процесів, комунікацій, управління персоналом тощо. Зараз в Україні активно почали говорити про створення роботів і автоматизацію повсякденних фізичних дій людини. В наш час вже чимало спеціальностей можна замінити новими технологіями. Види праці, які потребують рутинних, одноманітних дій, поступово передаються автоматичним системам. Дедалі більше професій вимагають від працівників добре розвинутих інтелектуальних і творчих здібностей.

Сучасні соціально-економічні умови вимагають від особистості вміння самостійно й усвідомлено приймати рішення щодо професійного визначення, вибору шляхів отримання освіти та підготовки до професійної діяльності, відповідати за них.

Професійна орієнтація набуває сьогодні великого значення. Вона є важливою соціальною та економічною цінністю, тим резервом, використання якого наша країна по-справжньому ще не почала. Проте ці резерви дійсно великі та не вимагають значних капіталовкладень.

Методи та матеріали

Професійна орієнтація – комплекс науково-обґрунтованих форм, методів і засобів допомоги особистості щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування на основі врахування її індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, можливостей та потреб ринку праці в кадрах (Єгорова, Ігнатович..., 2014).

Зважаючи на сутність профорієнтації, в її структурі виокремлюють такі елементи, технологічні складники, що характеризують її функціональний зміст в умовах світових змін: професійну інформацію, професійну діагностику, професійну консультацію, переорієнтацію.

Професійна інформація – система заходів щодо накопичення і розповсюдження відомостей про зміст, перспективи та вимоги сучасних професій, форми й умови оволодіння різними спеціальностями, можливості професійно-кваліфікаційного зростання, стан і потреби ринку праці, формування професійних інтересів, намірів та мотивацій особистості.

У даному контексті важливий звіт за 2023 рік, представлений на Всесвітньому економічному форумі, де містяться висновки проведеного опитування 803 компаній з 27 галузей, в яких працює понад 11,3 млн працівників, та представлені основні сучасні тенденції ринку праці: новий розподіл праці між людьми та машинами призведе до ліквідації 85 млн робочих місць у 15 галузях в усьому світі, але водночас очікується поява 97 млн нових робочих місць у різних сферах професійної діяльності (Future of jobs report, 2023).

Професійна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення індивідуально-типологічних характеристик людини та професійно значущих інтересів, якостей, здібностей, нахилів; визначення професійної придатності до певних професій; планування професійної діяльності та кар'єри (Заєць, Шевенко, 2022). У сучасній професійній діагностиці доцільно орієнтуватися на дослідження цілісної структури особистості. Сьогодні набувають особливого значення методики діагностики особистісних рис, пов'язаних з успішністю професійних видів діяльності.

Професійна консультація – це система спеціалізованих заходів із вивчення та оцінки індивідуально-психологічних особливостей, інтересів, здібностей особистості з метою надання їй кваліфікованих рекомендацій щодо вибору чи зміни професії, працевлаштування (Заєць, Ігнатович..., 2019).

Основні завдання сучасної професійної консультації такі: розуміння своїх можливостей та усвідомлення власної цінності; здатність до самостійного

свідомого професійного вибору; виявлення сильних рис особистості та спрямування на розвиток особистісно-професійних якостей; налаштування на активні та конструктивні дії у швидко змінних життєвих і професійних ситуаціях (Заєць, Шевенко, 2022). Сучасна профконсультація – вид профорієнтаційної роботи – спрямована на проблематику професійного самовизначення, професійного становлення і розвитку особистості в обраній професії.

Професійна переорієнтація – це об'єктивно обумовлений та особистісно усвідомлений процес переходу від однієї професійно-трудової діяльності до іншої з урахуванням набутого професійного досвіду (знань, умінь, навичок, професійних якостей), віку, стану здоров'я, психофізіологічних особливостей та соціально-економічних інтересів особистості.

Слід зазначити, що вже зараз, а також після війни, одне з головних місць в системі професійної орієнтації може посісти переорієнтація. Адже багато людей втратили роботу або вимушені змінити свою професійну діяльність на іншу. Саме тому профорієнтаційна діагностика і консультування – складники процесу переорієнтації – стають надзвичайно важливими й актуальними (Заєць, 2022).

Результати

Доцільно зауважити, що з розвитком технологій ринок праці суттєво змінюється. Роботи і комп'ютери натеper виконують деякі завдання краще за людей. Тому їх роль у повсякденному житті буде тільки зростати, оскільки світовий ринок технологій продовжує розвиватися вражаючими темпами.

За прогнозами науковців, через 15-20 років у світі загалом та Україні зокрема будуть затребувані зовсім нові спеціалісти, які не лише розбиратимуться у своїй галузі, а й матимуть крос-галузеву спеціалізацію. Тобто спеціаліст повинен опанувати низку навичок і знань, аби знайти роботу на перетині галузей. Тож якщо в майбутнього абітурієнта є кілька талантів, то слід подумати, чи зможе він / вона стати крос-галузевим спеціалістом (Заєць, 2024).

На Всесвітньому економічному форумі було представлено та опубліковано звіт «Про майбутнє робочих місць 2023» (травень, 2023). Експерти заходу підрахували, що для працівників, які залишаються на своїх посадах, частка основних навичок, що зміняться до 2025 року, становить 40%, а 50% усіх працівників потребуватимуть перекваліфікації (Future of jobs report, 2023).

Звідси, варто розглянути якості, навички та компетенції, що стають актуальними та будуть такими в майбутньому. Наприклад, у багатьох країнах цифрові навички і програмування впроваджені в освітню програму з раннього віку, навіть в дошкільних установах. На додаток до цифрових та технічних навичок, пов'язаних з розвитком сучасних технологій, надзвичайно важливими стануть soft skills – те, в чому роботи не можуть замінити людей.

Аналітики Всесвітнього економічного форуму виокремили 10 основних навичок за 4 групами (розв'язування проблем; самоменеджмент; робота з людьми; використання і розробка новітніх технологій), якими мають володіти фахівці через 5 років:

- Аналітичне мислення та інновації.
- Здатність активно й систематично вчитися.
- Вміння комплексно розв'язувати проблеми.
- Критичне мислення та аналіз.
- Креативність і оригінальність.
- Лідерство та соціальний вплив.
- Вміння користуватися технологіями.
- Технології дизайну та програмування.
- Стресостійкість і ментальна гнучкість.
- Вміння розв'язувати проблеми та генерувати ідеї (Future of jobs report, 2023).

Отже, на першому місці опинилися аналітичне мислення та інноваційність, на другому – активне навчання і навчальні стратегії. Навичка комплексного вирішення проблем, яка була лідером списку для 2015 та 2020 років, тепер на третьому місці. Традиційно важливими залишаються критичне мислення і аналіз, креативність, оригінальність, ініціативність. Цілковито новими у списку стали цифрові навички: використання, моніторинг і контроль технологій, технологічний дизайн та програмування; значущими будуть стійкість, опірність стресам і гнучкість; уміння взаємодіяти з іншими – лідерство та соціальний вплив.

Доречно підкреслити, що хоча аналітичні здібності залишаються на першому місці, креативність набуває дедалі більшого значення. У 2020-х рр. тих, хто основною навичкою вважав аналітичне мислення, було на 38% більше, ніж тих, хто робив ставку на творче мислення. Нині ця різниця становить лише 21%. Дослідники вважають, що за 5 років популярність аналітичного мислення впаде ще на 9%. У жодному питанні щодо навичок немає такої одностайності, як стосовно креативності у сфері послуг (84% компаній оцінили її дуже високо). Необхідно зазначити, що технологічна грамотність знаходиться на сьомому місці за важливістю, але вона є третьою навичкою (після аналітичного і творчого мислення) за швидкістю зростання значущості. Це пов'язано з неочікувано високими темпами впровадження нових технологій. Наприклад, прогнозують, що важливість цієї навички різко підвищиться в сільському господарстві та використанні природних ресурсів. Варто наголосити: спеціалісту, який займається професійною орієнтацією, доцільно розбиратися у вищезазначених сучасних тенденціях та використовувати їх у своїй роботі.

Крім того, експерти WEF вкотре дослідили вплив новітніх технологій на ринок праці та встановити, на які професії протягом наступних 5 років попит знизиться, а на які – збільшиться. Загалом попит знизиться у кількості 85 млн робочих місць. За прогнозами, можуть стати непотрібними такі фахівці: адміністративні й виконавчі секретарі, бухгалтери, аудитори, банківські службовці, касири, діловоди, адміністратори, фахівці з охорони, продавці, технічні фахівці з введення даних, робочі працівники заводів, менеджери бізнес-сервісів, працівники відділів інформування та обслуговування клієнтів, операційні менеджери, механіки й авторемонтники, технічні працівники, відповідальні за облік пересування речей на складах тощо. Значний відтік кадрів

очікується у певних галузях, а саме: індустрія розваг, спорт, ЗМІ, транспортна галузь. А незначний відтік – на виробництві, у роздрібній та оптовій торгівлі.

Натомість зростає попит у кількості 97 млн робочих місць на таких позиціях: аналітики даних, спеціалісти зі штучного інтелекту та машинного навчання, спеціалісти великих даних, спеціалісти з цифрового маркетингу та стратегій, автоматизатори процесів, спеціалісти з розвитку бізнесу, фахівці цифрових трансформацій, аналітики інформаційної безпеки, розробники програмного забезпечення та додатків, системні інженери тощо (Заєць, 2024).

Хоча популярною залишається думка, що широке впровадження штучного інтелекту (ШІ) скасує робочі місця, роботодавці розраховують на переміщення людей на інші посади. Кількість місць від широкого застосування ШІ практично не зміниться.

Але з роботами й автоматизацією ситуація протилежна. Щільність робіт зросла майже вдвічі з 2018 року, досягнувши 126 робіт на 10 тис. працівників. Після повної модернізації всі виробничі завдання зможуть виконувати у п'ять разів менше працівників, ніж нині.

На освіту очікує масштабне зростання вакансій (приблизно на 10%), що дасть до 3 млн додаткових посад для викладачів закладів професійно-технічної освіти та університетів, наставників і тренерів.

Доцільно навести прогноз щодо актуальних сфер діяльності: цифрові платформи та програми; освіта; технології розробки; аналітика великих даних; інтернет речей; хмарні обчислення; шифрування і кібербезпека; програмування; електронна комерція та цифрова торгівля; штучний інтелект і великі дані; технології природокористування; технології пом'якшення наслідків зміни клімату; доповнена і віртуальна реальність; зберігання та генерування енергії; електричні й автономні транспортні засоби; роботизація; технології здоров'я та догляду; 3D і 4D друк, дизайн та моделювання; квантові обчислення; нанотехнології; технології захисту біорізноманіття; нові матеріали; біотехнології; криптовалюти; технології сільського господарства; супутникові служби та космічні польоти; крос-культурне управління; управління ресурсами; управління талантами; цифровий маркетинг тощо (Заєць, 2020).

За результатами аналізу актуальних публікацій на тему професій для відновлення України, можна виокремити такі пріоритетні сфери: безпека й оборонна промисловість; медичні послуги та охорона здоров'я; будівництво, архітектура та інфраструктура; агропромисловість і сільське господарство; ІТ і цифрові технології; енергетика; соціальні послуги та психологічна підтримка; роздрібна торгівля; транспорт і логістика; освіта й наука. Фахівцям, які займаються професійною орієнтацією, необхідно враховувати дані аспекти (Заєць, 2022).

Варто наголосити, що ці фактори і тенденції впливають на професійну орієнтацію та її складники. У сучасній професійній діагностиці необхідно приділяти увагу дослідженням оцінки цілісної індивідуальності, компоненти якої взаємодоповнюють і компенсують один одного, знаходяться в складній взаємодії

та розвитку, необхідно усвідомлювати зміни вимог до професійно важливих якостей працівників; слід орієнтуватися на актуальні, сучасні та затребувані у майбутньому професійні сфери і професії. Тож актуальним аспектом сучасної професійної діагностики є розробка методик з урахуванням світових змін та сучасних тенденцій на ринку праці (Заєць, 2023). Доцільно зазначити: у процесі сучасної професійної консультації вирішуються питання вибору життєвого і професійного шляху, розвиток професійних здібностей та компетенцій, входження в ринок праці, планування професійної кар'єри, психологічної підтримки працюючого населення, зміни професії, пошук роботи, організація праці – тайм-менеджмент, розвиток індивідуального стилю діяльності, підвищення працездатності (Заєць, 2021).

Тому вже зараз потрібно розуміти втрату пріоритету вибору однієї професії на все життя. Світ постійно змінюється і буде змінюватися, а людям доведеться підлаштовуватися під ці зміни. Вміння постійно вчитися – сьогодні надзвичайно актуальне, як і навички поєднувати, креативити, удосконалювати принципи своєї роботи. Звідси, рекомендувати за результатами професійної діагностики та консультації одну єдину професію, щонайменше, некоректно. Доцільно представити особистості комплексний та структурний варіант рекомендованих професійних сфер і професій, що може складатися з основних професійних сфер та професій, альтернативних варіантів і начасних професій майбутнього. Цей комплексний варіант буде актуальним і при зміні професійної діяльності особистості (Заєць, 2023).

Висновки

Отже, в умовах світових змін пришвидшилися процеси діджиталізації та автоматизації. Світ і ринки праці будуть змінюватися, однак незмінним лишиться попит на кваліфікованих фахівців, підготовлених за програмами, що відповідають сучасним вимогам індустрій.

Спеціалістам із професійної орієнтації у своїй діяльності потрібно спиратися на сучасні тенденції в умовах світових змін і на аспекти, що стануть провідними на ринку праці у найближчому майбутньому.

Підсумовуючи вищезазначене, варто наголосити на важливості сучасної комплексної професійної орієнтації, адже спеціаліст із професійної орієнтації – нагальна необхідність, оскільки питання усвідомленого професійного самовизначення, професійної самореалізації та самоствердження, розвитку професійних здібностей та компетенцій, планування професійної кар'єри, конкурентоспроможності особистості на ринку праці в умовах світових змін – актуальні аспекти сьогодення у нашій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єгорова, С.В., Ігнатович, О.М., Кобченко В.В. та ін. (2014). Професійна орієнтація: підручник. Імекс-ЛТД.
2. Заєць, І.В. (2022). Актуальність професійної орієнтації в умовах воєнного стану. *Сучасні проблеми підготовки вчителя: теорія і практика*. Матеріали

- звітної наук.-практ. конф. ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України за 2021 рік (Київ), 63-66.
3. Заєць, І.В. (2024). Особливості вибору професії в умовах світових змі. *«Мережева взаємодія Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України та закладів освіти України і зарубіжжя»*. Матеріали звітної наук.-практ. конф. ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України за 2023 рік (Київ), 80-82.
 4. Заєць, І.В. (2023). Особливості професійної діагностики в умовах світових змін. *Розвиток педагогічної науки і практики в умовах воєнного та повоєнного часу*. Матеріали звітної наук.-практ. конф. ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України за 2022 рік (Київ), 181-184.
 5. Заєць, І.В. (2021). Професійна консультація як важлива складова діяльності майбутніх практичних психологів. *Теоретичні та практичні аспекти підготовки психологів у закладах вищої освіти: зб. матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю, НУБіП України*, 9-11.
 6. Заєць, І.В. (2020). Професійна орієнтація: актуальність в наш час та перспективи майбутнього. *Профорієнтація: стан і перспективи розвитку: збірник матеріалів Х ювілейних Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті д-ра пед. наук, проф. Федоришина Бориса Олексійовича. ІПООД ім. Зязюна НАПН України*, 45-50.
 7. Заєць, І.В., Ігнатович, О.М., Татаурова-Осика, Г.П., Шевенко, А.М. (2019). *Кар'єрне консультування: практичний посібник. ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України*.
 8. Заєць, І.В., Шевенко, А.М. (2022). *Науково-практичне забезпечення профдіагностичної і профконсультативної діяльності: методичні рекомендації. ІПООД імені Івана Зязюна НАПН України*, 6-15.
 9. *Future of jobs report (2023). World economic forum 2023.*

REFERENCES:

1. *Future of jobs report (2023). World economic forum 2023.*
2. Yehorova, Ye.V., Ihnatovych, O.M., Kobchenko V.V. ta in. (2014). *Profesiina oriientsatsiia: pidruchnyk. Imeks-LTD. [in Ukrainian]*
3. Zaiets, I.V. (2022). *Aktualnist profesiinoi oriientsatsii v umovakh voiennoho stanu. Suchasni problemy pidhotovky vchytelia: teoriia i praktyka. Materialy zvitnoi nauk.-prakt. konf. IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy za 2021 rik (Kyiv), 63-66. [in Ukrainian]*
4. Zaiets, I.V. (2024). *Osoblyvosti vyboru profesii v umovakh svitovykh zmi. «Merezheva vzaiemodiia Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy ta zakladiv osvity Ukrainy i zarubizhzhia. Materialy zvitnoi nauk.-prakt. konf. IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy za 2023 rik (Kyiv), 80-82. [in Ukrainian]*

5. Zaiets, I.V. (2023). Osoblyvosti profesiinoi diahnostyky v umovakh svitovykh zmin. Rozvytok pedahohichnoi nauky i praktyky v umovakh voiennoho ta povoiennoho chasu. Materialy zvitnoi nauk.-prakt. konf. IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy za 2022 rik (Kyiv), 181-184. [in Ukrainian]
6. Zaiets, I.V. (2021). Profesiina konsultatsiia yak vazhlyva skladova diialnosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv. Teoretychni ta praktychni aspekty pidhotovky psykholohiv u zakladakh vyshchoi osvity: zb. materialiv Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru z mizhnarodnoiu uchastiu, NUBiP Ukrainy, 9-11. [in Ukrainian]
7. Zaiets, I.V. (2020). Profesiina oriientsiia: aktualnist v nash chas ta perspektyvy maibutnoho. Proforiientsiia: stan i perspektyvy rozvytku: zbirnyk materialiv Kh yuvileinykh Vseukrainskykh psykholoho-pedahohichnykh chytan, prysviachenykh pamiaty d-ra ped. nauk, prof. Fedoryshyna Borysa Oleksiiovycha. IPOOD im. Ziaziuna NAPN Ukrainy, 45-50. [in Ukrainian]
8. Zaiets, I.V., Ihnatovych, O.M., Tataurova-Osyka, H.P., Shevenko, A.M. (2019). Karierne konsultuvannia: praktychnyi posibnyk. IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy. [in Ukrainian]
9. Zaiets, I.V., Shevenko, A.M. (2022). Naukovo-praktychne zabezpechennia profdiahnostychnoi i profkonsultatyvnoi diialnosti: metodychni rekomendatsii. IPOOD imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy, 6-15. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 20.10.24

Прорецензовано / Revised: 28.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 03.11.24

Олена ІГНАТОВИЧ,

докторка психологічних наук,
старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу психології праці
ORCID ID: 0000-0002-0588-0620

lena_ignat70@ukr.net

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України
м. Київ, Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ВЧИТЕЛЯ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті представлено результати теоретичного аналізу й емпіричного дослідження взаємозв'язку між ідентичністю, життєвим балансом і ментальним здоров'ям вчителя; з'ясовано, що ціннісно-моральна регуляція професійної діяльності вчителя, позитивні міжособистісні стосунки, когнітивно-емоційна регуляція особистості й поведінки, збалансованість життєвих сфер зумовлюють характер та валентність взаємозв'язку між ідентичністю, життєвим балансом і ментальним здоров'ям вчителя; виявлено залежність між нестійким характером самоставлення, самооцінки, самоконтролю, самосвідомості, субкліничною та клінічною тривогою / депресією та низькими рівнями розвитку актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів, оптимістичних моделей наслідування; висвітлено перспективи подальших студій: розробка в контексті позитивної психотерапії науково-методичних матеріалів щодо психологічного супроводу педагога з питань підтримки, збереження та відновлення ментального здоров'я вчителів.

Ключові слова: ментальне здоров'я, тривога, депресія, позитивна психотерапія, ідентичність, актуальні здібності, сфери життєвого балансу, модель наслідування.

Olena IHNATOVYCH,

DSc (Psychol.), Senior Research Associate,
Head of the Department Psychology of Work
ORCID ID: 0000-0002-0588-0620

lena_ignat70@ukr.net

Ivan Ziazium Institute of Pedagogical Education and
Adult Education of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

RELATIONSHIP BETWEEN TEACHER'S MENTAL HEALTH AND PERSONAL IDENTITY

The article presents the results of theoretical analysis and empirical research of the relationship between identity, life balance and mental health of a teacher; it has been found that value-moral regulation of a teacher's professional activity, effective professional interaction, positive interpersonal relationships, cognitive-emotional regulation of personality, behavior and professional activity of a teacher, balance of personal life spheres determine the nature and valence of the relationship with a teacher's mental health; a direct relationship has been revealed between the unstable nature of self-attitude, self-esteem, self-control, self-awareness, subclinical and clinical anxiety/depression and low levels of development of actual abilities, areas of conflict processing, optimistic role models; it has been noted that most of the studied teachers need psychological support on issues of restoration of personal mental health, as a basic component of their ability to work optimally in the realities of modern Ukraine; an algorithm of work with a teacher on restoration of personal mental health has been outlined; the article highlights the prospects for further scientific research, which the authors see in the development of scientific and methodological materials in the context of positive psychotherapy regarding psychological support for teachers on issues of supporting, maintaining and restoring the mental health of teachers.

Giving priority to the mental health of teachers is important in the holistic process of psychological support of pedagogical workers in war conditions. Prospects for further scientific exploration are seen in the development of scientific and methodological materials on psychological support of the teacher's professional activity on issues of supporting, preserving and restoring the mental health of teachers in the method of positive psychotherapy.

Keywords: *mental health, anxiety, depression, positive psychotherapy, identity, current abilities, life balance sphere, role model.*

Вступ

У сучасних реаліях України криза ментального здоров'я особистості, що вражає людей різного віку та професій стає все більш актуальною проблемою суспільства. Учителі не є винятком. Адже стрес, який вони переживають в умовах виконання завдань професійної діяльності під час війни, у поєднанні з недостатністю уявлень та переконань стосовно функціонування психіки зумовили виникнення у педагогів закладів загальної середньої освіти широкого спектру проблем з ментальним здоров'ям. Ментальне здоров'я особистості вчителя як стан психічного благополуччя надає вчителеві можливість долати численні стреси, використовувати особистісні та професійні здібності, оптимально працювати і бути суспільно корисним. Тому зміцнення ментального здоров'я вчителя є не тільки життєво важливим для нього самого, але й у контексті національних зусиль стає необхідним захищати, відновлювати, зберігати й підтримувати ментальне здоров'я педагогічних працівників. Відповідно до актуальності проблеми метою статті є оприлюднення та

обговорення результатів теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки зумовленості ментального здоров'я вчителів закладів загальної середньої освіти, які працюють в умовах війни, рівнями вираженості тривоги та депресії, особистісною ідентичністю, рівнями розвитку актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів, оптимістичних моделей наслідування.

Методи та матеріали

Для реалізації завдань дослідження застосовано систему методів, як-от: методи наукового пізнання використані щодо визначення психологічного стану розробленості проблеми ментального здоров'я особистості; *емпіричні методи* – психологічна діагностика з метою виявлення та оцінки вимірюваних параметрів ментального здоров'я та особистісної ідентичності вчителя, за методикою HADS і опитувальником WIPPF; *статистичні* – методи описативної статистики для опрацювання та інтерпретації результатів психологічної діагностики.

Матеріали, використані для проведення дослідження, включають огляд стану розробленості проблеми ментального здоров'я особистості в контексті сучасних психологічних студіювань. Науковому обґрунтуванню психологічних і педагогічних засад збереження ментального здоров'я передували доробки науковців Києво-Могилянської академії, зокрема напрацювання С. Кулябки, Г. Кониського, Ф. Прокоповича, значущий внесок у розвиток поглядів на ментальне здоров'я особистості зробили Г. Сковорода, М. Монтесорі. Фундаментальні наукові дослідження з питань збереження ментального здоров'я особистості були розпочаті науковцем, педагогом, лікарем та психологом І. Сікорським, який сформулював основні показники психічного здоров'я та звернув увагу на чинники моралі, значимі для збереження ментального здоров'я (Шлімакова, 2012).

У контексті психологічних досліджень проблема ментального здоров'я особистості найбільш розроблена представниками позитивної психології, які вважали, що ментальне здоров'я особистості означає спроможність людини насолоджуватися життям і встановлювати баланс між життєдіяльністю та зусиллями щодо досягнення психологічної стійкості. Представники позитивної психології у ХХ ст. досліджували ментальне здоров'я як позитивний атрибут, що складається з емоційного благополуччя, здатності жити повноцінним і творчим життям, гнучкості у вирішенні неминучих життєвих викликів. Сучасна позитивна психологія має значний доробок щодо проблематики ментального здоров'я особистості та керується цілісною моделлю ментального здоров'я, що включає теоретичні концепції позитивної, соціальної, клінічної психології, психології здоров'я і позитивної психотерапії. Позитивна психотерапія, як напрям науково-практичної діяльності психотерапевтів, була розроблена психіатром і психотерапевтом Носсратом Пезешкіаном та його колегами в Німеччині (Peseschkian, 1987).

Предметом позитивної психології, за визначенням Л. Сердюк, є ментальне здоров'я особистості як ознака благополуччя людини, а провідний критерій

ментального здоров'я – процвітання благополучної людини, в структурі якого визначено конкретні вимірювані елементи: позитивні емоції, долученість, сенс, досягнення і позитивні взаємини. Авторка висвітлила власне бачення ментального здоров'я особистості, що складається з таких елементів: проєктування нового образу людини; розширення свідомості та самосвідомості особистості за межами егоцентричних інтересів; розвиток внутрішньо мотивованої поведінки і почуття радості (Сердюк, 2022).

У контексті сучасних досліджень класичної вітчизняної психології проблема ментального здоров'я пов'язується дослідниками з переживанням психологічного комфорту-дискомфорту. Так, С. Максименко визначив ментальне здоров'я особистості як внутрішній психічний стан, який залежить від душевного комфорту, що забезпечує адекватну реакцію та поведінку, зокрема почуття щастя, духовного спокою, радості або задоволеності. Науковець вважає, що поняття ментального здоров'я охоплює шляхи гармонізації людини, її бажання, амбіції, здібності, ідеали, почуття і свідомість, а ставлення до себе й оточення, світу, як людина долає життєві труднощі зумовлює відповідний рівень ментального здоров'я. Психічно здорова особистість оптимістично й позитивно ставиться до себе, інших людей та світу, долає життєві труднощі з вірою та надією (Максименко, 2021).

Зараз проблема ментального здоров'я особистості є достатньо та різнобічно розробленою зарубіжними й вітчизняними дослідниками. Проте питання надання пріоритету психічному здоров'ю вчителів у цілісному процесі психологічного супроводу педагогічних працівників в умовах війни залишається відкритим, а від шляхів його вирішення залежатиме адаптація, розвиток психологічної готовності вчителів до професійної діяльності в умовах війни та запобігання професійним деструкціям. Адже повномасштабне вторгнення росії в Україну 2022 року різко збільшило потреби вчителів у сфері ментального здоров'я, реалізація яких є запорукою ефективного функціонування суспільства.

Результати

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми в контексті позитивної психотерапії Н. Пезешкіана дозволив виділити в структурі ментального здоров'я когнітивну та емоційну складові, що регулюють розвиток особистісної ідентичності. Когнітивна складова в структурі ментального здоров'я особистості – система знань особистості про функціонування психіки, що виявляється у вторинних актуальних здібностях. Емоційна складова розкриває ставлення особистості до себе, інших, світу і виявляється у первинних актуальних здібностях (Peseschkian, Deidenbach, 1988).

Зміст когнітивної та емоційної складових ментального здоров'я особистості може розглядатися відповідно до моделей наслідування, що визначаються в позитивній психотерапії такими категоріями: «Я», «Ти», «Ми», «Пра-Ми», а ментальне здоров'я особистості – особистісною ідентичністю та якістю виконання нею відповідних соціальних ролей в чотирьох сферах життя: «Тіло», «Діяльність», «Контакти», «Смисли». Особистісна ідентичність

регулюється інтегрованими когнітивною та емоційною складовою ментального здоров'я особистості, позитивними ставленнями і взаєминами у сферах «Я», «Ти», «Ми», «Пра-Ми» (Peseschkian, Deidenbach, 1988). Узгодженість чи суперечливість між визначеними складовими може по-різному впливати на ментальне здоров'я особистості. Відповідно до моделі балансу Н. Пезешкіана, доцільно виокремити чотири важливі сфери, у межах яких відбувається розвиток когнітивної та емоційної складових – необхідних умов самоідентифікації особистості протягом особистісно-професійного розвитку (Рис.1).

Рисунок 1. Сфери розвитку особистісної ідентичності

Розвиток особистісної ідентичності передбачає розширення самосвідомості особистості щодо виконуваних соціальних ролей та перехід з одного рівня ідентичності на інші. Якщо такого розширення і переходу не відбувається, то в людини виникає екзистенційна тривога й актуалізуються такі невротичні механізми її уникнення: регресія; депресія; компульсія. Прогресивним способом подолання екзистенційної тривоги буде формування нової особистісної ідентичності, що позитивно впливатиме на ментальне здоров'я особистості.

Учителі здавна відомі відданістю і пристрастю до професійної діяльності. Проте вимоги й очікування, що покладаються на них в умовах війни, особисті відчуття і переживання впливають на їх психічний стан, самоідентифікацію та мають негативні наслідки щодо ментального здоров'я.

Під час виконання в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України наукового дослідження «Психологічний супровід професійної діяльності педагогічних працівників в умовах світових змін» (2023-24 рр.) науковцями було з'ясовано можливі наслідки напруження психіки під час роботи вчителів в умовах війни. З метою отримання об'єктивної інформації щодо показників ментального здоров'я респондентів були використані шкала HADS (Zigmond, Snaith, 1983) і опитувальник WIPPF (Peseschkian, 2014). У дослідженні брали участь 350 педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти України віком від 25 до 65 років.

Протягом виконання завдань дослідження науковцями були визначені чинники, що спричиняють підвищений тиск на психіку вчителів під час здійснення професійної діяльності в умовах війни, а саме: складність

виконуваних функцій; поєднання неоднакових за змістом дій; швидкий темп діяльності; відповідальність за себе та учнів. Психічне перенапруження у вчителів призводить до виснаження, тривоги, депресії та хронічного стресу, що можуть супроводжуватися зовнішньою і внутрішньою конфліктністю, фобіями, стенічними й астеничними реакціями, шоком, ступором, психотравмами, дизгармонізацією духовних цінностей, деперсоналізацією, депривацією та міфологізацією змісту спілкування, істерією, фрустрацією планів, акцентуаціями характеру, рефлексивною недостатністю, неадекватністю компетентності, когнітивними дисонансами, психодинамічною неконгруентністю, патогенним мисленням, психосоматичними і психогенетичними розладами, суїцидальною поведінкою, неперфектністю діяльності, інволюційним розвитком психіки.

Дані є релевантними результатами, отриманими американськими дослідниками, які констатували: постійний стрес, емоційне виснаження і відсутність балансу між роботою й особистим життям сприяє виникненню у вчителів перевтоми, розчарування, втраті пристрасті до своєї професії (American..., 2021). Діагностика ідентичності вчителя за проективною методикою М. Куна «Хто я?» (M. Kuhn, 1954) визначила, що 57% вчителів мають нестійкий характер показників самоствавлення, самооцінки, самоконтролю, самосвідомості, що може виявлятися у завищених чи занижених оцінках власних дій та вчинків, бажанні постійно і все контролювати, переживанні власної безпорадності. Результати діагностики психоемоційної сфери досліджуваних за шкалою HADS довели: критерієм ментального здоров'я вчителів можна вважати відсутність тривоги та депресії, бо рівень субклінічної тривоги виявлений у 65%, а субклінічної депресії – у 63% серед осіб зазначеної вибірки (Табл.1).

Таблиця 1.

Кількісний розподіл вчителів ЗЗСО за шкалою HADS

Рівень тривоги, А	Кількість осіб, %	Рівень депресії, D	Кількість осіб, %
Норма	11	Норма	15
Субклінічно виражена тривога	65	Субклінічно виражена депресія	63
Клінічно виражена тривога	24	Клінічно виражена депресія	22

У таблиці представлені показники, відповідно до яких більшість осіб досліджуваної вибірки характеризується зниженим настроєм, загальним смутком, підвищеним порогом сприйняття приємних подій, має порушення сну й харчування, психосоматичні симптоми, тривалі роздуми про поточну ситуацію, складнощі з прийняттям рішень, сумніви щодо вчинків і власної поведінки. Результати діагностики актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів та базових емоційних установок у досліджуваних за опитувальником WIPPF виявили, що більшість респондентів має низькі рівні розвитку актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів, оптимістичних моделей наслідування.

Щоб з'ясувати прогностичні можливості щодо виявлення внутрішніх ресурсів особистості вчителя стосовно формування позитивних життєвих і професійних пріоритетів, було використано опитувальник WIPPF. У сучасному доробку науковців щодо проблеми ментального здоров'я особистості розробляється уявлення, що актуальні здібності, сфери переробки конфліктів, оптимістичні моделі наслідування сприяють формуванню позитивних ставлень, встановленню позитивних стосунків, особистісному зростанню (Serdiuk & Otenko, 2021). Дослідниками у галузі позитивної психотерапії встановлено факт, що чинниками розвитку особистісного самоконтролю можуть бути первинні актуальні здібності, як-от: контакти, терпіння, любов, надія та вторинні актуальні здібності, а саме: щирість, старанність, справедливість (Eryilmaz, 2022). Крім того, науковцями розробляється положення про компенсацію дефіциту первинних здібностей у депресивних осіб вторинними здібностями (Velikova, 1997), оскільки дисонанс між первинними та вторинними актуальними здібностями є чинником депресії.

Отримані у даному дослідженні показники за шкалами опитувальника WIPPF дозволили визначити у досліджуваних вчителів рівні розвитку актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів, оптимістичних моделей наслідування (Табл. 2).

Таблиця 2.

Рівні розвитку у досліджуваних вчителів актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів, оптимістичних моделей наслідування (WIPPF)

№	Шкали	Рівні розвитку (%)		
		Низький	Середній	Високий
1	Первинні здібності	58	30	12
2	Вторинні здібності	65	20	15
3	Поведінкові реакції на конфлікт	71	12	17
4	Моделі наслідування	67	17	16

Представлені у таблиці результати означають, що з тривогою та депресією в респондентів виявлені відчуття глибокого психологічного дискомфорту, загострення питання про сенс життя, замислення про власну смертність внаслідок кризових подій. Вони переживають зміни, які відбуваються в когнітивній, ціннісно-смісловій, мотиваційно-вольовій, емоційній сферах, у самосприйнятті й самосвідомості особистості.

Для визначення факторних характеристик ментального здоров'я особистості вчителів був проведений факторний аналіз, за результатами якого виокремлено чотири фактори, що описують 80% загальної дисперсії ознак ментального здоров'я особистості вчителя: ціннісно-моральна регуляція професійної діяльності вчителя; ефективна професійна взаємодія та позитивні міжособистісні стосунки; когнітивно-емоційна регуляція особистості, поведінки і професійної діяльності вчителя; збалансованість життєвих сфер особистості.

Перший фактор ціннісно-моральної регуляції професійної діяльності вчителя є найбільш вагомим (26,29% загальної дисперсії). Про його змістовне значення свідчить кореляція показників за шкалою HADS з такими показниками WIPPF: позитивні взаємини з іншими (0,93), позитивне ставлення до інших (0,92); діяльність (0,91), ввічливість (0,89), слухняність (0,89), ощадливість (0,89), терпіння (0,89), старанність (0,84), контакти (0,83), фантазії (0,81); позитивне ставлення до інших (0,71); охайність (0,76), справедливість (0,76), акуратність (0,71), час (0,71), пунктуальність (0,70), вірність (0,70).

Зміст другого фактору ефективної професійної взаємодії та позитивних міжособистісних стосунків (23,71% загальної дисперсії) визначають кореляційні зв'язки показників за шкалою HADS з такими показниками WIPPF: відкрите ставлення батьків до навколишнього світу (0,77), оптимістичне ставлення до питань світогляду (0,77); контакти (0,77), любов (0,77); позитивне ставлення до себе (0,75), позитивні взаємини з іншими (0,74); час (0,74), тіло (0,70). Ці ознаки пов'язані з умінням ефективно взаємодіяти з учнями, батьками, колегами, позитивно ставитися до них, досягати взаєморозуміння та вести за собою.

Змістова структура третього фактору когнітивно-емоційної регуляції особистості (20,60% загальної дисперсії) визначена кореляційними зв'язками показників за шкалою HADS з такими показниками WIPPF: відкрите ставлення до навколишнього світу (0,93), оптимістичне ставлення до питань світогляду (0,81), позитивне ставлення до інших (0,80); довіра (0,80), віра (0,79). Перераховані ознаки зумовлюють становлення когнітивно-емоційної регуляції, сприяють диференціації емоцій та розвитку когнітивного управління емоційно-значимою інформацією.

Фактор збалансованості життєвих сфер особистості (12,49% загальної дисперсії) описується зв'язками показників за шкалою HADS з такими показниками WIPPF: віра (0,96), любов (0,92), діяльність (0,91); оптимістичне ставлення до питань світогляду (0,84); контакти (0,79); фантазії (0,75); відкрите ставлення до навколишнього світу (0,74), позитивне ставлення інших (0,72).

З метою запобігання наслідків впливу воєнних подій на професійну діяльність вчителя доречно зробити однозначний висновок про необхідність і гостру потребу в забезпеченні психологічного супроводу професійної діяльності вчителів пріоритетним напрямом – збереження ментального здоров'я та відновлення здатності вчителя оптимально виконувати свої професійні функції методом позитивної психотерапії. Алгоритм роботи з вчителем щодо відновлення ментального здоров'я особистості складається з таких дій:

1. Поставити собі запитання: «Що зі мною не так? Чому я почуваюся погано? Куди поділися мій гарний настрій та життєрадісність? А що дає мені тривога / депресія? Які позитивні аспекти для мене у тривозі / депресії? Які вигоди я отримую, коли буваю неспокійним / ізольовую себе від світу?».

2. Усвідомивши та прийнявши відповідальність за своє здоров'я та своє життя, важливо розширювати уявлення про ментальне здоров'я та примусово створювати баланс у всіх царинах (професії, фінансах, контактах, пріоритетах); у разі дисбалансу в будь-якій сфері, знати, як повернути собі гармонію.

Самовідчуття безпосередньо залежить від того, як вчитель розподіляє час та енергію між сферами життєдіяльності. В ідеалі потрібно відводити однакову кількість часу кожній. Якщо вся життєва енергія – 100%, то кожна сфера – 25%. За висловом Н. Пезешкіана: «Чотири сфери подібні до вершника, який завзято рухається (сфера діяльності) до своєї цілі (сфера сенсів), для цього йому потрібний хороший доглянутий кінь (тіло), а на випадок, якщо він впаде, помічники, які допоможуть йому піднятися (контакти)» (Peseschkian, 1987).

3. Описати конкретний випадок, коли вчитель зміг максимально проявити себе та використати свої найкращі якості, виокремити свої сильні риси й назвати ситуації, у яких вони йому допомагали.

4. Почати писати «щоденник радості», в якому щовечора описувати три добрі, позитивні події минулого дня, важливі чи не дуже. Бути вдячним та радіти тому, що маєш, жити повноцінним життям, яке поєднує задоволення, залучення і сенс, бо це краще, ніж ставити перед собою недосяжні цілі, відчувати невдоволення, самотність і втратити життєві смисли.

Висновок

Результати дослідження показали, що існує взаємозв'язок між ідентичністю, життєвим балансом і ментальним здоров'ям вчителя. Основними факторними характеристиками такого зв'язку визначені такі: ціннісно-моральна регуляція професійної діяльності вчителя; ефективна професійна взаємодія та позитивні міжособистісні стосунки; когнітивно-емоційна регуляція особистості, поведінки й професійної діяльності вчителя; збалансованість життєвих сфер особисті.

Вчителі, які мають ознаки субклінічної та клінічної тривоги / депресії й характеризуються низькими рівнями розвитку актуальних здібностей, сфер переробки конфліктів, оптимістичних моделей наслідування потребують психологічного супроводу щодо відновлення ментального здоров'я особистості як базової складової здатності вчителя до оптимальної професійної діяльності в реаліях сучасної України.

Допомога у відновленні ментального здоров'я може бути здійснена методом позитивної психотерапії, спрямованої на актуалізацію внутрішніх ресурсів особистості вчителя щодо гармонізації порушеного життєвого балансу в системі ідентичності й переконань особистості, усвідомлення можливостей розширення самосвідомості, ресурсів повноцінної реалізації та подальшого розвитку власних здібностей у професійній діяльності. Надання пріоритету ментальному здоров'ю вчителів є важливим у цілісному процесі психологічного супроводу педагогічних працівників в умовах війни, що сприяє адаптації та розвитку психологічної готовності вчителів до професійної діяльності в умовах війни, надає можливості запобігати професійним деструкціям.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються у розробці науково-методичних матеріалів щодо психологічного супроводу професійної

діяльності вчителя з питань підтримки, збереження та відновлення ментального здоров'я вчителів у методі позитивної психотерапії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Максименко, С. та ін. (2021). Психічне здоров'я особистості: посіб. для студентів вищих навч. закл. Людмила.
2. Сердюк, Л. (2022). Вісбаденський опитувальник позитивної терапії і сімейної терапії (WIPPF 2.0) Н. Пезешкіана для діагностики внутрішніх ресурсів особистості. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 3(27), 130-141. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.13>
3. Шлімакова, І. (2012). Основи психогігієни: Методичні рекомендації до вивчення спецкурсу для студентів 3-го курсу спеціальності «Психологія». ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка.
4. American University School of Education. (2021). Addressing teacher burnout: Causes, symptoms, and strategies. School of Education Online Programs. <https://soeonline.american.edu/blog/teacher-burnout/>
5. Eryilmaz, A., Batum, D., Feyzi Ergin, K. (2022). Examination of Self-Control in Positive Psychotherapy Structures. *The Global Psychotherapist*, 2(1), 22-33.
6. Kuhn, M., & McPartland, T. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 1, 68-76.
7. Peseschkian, N. (2014). Wiesbadener Inventar zur Positiven Psychotherapie und Familientherapie WIPPF. Springer.
8. Peseschkian, N. (1987). Positive Psychotherapy. Theory and practice of a new method. Springer-Verlag.
9. Peseschkian, N., Deidenbach, H. (1988). Wiesbadener Inventar zur Positiven Psychotherapie und Familientherapie WIPPF. Springer.
10. Serdiuk, L., Otenko, S. (2021). The Ukrainian-language adaptation for the wiesbaden inventory for positive psychotherapy and family therapy (WIPPF). *The global psychotherapist*, 1(1), 11-14. <https://doi.org/10.52982/lkj135>
11. Velikova, K., Remmers, A. (1997). Transkulturelle Forschung – in haltlich differenziert: Welches sind bevorzugte Fähigkeiten bei depressiven Störungen? *Positive Psychotherapie*, 18, 31-36.
12. Zigmond, A.S., Snaith, R.P. (1983). The Hospital Anxiety and Depression Scale. *Acta Psychiatr Scand*, 67, 361-370.

REFERENCES:

1. American University School of Education. (2021). Addressing teacher burnout: Causes, symptoms, and strategies. School of Education Online Programs. <https://soeonline.american.edu/blog/teacher-burnout/>
2. Eryilmaz, A., Batum, D., Feyzi Ergin, K. (2022). Examination of Self-Control in Positive Psychotherapy Structures. *The Global Psychotherapist*, 2(1), 22-33.
3. Kuhn, M., & McPartland, T. (1954). An empirical investigation of self-attitudes. *American Sociological Review*, 19, 1, 68-76.

4. Maksymenko, S. and others (2021). Mental health of the individual: manual. for students of higher education. Lyudmila. [in Ukrainian]
5. Peseschkian, N. (2014). Wiesbadener Inventar zur Positiven Psychotherapie und Familientherapie WIPPF. Springer.
6. Peseschkian, N. (1987). Positive Psychotherapy. Theory and practice of a new method. Springer-Verlag.
7. Peseschkian, N, Deidenbach, H. (1988). Wiesbadener Inventar zur Positiven Psychotherapie und Familientherapie WIPPF. Springer.
8. Serdyuk, L. (2022). The Wiesbaden Questionnaire of Positive Therapy and Family Therapy (WIPPF 2.0) by N. Pezeshkian for the diagnosis of the internal resources of the individual. Organizational psychology. Economic Psychology, 3(27), 130-141. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.13> [in Ukrainian]
9. Serdiuk, L., Otenko, S. (2021). The Ukrainian-language adaptation for the wiesbaden inventory for positive psychotherapy and family therapy (WIPPF). The global psychotherapist, 1(1), 11-14. <https://doi.org/10.52982/lkj135> 10.
10. Shlimakova, I. (2012). Basics of psychohygiene: Methodological recommendations for studying a special course for students of the 3rd year of the «Psychology» specialty. CNPU named after T.G. Shevchenko. [in Ukrainian]
11. Velikova, K., Remmers, A. (1997). Transkulturelle Forschung – in haltlich differenziert: Welches sind bevorzugte Fähigkeiten bei depressiven Störungen? Positive Psychotherapie, 18, 31-36.
12. Zigmond, A.S., Snaith, R.P. (1983). The Hospital Anxiety and Depression Scale. Acta Psychiatr Scand, 67, 361-370.

Отримано редакцією / Received: 20.09.24

Прорецензовано / Revised: 30.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 08.10.24

УДК 343.5:159.97

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).09](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).09)

Анастасія КОГУТ,

аспірантка

ORCID ID: 0000-0002-1310-6758

kogut.n4544@gmail.com

Університет Григорія Сковороди в Переяславі
м. Київ, Україна

Юлія ЛАНОВЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри психології КІБіТ

ORCID ID: 0000-0002-0008-7308

lanovenko@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

ВИТОКИ ТЕОРІЙ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ І ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Ідея покарання завжди викликала непідробний інтерес у філософів, юристів, психологів, соціологів. Така увага є виправданою, оскільки питання покарання стосується найважливіших життєвих благ громадян і ключових інтересів суспільного життя. Покарання не може бути всебічно досліджено лише юридичною наукою, оскільки це складне соціальне явище. Тому необхідно вирішити питання: чи повинно покарання взагалі існувати? На якій підставі суспільство розпоряджається найдорожчими благами людини: життям, здоров'ям, свободою, честю та гідністю?

У статті «покарання» розглянуто крізь призму історичного аналізу, який дозволяє зрозуміти витоки та еволюцію теорій кримінального покарання, що дає змогу краще усвідомити їх сучасне застосування та значення у системі виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: виконання кримінальних покарань, обґрунтування покарання, відплата як різновид покарання, соціальна справедливість, відновне правосуддя, теорії покарань.

Anastasia KOGUT,

Postgraduate Student

ORCID ID: 0000-0002-1310-6758

kogut.n4544@gmail.com

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Kyiv, Ukraine

Yulia LANOVENKO,
PhD (Psychol.), Associate Professor,
Head of the Department of Psychology, KIBiT
ORCID ID: 0000-0002-0008-7308
lanovenko@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

THE ORIGINS OF THEORIES OF CRIMINAL PUNISHMENT: A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The war in Ukraine has led to significant changes that have affected the life orientations of individuals and the country as a whole. According to the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value.

The state of society is largely determined by the state of government institutions and the characteristics of people who exercise power. Since ancient times, one of the tools of executive power and management of society has been punishment.

The idea of punishment has always attracted genuine interest from philosophers, jurists, psychologists, sociologists, and scholars from many other disciplines. This attention is entirely justified, as the issue of punishment concerns the most important life benefits of citizens and the key interests of social life.

Punishment cannot be comprehensively studied solely by legal science, as it is a complex social phenomenon. Before discussing the types of punishment, to whom and how it should be applied, a more general question must be addressed: should punishment exist as a phenomenon at all? It is also necessary to understand on what basis society disposes of the most precious earthly benefits of a person: life, health, freedom, honor, and dignity.

In this article, we examine «punishment» through the lens of the historical analysis, which is an important component of any research. To study psychology, one must have knowledge of its development and formation. We apply the same principle in studying issues of criminal punishment. Historical analysis allows us to understand the origins and evolution of theories of criminal punishment, which enables a better understanding of their modern application and significance in the penal system.

Keywords: *execution of criminal punishments, justification of punishment, retribution as a form of punishment, social justice, restorative justice, theories of punishment.*

Вступ

Війна в Україні зумовила значні зміни, які вплинули на життєві орієнтири окремих людей та країни загалом. За Конституцією України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Стан суспільства багато в чому визначається

станом інститутів влади та особливостями людей, які реалізують владні повноваження. З давнини існує один з інструментів виконавчої влади та управління суспільством – покарання.

Кожен із дослідників численних теорій покарання має звертатися до класифікації. Відома низка позицій, які визначають підходи до виконання покарань. Однією з перших на думку спадає ідея відплати, джерела якої сягають давньої Греції та Римської держави. Аристотель вважав, що відплата є законною і справедливою, проте її не можна порівнювати з помстою (Aristotle's, 2011). Квінтесенцією ідеї відплати стали теорії матеріальної відплати Канта (Kant, 2002) та діалектичної відплати Гегеля (Hegel, 2012), в яких покарання є необхідною та невідворотною реакцією на злочин, що виступає мірою урівняння у вигляді відплати.

Методи та матеріали

Трактування покарання механізмом виправлення було в Середньовіччі. Свідомість людини визначалася станом її душі, а злочин пояснювався гріхом чи ерессю. Тому покарання, на думку церковних мислителів, мало лікувати душу, очищаючи її від злих сил. Так, покарання було спрямоване до свідомості людини. Саме тоді стало застосовуватися покаюння перед священиком навіть у разі смертної кари (Zuiddam, 2022).

Теорія виправлення набула великого поширення в ХІХ ст.: єдина мета покарання – виправлення злочинця, щоб він за власним бажанням перестав бути небезпечним для суспільного спокою (Melissaris, 2015). Обґрунтуванням цієї ідеї та її просуванням займалися різні суспільні науки (філософія, психологія, соціологія, пенологія, кримінологія та пенітенціарія тощо). Прихильники теорії доводять, що моральне виправлення змінює духовний світ людини.

У другій половині ХVІІІ ст. практична діяльність в'язниць привертала увагу вчених, громадських та релігійних організацій, урядів багатьох держав, оскільки тюрма розглядалась ефективним засобом у боротьбі зі злочинністю: почали проводитися тюремні конгреси, винаходилися різні тюремні системи, в університетах відкривалися пенітенціарні кафедри. Наприкінці ХVІІІ ст. з'явилася нова галузь знань про виконання покарання у вигляді позбавлення волі – пенітенціарна наука. Предметом її вивчення стала практична діяльність тюремних установ. Започаткували нову галузь дослідження Говарда та Бентама (Bentham, 2000), значно вплинувши на гуманізацію системи покарання в усьому світі. Бентам зазначав, що покарання законне, бо корисне або, точніше, необхідне, адже страждання, завдане ним злочинцеві, не може бути порівняне з величезною користю, що приноситься ним суспільству (Bentham, 1982). Учений розробив принципи призначення покарання на основі розвитку ідей Монтеस्क'є та Беккарія про необхідність пропорційності злочину і покарання, при цьому чим швидше покарання настає за злочином, тим воно справедливіше і корисніше (Montesquieu, 1995; Beccaria & Cesare, 1995).

Водночас у сучасному світі, зокрема в Україні, підходи до кримінального правосуддя зазнають суттєвих змін. За останні десятиліття в нашій державі було

ініційовано багато законодавчих змін у підході до виконання кримінальних покарань. Про доцільність таких напрацювань свідчить статистика, що показує значне зниження «тюремного населення» в Україні (Табл. 1).

Таблиця 1.

Злочинність в Україні

ік	вс ього злочині в	к- ть осіб, які вчинил и злочин	к- ть потерпі- лих	к- ть тяжких злочині в	к- ть злочині в, учинени х неповно літніми	к- ть убивств	к- ть ув'язне- них
990	36 9 809						11 6 000
995	64 1 860						20 4 000
000	56 7 795	30 9 057		20 5 236		4 806	21 8 083
005	48 5 725	23 7 187	30 9 208	22 0 839	26 470	2 503	18 8 465
010	▲ 500 902	▼ 226 385	▲ 321 228	▼ 178 947	▲ 17 342	▲ 2 356	▲ 147 716
011	▲ 515 833	▼ 225 517	▼ 343 159	▼ 171 119	▼ 17 846	▼ 2 506	▲ 154 027
012	▼ 443 665	▼ 194 992	▼ 302 563	▼ 145 733	▼ 14 238	▼ 2 261	▼ 154 029
013	▲ 563 560	▼ 149 560	▲ 426 651	▲ 156 131	▼ 8 781	▼ 1 955	▼ 147 112
014	▼ 529 139	▼ 124 246	▼ 393 532	▼ 154 216	▼ 7 467	▲ 4 389	▼ 126 937
015	▲ 565 182	▼ 115 833	▲ 412 689	▲ 177 855	▼ 7 171	▼ 3 004	▼ 73 431
016	▲ 592 604	▼ 99 307	▼ 444 617	▼ 213 521	▼ 5 230	▼ 1 726	▼ 69 997
017	▼ 523 911	▲ 117 947	▼ 374 238	▼ 198 074	▼ 5 608	▼ 1 551	▼ 60 399
018	▼ 487 133	▼ 117 071	▼ 344 780	▼ 167 986	▼ 4 750	▼ 1 508	▼ 57 100

019	▼ 444 130	▼ 109 825	▼ 301 792	▼ 140 468	▼ 4 088	▼ 1 428	▼ 55 078
020	▼ 335 000	▼ 93 000			▼ 3 100	▼ 1 326	▼ 49 823
021	▼ 321 443				▼ 2 600		
022	▲ 362 636						
023	▲ 369 929						▼ 42 726

За наведеними даними, кількість злочинів із розгортанням повномасштабної війни зростає. Статистика рецидивів серед колишніх ув'язнених зменшується, однак залишається невтішною. Слід зауважити, що питання рецидиву є досить неоднозначним, адже рецидивом вважається злочин, який пов'язаний з попередньою судимістю. Зазначені проблеми спонукають поміркувати про доцільність наявних підходів до виконання кримінальних покарань та до вивчення розвитку ідей покарання, що дозволить всебічно зануритись у питання, визначити слабкі та сильні сторони і сформулювати новий підхід.

Результати

І. Філософські концепції покарання у працях Канта

У раціоналістичних уявленнях І. Канта про кримінальне покарання, в оригінальній пенологічній теорії, базисом виступає добре відома історикам та філософам концепція відплати – доктрина, яку філософ назвав «єдино розумною та можливою»: кримінальне покарання – ретроспективна кара, справедлива відплата за скоєний злочин у формі завданих від імені держави і суворо фіксованих страждань злочинцю за скоєне. Кант розглядав кримінальне покарання категоричним імперативом – безумовним обов'язком, продиктованим практичним розумом, сутність якого полягає у відплаті: злочин має бути покараний відповідно до принципу справедливості. Учений вважав цей принцип єдиною фундаментальною ідеєю, яка лежить в основі кримінального права і не залежить від інших міркувань, як користь чи практична вигода (Kant, 2002).

Покарання є одним із категоричних імперативів, а право покарання – право повелителя заподіяти страждання підлеглому за вчинений ним злочин. Покарання не повинно застосовуватись як засіб досягнення будь-якого блага для суспільства чи самого злочинця. Покарання має накладатися на злочинця лише тому, що той скоїв злочин. Він повинен бути визнаний таким, що підлягає покаранню до того, як виникне думка про те, що з цього покарання можна отримати користь. Кант підкреслював: навіть якщо суспільство вирішить саморозпуститися за згодою всіх його членів, останній злочинець, який

перебуває у в'язниці, все одно має бути страчений, щоб кожен отримав покарання, відповідне злочину, і була дотримана справедливість (Kant, 2012).

Використовуючи ідею формальної рівності і добре відоме «золоте правило» моральності у вирішенні питання про міру кримінального покарання, філософ наполягав не на симетричній (буквальній, тотожній) відплаті за типом старозавітного закону таліону «око за око, зуб за зуб», а на пропорційності (адекватності, відповідності) кримінального покарання вчиненому злочину.

II. «Покарання – відплата» у студіях Гегеля

Натомість Г.В.Ф. Гегель стверджував, що покарання може здійснюватися лише щодо зовнішньо небезпечного вчинку людини та не може поширюватися на її умонастрій. Покарання – відплата, проте не у рівності між шкодою, завданою злочинцем, і шкодою, заподіяною злочинцю у вигляді покарання (Hegel, 2012). Тому філософ розрізняє три види неправди (Гегель, 2000):

А. Порушення права чи громадянська неправда: індивідуальна воля суперечить абсолютній, не усвідомлюючи цього. Громадянська неправда є найменшою неправдою, оскільки порушує лише приватну волю, повністю визнаючи волю загальну, адже коли ми заперечуємо щось конкретне, це не означає заперечення цілого. Наприклад, троянда не червона – це відмова від конкретного кольору, але не від того, що вона має колір узагалі. Так само в питаннях права: кожна людина визнає саме право як таке і хоче, щоб з нею поводитися відповідно до нього, навіть якщо обговорюються окремі деталі чи випадки.

В. Наклеп і обман не порушують особистої волі, оскільки людина, яка обманює, не вважає це образою для себе. Однак подібні дії порушують спільну волю, тобто принципи права і справедливості, встановлені в суспільстві. Тож обман карається, бо підриває правопорядок.

С. Злочин та примус – відкрите посягання на саме право. Гегель зазначав, що злочин є справжньою неправдою, коли не поважається ані право в собі, ані право, яким воно мені здається, де порушено обидві сторони, суб'єктивну та об'єктивну. Оскільки злочин заперечує право (антитеза права), то, за законом діалектичного розвитку, ідея згодом самозаперечується. Запереченням заперечення, тобто дією позитивною, є покарання, що, безумовно, необхідне, бо свідчить про відновлення права.

Саме на цьому ґрунті повинні будуватися теорії покарання, а не на примарних правилах, що покарання як зло допустиме, оскільки вже існує інше зло (Hegel, 2012).

З наведеного вище мислитель формулює міру покарання. Зняття злочину – відплата, загальне почуття народів та індивідів свідчить, що злочин заслуговує на покарання і що зі злочинцем слід вчинити так само, як вчинив він. Це можна визнати принципом рівності, що розуміється Гегелем не грубою матеріальною відплатою Канта, а внутрішньою тотожністю (специфічна рівність). У покаранні взагалі розумна тільки відплата, бо за допомогою відплати підкоряється злочин (Бредун, 2011).

Для Гегеля право нерозривно пов'язане зі свободою: воля «вільна» за своєю природою, а свобода – її головна сутність. Правова система – простір, де свобода стає реальною. Право – засіб, через який свобода переходить від ідеї до практичного втілення у суспільстві. Держава має право карати (каральні заходи), оскільки вона, по суті, важливіша і могутніша за індивідів, які становлять державу, та вимагає жертви, коли проти неї вчиняються злочини (Гегель, 2000).

III. Теорія справедливості як підхід до покарання

Підходи відплати передбачають, що в суспільстві існують узгоджені правила, і ті, хто їх порушує, повинні бути покарані, щоб підтримувати цінності та правила. За Бенксом, щойно суспільство визначає основні правові принципи, покарання стає способом їх підтвердження і відображає моральний порядок, на якому вони засновані (Banks, 2013). Ньюман стверджує, що покарання відновлює рівновагу, порушену злочинцем (Newman, 2008). Дюркгейм припускає: покарання злочинців, які вчинили моральні злочини, є способом, за допомогою якого суспільство може далі формувати та підтримувати моральну свідомість. Він схвалює такі механізми покарання, що підсилюють моральне обурення, бо підвищується моральність суспільства (Newman, 2008).

Відплата означає: покарання має бути пропорційним злочину. Прихильники відплати відокремлюють покарання від помсти. Критика підходу відплати часто припускає, що це просто прославлена помста. Однак Нозіак вважає: помста може статися з невинною людиною, проте відплата здійснюється законними органами влади, які ідентифікували фактичного або ймовірного злочинця; законні механізми відплати встановлюють суворі процедурні стандарти, які обмежують покарання за злочини. Тож найчіткіше обґрунтування практики відплати походить від *lex talionis* із Біблійних часів та основного принципу: покарання для злочинця має бути рівноцінним тому, що злочинець вчинив щодо своєї жертви (Banks, 2013).

Закон старозавітних часів – «око за око, зуб за зуб» радше слугував попередженням. Якщо індивід не має поваги до ока свого ближнього, він має поважати власне. Так, щоб уникнути заподіяння собі шкоди, людина не повинна чинити зло іншому, бо заподіє зло рівнозначно повернеться до неї.

Ідея осуду також принципово важлива в розумінні відплати. Прихильник моделі «справедливих заслуг» Е. Гірш розглядає осуд простим притягненням когось до відповідальності та передбачає донесення до кривдника повідомлення, що він навмисно завдав комусь тілесних ушкоджень, звідси, матиме несхвалення суспільства. Натомість С. Бенкс зауважує: основною перевагою такого покарання є вплив на правопорушника, оскільки покарання за конкретний злочин відображає порушені суспільні цінності. Гірш і Морріс підкреслюють: каральне покарання має стримуючий ефект (Morris, 1994; Banks, 2013).

До 1970-х рр. ідея відплати як виправдання покарання вважалася мстивою. У 1980-х рр. з'явилася нова форма теорії відплати – «справедлива заслуга»: злочинець повинен бути покараний не тільки через неправильне злочинне діяння, а й тому, що покарання має бути пропорційним злочину. Саме тут сучасні ретрибуціоністи відокремлюють кару від помсти. Покарання має бути

пропорційним злочину та не розглядатися як помста, оскільки існують обмеження щодо покарання і процедурних стандартів, яких слід дотримуватися. В основі підходу лежить шкала покарань, де найсуворіші заходи зарезервовані для найтяжчих злочинів, які часто розглядаються тарифними. Бенкс пояснює, що цей підхід до покарання не враховує, чи може правопорушник скоїти злочини в майбутньому, але зважає на його попередні судимості. При цьому більшість прихильників ідеї справедливості переконує: злочинцям, які вперше порушили закон, слід призначати м'якше покарання (Banks, 2013).

Одна з фундаментальних проблем теорії «справедливого покарання» в тому, що вона не дає чіткого визначення «належного чинного вироку» і не враховує жодних соціальних проблем (невигідне становище чи дискримінація), котрі можуть збільшити ймовірність вчинення злочину.

IV. Утилітарні теорії покарання

Теорія стримування – один із раних сучасних підходів до злочинності, який розглядає покарання засобом соціального контролю та базується на припущенні, що люди діють раціонально, із власних інтересів. Стимування ефективне, оскільки покарання приносить більше страждань, ніж задоволення від вчинення злочину. Перші аналітичні дискусії про стимування, викладені в утилітарному підході до покарання, часто приписують Беккарія та Бентаму. Беккарія наполягав, що покарання повинно мати превентивну, а не відплатну функцію, акцентуючи увагу на нелюдськості реакції на злочин у своєму часі (1760-ті рр.). Для утилітаристів (Бентам і Беккарія) головною метою покарання було запобігання майбутнім злочинам (Schofield, 2019).

На відміну від прибічників теорії відплати, які зосереджені на минулих подіях, утилітаристи та прихильники теорії стимування фокусуються на майбутніх наслідках. Якщо покарання не запобігає майбутнім злочинам, то лише збільшує страждання суспільства. Покарання більше стосується того, чи воно матиме стримуючий вплив на особу та суспільство загалом, ніж того, чи заслуговує людина на покарання. Незалежно від форми покарання, основна мета полягає в утриманні людей від вчинення злочинів у майбутньому – чинний підхід у політиці Сполучених Штатів щодо злочинності, зокрема в правилі «три помилки»: зобов'язання засуджувати осіб, які вчинили три серйозні злочини, до тривалих термінів ув'язнення. Ця практика засудження злочинців-рецидивістів стала надзвичайно популярною в США від кінця ХХ ст.

За класичною утилітарною теорією знаного англійського філософа і правознавця І. Бентама, основні людські мотивації – задоволення і страждання, а головний принцип моральності – принцип користі, що схвалює / не схвалює будь-яку дію залежно від того, чи збільшує / зменшує вона щастя тієї сторони, про інтерес якої йдеться. Будь-яке покарання є шкодою, всяке покарання – саме по собі зло. За принципом користі, якщо покарання допускається, то має усунути більше зло. Тож учений формулює практичні правила застосування кримінального покарання, що неприпустиме в таких випадках:

A. Де воно безпідставне, немає шкоди, якої б воно запобігало.

B. Де воно має бути недійсним, не може діяти так, щоб запобігти шкоді.

C. Де воно неприбуткове або надто дороге: завдана шкода більша за ту, яку воно повинно запобігти, а цілі покарання можна досягти м'якшими засобами (настановою, прикладом, відстрочкою, нагородою).

D. Де воно не є потрібним: шкоді можна запобігти або вона може припинитися сама по собі, без нього, тобто дешевше. При цьому дешевизна розуміється філософом не стільки в економічному, скільки в моральному сенсі; економія репресії постає економією людських страждань (Bentham, 1838-1843).

При кожному призначенні покарання правозастосувач повинен звертатися до запропонованої Бентамом таблиці «зла і витрат», що розділяє зло кримінального покарання на п'ять складників:

1. *Зло примусу* накладає більш чи менш важке позбавлення, залежно від ступеня задоволення, що може дати заборонена річ.

2. *Страждання*, спричинене покаранням, коли караються порушники закону.

3. *Зло передбачення покарання* (чи побоювання звинувачення), коли особа, яка вчинила злочин, відчуває, що зазнає його.

4. *Зло хибного переслідування*, властиве будь-якому кримінальному закону.

5. *Зло похідне* переноситься родичами або друзями засудженого.

Врахування зазначених складників має зумовити унікальність кожного акту призначення та виконання покарання. Вік, стать, звання, бідність чи багатство тощо повинні впливати на видозміну покарань за подібні злочини. Одне й те саме ув'язнення буде руйнівним для ділової людини, смертю для слабкого старого, вічною ганьбою для жінки, але нічим або майже нічим для людей, які перебувають в іншому становищі. Реалізація права покарання вимагає «моральної арифметики», а не дріб'язкової математичної пропорційності (Bentham, 1838-1843).

Теорія Бентама значно вплинула на подальший розвиток філософської та кримінально-правової думки. Починаючи з другої половини ХІХ ст., утилітарні теорії в кримінальному праві майже витіснили інші концепції та підходи.

V. Відновне правосуддя

Хоча відновне правосуддя є відносно новим методом реагування на злочини, однак є однією з найдавніших форм кримінального правосуддя. Брейтуейт припускає, що воно використовувалося в давньогрецькій, арабській та римській цивілізаціях і має глибокі корені в різних релігійних традиціях (Braithwaite, 1998). Куркі пояснює: відновне правосуддя ґрунтується на цінностях, які допомагають відшкодувати збитки, зцілювати та відновлювати стосунки між жертвами, правопорушниками й суспільством. Чільною відмінністю між традиційними підходами до покарання і відновним правосуддям є те, що державний або юридичний керівний орган не завжди грає центральну роль. Основні ідеали відновного правосуддя полягають у тому, що уряд повинен відмовитися від своєї монополії реагування на злочини на користь тих, кого це безпосередньо стосується – жертви, правопорушника і суспільства. Відновне правосуддя розглядає злочин як правопорушення проти конкретної людини або

спільноти, а не проти держави, у чому суттєво відрізняється від нинішньої системи кримінального правосуддя. Мета відновного правосуддя – відновлення жертви, спільноти та зруйнованих стосунків через процес, в якому можуть брати участь всі три сторони (Kurki, 2000).

Бенкс зауважує: відновне правосуддя не зосереджується на правопорушнику як суб'єкті реабілітації, а використовує соціальну підтримку і контроль як інструменти для його виправлення (Banks, 2013).

Відновне правосуддя не є м'яким варіантом для правопорушників і вимагає притягнення до відповідальності правопорушника та відшкодування для жертви.

У традиційній системі кримінального правосуддя відшкодування виплачується не жертві, а державі, майже завжди здійснюється у формі тюремного ув'язнення правопорушника. Відновне правосуддя надає багато варіантів реституції (відновлення), зокрема грошове відшкодування чи громадські роботи, адже скоєний злочин, насамперед, розглядається з позиції того, як він зруйнував стосунки між членами спільноти. Тож варто спробувати відновити порушені взаємини. Але каральне правосуддя більше зосереджене на покаранні правопорушника, що часто призводить до повного відокремлення правопорушника від жертви та суспільства, викликаючи в нього жаль до себе та свого стану, а не покуту за злочин.

Практика відновного правосуддя використовувалась як реакція на різні злочини в США, передусім у програмах відвернення неповнолітніх від дрібних, ненасильницьких і несексуальних злочинів, часто підтримується чи створюється релігійними організаціями. Перша північноамериканська програма посередництва між жертвами і правопорушниками в Онтаріо була заснована працівниками Центрального комітету менонітів у 1974 році. Куркі припускає, що релігія та моральна теорія досі забезпечують міцну основу для відновного правосуддя, здебільшого приймає форму посередництва між жертвою та правопорушником, які забезпечують альтернативу традиційній моделі тюремного ув'язнення і повертають контроль над покаранням до тих, хто постраждав (Kurki, 2000). Доречно виокремити відмінності між кримінальним правосуддям та відновним правосуддям (Табл. 2).

Таблиця 2.

Порівняння видів правосуддя

Кримінальне правосуддя	Відновне правосуддя
Який закон було порушено?	Хто постраждав?
Хто порушив закон?	Яка була потреба?
На що заслуговує правопорушник (позбавлення волі, реабілітація)?	Чия це відповідальність?

У США з 1970-х рр. поступово впроваджують відновлення і громадські роботи у межах окремих вироків. Крім того, завдяки руху жертв 1990-х рр. апарати відновного правосуддя стають засобом, за допомогою якого голоси постраждалих можуть бути почуті.

Ідеї та виправдання покарання, описані вище, не є непохитними моральними переконаннями, а відображають поточні культурні цінності, на які впливають соціальні структури та процеси. Ідеї покарання за злочини еволюціонують, змінюються і часто змішуються відповідно до поточних соціально-політичних умов.

Висновки

Проведений аналіз спонукає до амбівалентних висновків, а саме:

I. Покарання є об'єктивно необхідним. Жодне суспільство не існувало та не існує без нього. Навіть віддалене майбутнє не дає підстав уявляти спільноту без покарання. Припущення, що еволюція суспільства автоматично призведе до зникнення покарання, постає привабливим, але занадто сміливим прогнозом, адже, зважаючи на статистику, навіть за позитивної тенденції до зниження злочинності час від часу відбуваються її спалахи.

II. Обговорюючи важливість філософського підходу до аналізу суспільних явищ, автори не мають наміру переоцінити його. Філософія, психологія, соціологія, юридичні науки не можуть обмежуватися визначенням абсолютних ідеальних форм суспільного життя, відповідних всім часам і народам. Пошук «ідеальної теорії», яка була би логічно несуперечливою та відповідала об'єктивній реальності, є надзвичайно складним і малоімовірним завданням. Отже, наука має зосередити свої зусилля не на створенні всеосяжних, проте більш уявних, ніж реальних основ для ідеї покарання, а на виконанні скромнішого завдання – вказати, з яких життєвих основ, потреб, мотивів, цілей має бути застосоване покарання.

III. Увага дослідників зосереджена на визначенні та обґрунтуванні цілей покарання. Прихильники теорії відплати знаходять підтвердження своїх ідей у творах грецьких та римських мислителів. Аристотель стверджував: відплата – законна і справедлива, проте її не слід плутати з помстою. Кант і Гегель розвинули теорію відплати в німецькій філософії. Покарання – необхідна і неминуча реакція на злочини, зокрема у формі відплати або компенсації. За Гегелем, ідею покарання не можна застосовувати до мислення людини, лише до її зовнішніх суспільно небезпечних дій. Кант переконував, що зло має бути віддане злу, і лише рівність за принципом може визначити міру покарання. Прибічники теорії корисності (наприклад, Бентам) підкреслюють, що покарання завжди є законним та необхідним, бо корисне для суспільства, і страждання, що воно завдає злочинцю, не вимірюються із величезною користю для соціуму. Спірним питанням стало те, чи досяжні цілі покарання в умовах тюремного ув'язнення, зумовивши розвиток ідеї відновного правосуддя, спрямованого на відновлення жертв, створення системи кримінального правосуддя, орієнтованої на жертв і відновлення правопорушників та спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бауман, З., Донскіс, Л. (2017) Плинне зло: Життя без альтернатив. Дух і Літера.

2. Бредун, І. В. (2011). «Філософія права» Гегеля: досвід сучасного прочитання. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки*, 958(1), 44, 12-16.
3. Гегель, Г.В.Ф. (2000). Основи філософії права, або Природне право і державознавство. Юніверс.
4. Гегель, Г.В.Ф. (2000). Філософія права. Юніверс.
5. Злочинність в Україні. [Електронний ресурс].
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Злочинність_в_Україні.
6. Aristotle's Nicomachean ethics. (2011). University of Chicago Press.
7. Banks, C. (2013). Criminal Justice Ethics: Theory and Practice. 3rd ed. Sage Publications.
8. Beccaria, C. (1995). «Introduction». In *On Crimes and Punishment and Other Writings*. Cambridge University Press.
9. Bentham, J. (1838-1843). Edinburgh, W. Tait; [etc.].
10. Bentham, J. (1982). *Introduction into the Principles of Morals and Legislation*. Methuen.
11. Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Batoche Books Kitchener.
12. Braithwaite, J. (1998). Restorative Justice: Assessing an Immodest Theory and a Pessimistic Theory. In *Crime and Justice: A Review of Research*, 23. University of Chicago Press.
13. Dolinko, D. (2011). Punishment. In *The Oxford Handbook of Philosophy of Criminal Law*, 403-440. doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195314854.003.0014.
14. Duff, R. (2002). Virtue, Vice, and Criminal Liability: Do We Want an Aristotelian Criminal Law? *Buffalo Criminal Law Review*, 6(1), 147-184. <https://doi.org/10.1525/nclr.2002.6.1.147>.
15. Green, M.J. (2016). Authorization and the Right to Punish in Hobbes. *Pacific Philosophical Quarterly*, 97(1), 113-139. <https://doi.org/10.1111/papq.12097>.
16. Hegel (2012). *Philosophy of Mind*. [Електронний ресурс].
URL: <https://gutenberg.org/files/39064/39064-pdf.pdf>
17. Kant, I. (2012) *Groundwork of the metaphysics of morals*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Kant, I. (2002). *Kritik der reinen Vernunft*. Berlin.
19. Kurki, L. (2000). Restorative and Community Justice in the United States. *Crime and Justice*, 27, 235-303.
20. Montesquieu, Ch. (1995). The Severity of Criminal Law. In *The Portable Enlightenment Reader*. Penguin Books.
21. Newman, G. (2008). *The Punishment Response*. 2nd ed. Harrow and Heston.
22. Ryberg, J. (2022). The Philosophy of Punishment. In *Oxford Handbooks Online*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197750506.013.1>.
23. Schofield, P. (2019). «The first steps rightly directed in the track of legislation»: Jeremy Bentham on Cesare Beccaria's Essay on Crimes and Punishments. *Diciottesimo Secolo*, 4, 65-74. DOI: 10.13128/ds-25439

24. Tonry, M. (2012). Punishment. *In The Oxford Handbook of Crime and Criminal Justice*, 95-125. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195395082.013.0004>.
25. Zuiddam, B.A. (2022). Repentance and forgiveness: Classical and patristic perspectives on a reformation theme. *In die Skriflig*, 56(1), a2813. <https://doi.org/10.4102/ids.v56i1.2813>.

REFERENCES:

1. Aristotle's Nicomachean ethics. (2011). University of Chicago Press.
2. Banks, C. (2013). *Criminal Justice Ethics: Theory and Practice*. 3rd ed. Sage Publications.
3. Bauman, Z., Donskis, L. (2017) *Plynnе zlo: Zhyttia bez alternatyv*. Dukh i Litera.
4. Beccaria, C. (1995). «Introduction». In *On Crimes and Punishment and Other Writings*. Cambridge University Press. [in Ukrainian]
5. Bentham, J. (1838-1843). *Edinburgh, W. Tait; [etc.]*.
6. Bentham, J. (1982). *Introduction into the Principles of Morals and Legislation*. Methuen.
7. Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Batoche Books Kitchener.
8. Braithwaite, J. (1998). *Restorative Justice: Assessing an Immodest Theory and a Pessimistic Theory*. In *Crime and Justice: A Review of Research*, 23. University of Chicago Press.
9. Bredun, I. V. (2011). «Filosofia prava» *Hehelia: dosvid suchasnoho prochyttania*. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina*. Seriya: Teoriia kultury i filosofii nauky, 958(1), 44, 12-16. [in Ukrainian]
10. Dolinko, D. (2011). Punishment. *In The Oxford Handbook of Philosophy of Criminal Law*, 403-440. doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195314854.003.0014.
11. Duff, R. (2002). *Virtue, Vice, and Criminal Liability: Do We Want an Aristotelian Criminal Law?* *Buffalo Criminal Law Review*, 6(1), 147-184. <https://doi.org/10.1525/nclr.2002.6.1.147>.
12. Green, M.J. (2016). *Authorization and the Right to Punish in Hobbes*. *Pacific Philosophical Quarterly*, 97(1), 113-139. <https://doi.org/10.1111/papq.12097>.
13. Hegel, H.V.F. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo*. Yunivers. [in Ukrainian]
14. Hegel, H.V.F. (2000). *Filosofia prava*. Yunivers. [in Ukrainian]
15. Hegel (2012). *Philosophy of Mind*. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://gutenberg.org/files/39064/39064-pdf.pdf>
16. Kant, I. (2012) *Groundwork of the metaphysics of morals*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Kant, I. (2002). *Kritik der reinen Vernunft*. Berlin.
18. Kurki, L. (2000). *Restorative and Community Justice in the United States*. *Crime and Justice*, 27, 235-303.
19. Montesquieu, Ch. (1995). *The Severity of Criminal Law*. In *The Portable Enlightenment Reader*. Penguin Books.
20. Newman, G. (2008). *The Punishment Response*. 2nd ed. Harrow and Heston.

21. Ryberg, J. (2022). The Philosophy of Punishment. In Oxford Handbooks Online. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197750506.013.1>.
22. Schofield, P. (2019). «The first steps rightly directed in the track of legislation»: Jeremy Bentham on Cesare Beccaria's Essay on Crimes and Punishments. *Diciottesimo Secolo*, 4, 65-74. DOI: 10.13128/ds-25439
23. Tonry, M. (2012). Punishment. In *The Oxford Handbook of Crime and Criminal Justice*, 95-125. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195395082.013.0004>.
24. Zlochynnist v Ukraini. [Elektronnyi resurs].
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Злочинність_в_Україні. [in Ukrainian]
25. Zuiddam, B.A. (2022). Repentance and forgiveness: Classical and patristic perspectives on a reformation theme. In *die Skriflig*, 56(1), a2813. <https://doi.org/10.4102/ids.v56i1.2813>.

Отримано редакцією / Received: 20.09.24

Прорецензовано / Revised: 30.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 08.10.24

УДК 331.5

JEL A13, M40

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).10](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).10)

Ірина МОСІЙЧУК,

кандидатка економічних наук, доцентка

ORCID ID: 0000-0001-7664-7853

mosiychuk@kibit.edu.ua

Житомирська філія

Київського інституту бізнесу та технологій

Сергій МИХАЛЮК,

студент

myhaluk@kibit.edu.ua

Житомирська філія

Київського інституту бізнесу та технологій

м. Житомир, Україна

АМБІЦІЇ ТА ОЧІКУВАННЯ: МОЛОДЬ НА ШЛЯХУ КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ

У статті досліджено сподівання молоді щодо працевлаштування, погляди і пріоритети, переваги та недоліки амбітного юнацтва, котре прагне стабільного заробітку і цікавої роботи, що забезпечить самореалізацію, розкривши потенціал у професійній діяльності. Встановлено, що спочатку юнацтво з усіх боків охоплене очікуваннями успіхів у відмінному навчанні, академічному визнанні, високої заробітної платні, кар'єрі тощо (від родини, найближчого оточення і закладів освіти до соціуму загалом). Сім'я та педагоги підкреслюють необхідність здобути вищу освіту, впевнено ототожнюючи фінансову стабільність (прибутки, статус) із досягненнями в школі й інституті. Але коли молодь опиняється на ринку праці, то зіштовхується із розривом між очікуваннями та дійсністю, що стає джерелом стресу і зневіри. Акцентовано чільну роль взаємодії роботодавців та ЗВО за спільної мети – освічені фахівці від закладу освіти до професійної діяльності. Саме компанії, які пропонують ефективні програми стажування та чіткі етапи зростання, мають більше шансів залучити й утримати молоді таланти.

Тому проаналізовано чільні пошукові варіанти, пов'язані зі змінними вимогами й актуальними вакансіями, виокремлено ключові настанови, що мають стати підґрунтям формування світогляду молодих спеціалістів, які хочуть бути успішними на ринку праці.

Ключові слова: працевлаштування, безперервне навчання, нетворкінг, інновації, наставництво, практичний досвід.

Iryna MOSIYCHUK,
PhD (Econ.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0001-7664-7853
mosiychuk@kibit.edu.ua
Zhytomyr Branch
Kyiv Institute of Business and Technology

Serhii MYKHALIUK,
Student
myhaluk@kibit.edu.ua
Zhytomyr Branch
Kyiv Institute of Business and Technology
Zhytomyr, Ukraine

AMBITIONS AND EXPECTATIONS: YOUTH ON THE PATH OF CAREER GROWTH

The article examines the hopes of young people regarding employment, views and priorities, advantages and disadvantages of ambitious youth who seek stable earnings and interesting work, which will ensure self-realization, revealing potential in professional activity.

Youth is a socio-demographic group of people from adolescence to the beginning of adulthood, which is at the stage of active physical, psychological and social development; is important to the state, as it is the future workforce, leader and innovator, because fresh views, energy, adaptability bring new ideas necessary for progress and development; often appears more technically savvy in mastering modern technologies, which makes her valuable in today's fast-changing world; ready to take risks, eager for change and flexible in organizing work. These traits allow you to explore various career paths, take advantage of new opportunities and contribute to the development and prosperity of society at the time of personality formation, professional self-determination and building plans. Therefore, the path of young people is not only to get a job, but also to build a full-fledged and purposeful career. By taking advantage of opportunities, staying true to yourself, exploring new horizons, prioritizing continuous learning, and protecting your personal well-being, you can navigate the complexities of the professional world with confidence and resilience. Although there may be challenges and uncertainties, the path to achieving your career goals depends not only on whether the goal is achieved, but also on the lessons that can be learned along the way. Thanks to determination, perseverance and a desire for development, young people have the opportunity to shape their future and make a significant contribution to the world around them.

Keywords: *employment, continuous learning, networking, innovation, mentoring, practical experience.*

Вступ

Коли студенти готуються до виходу на ринок праці, то мають різні очікування і побоювання щодо своїх майбутніх перспектив. Оскільки ринок постійно розвивається під впливом технологічного прогресу, економічних зрушень та суспільних змін, цілком природно цікавитись тим, що чекає попереду. Перехід від навчання до працевлаштування є ключовим моментом у житті кожного, позначений хвилюванням – це передчуття початку кар'єрного шляху, який відповідає пристрастям й інтересам, пропонує можливості для особистісного зростання, фінансової стабільності та професійної реалізації, але водночас викликає занепокоєння щодо викликів і невизначеності.

Мета статті – проаналізувати амбіції та очікування студентства щодо ринку праці, аби краще задовольнити потреби молоді й допомогти ефективніше зорієнтуватися на етапі переходу від навчання до працевлаштування.

Методи та матеріали

Задля висвітлення теми було проведено інтерв'ю із респондентами з різним академічним досвідом, проаналізовано опитування та дослідження, присвячені студентським перспективам на ринку праці. Поєднавши дані, зроблено всебічний огляд амбіцій та очікувань студентів щодо майбутньої кар'єри.

Результати

Молодь – соціально-демографічна група людей від підліткового віку до початку дорослого життя, котра перебуває на етапі активного фізичного, психологічного і соціального розвитку; має важливе значення для держави, оскільки є майбутньою робочою силою, лідером та інноватором, адже свіжі погляди, енергія, адаптивність приносять нові ідеї, необхідні для прогресу та розвитку; часто постає більш технічно підкованою в опануванні модерних технологій, що робить її цінною в сучасному світі, який швидко змінюється; готова ризикувати, прагне змін і гнучка в організації роботи. Ці риси дозволяють досліджувати різноманітні кар'єрні шляхи, використовувати нові можливості та робити свій внесок у розвиток і процвітання суспільства у час формування особистості, професійного самовизначення та побудови планів.

Від початку молодша генерація просякнута очікуваннями з різних боків – родина, заклади освіти, соціум, а сподівання – в досягненні академічних успіхів, отриманні престижної роботи та швидкого кар'єрного росту. Батьки й педагоги наголошують на важливості вищої освіти, часто ототожнюючи успішне навчання з майбутньою фінансовою стабільністю і соціальним статусом. Тож молодь виходить на ринок праці з великими очікуваннями щодо своєї кар'єри. Проте реальність відрізняється від очікувань. Попит на посади початкового рівня перевищує пропозицію, що призводить до інтенсивної конкуренції. Багато молодих спеціалістів виявляють, що їхня перша робота не відповідає кваліфікації чи прагненням. Розрив між очікуваннями та дійсністю стає джерелом стресу, впливає на психічне здоров'я і загальний добробут. Незважаючи на ці виклики, амбіції молоді залишаються рушійною силою її кар'єрної траєкторії,

підживлюють бажання впроваджувати інновації, досягати успіху та робити значущий внесок в обрану сферу діяльності. Сучасне юнацтво характеризується сильним почуттям мети і прагненням до результативної роботи – не задовольняється гарантією зайнятості, а шукати особисту самореалізацію, що відповідає цінностям. Сьогодні більшість прагне торувати власний шлях, використовуючи технології та цифрові платформи, щоб розпочати бізнес або займатися фрілансом – тенденція до гігової економіки, де високо цінуються гнучкість і автономія. Можливість працювати віддалено й мати доступ до глобальних ринків ще більше розширила горизонти для амбітних фахівців.

Успішне просування кар'єрою вимагає збалансувати свої очікування з практичними міркуваннями. Побудова кар'єри є поступовим процесом, який передбачає безперервний розвиток умінь, навичок і адаптивність. Молоді фахівці повинні бути готові до навчання впродовж усього життя, щоб залишатися актуальними на ринку праці, який постійно змінюється, набувати нових знань, відстежувати галузеві тенденції та бути відкритим до різноманітних кар'єрних звершень. Наставництво і нетворкінг відіграють вирішальну роль на цьому шляху. Досвідчені наставники надають цінну інформацію та підтримку. Нетворкінг, онлайн і офлайн, дозволяє налагоджувати стосунки, відкривати нові можливості та знайомитися з різними кар'єрними шляхами.

Роботодавці та заклади освіти також відіграють ключову роль. Компанії, які пропонують ефективні програми стажування та чіткі етапи зростання, мають більше шансів залучити й утримати молоді таланти. Водночас навчальні заклади повинні узгоджувати програми з потребами індустрії, гарантуючи, що випускники володіють навичками, необхідними на ринку праці. Важливим є створення інклюзивного і сприятливого робочого середовища. Молоді фахівці цінують різноманітність, справедливість, інклюзивність. Роботодавці, які надають пріоритет добробуту працівників, балансу між роботою та особистим життям краще відповідають очікуванням і амбіціям юнацтва.

Шукаючи роботу, молодь часто стикається з такими проблемами:

- Обмежений досвід та навички адаптації до професійного середовища.
- Соціальна незрілість і відчуття незахищеності.
- Невідповідність між первинною роботою та рівнем професійної освіти.
- Високі очікування роботодавців щодо професійних компетенцій.
- Невідповідність між очікуваннями роботодавців і реальними обов'язками на роботі.
- Низька зарплата, яку пропонують фірми та компанії. Це питання є особливо актуальним, адже проблема безробіття загострилася через війну (внутрішні переселенці, еміграція, безробіття). Хоча внутрішній ринок праці покращився завдяки адаптації бізнесу до суворих реалій, значні виклики залишаються. Компанії та працівники знайшли способи відновити роботу на нових місцях, але поточна ситуація з працевлаштуванням показує проблеми з пошуком стабільної та добре оплачуваної роботи.

Уряд запровадив програму «єРобота» для підтримки громадян під час війни, зосередившись на зайнятості та економічній стабільності, аби сприяти створенню робочих місць і надавати фінансову підтримку фізичним та юридичним особам, пропонуючи гранти підприємцям і малому бізнесу, щоб допомогти розпочати або розширити діяльність (фінансування навчання, обладнання та інших необхідних ресурсів). Заявники повинні подати детальний бізнес-план і продемонструвати потенціал для створення робочих місць, внеску в місцеву економіку. Ініціатива, надаючи фінансову допомогу, сприяє зниженню рівня безробіття і стимулює економічне зростання, підтримує підприємства, заохочує інновації та стійкість щодо економічних потрясінь через війну, забезпечує послуги з пошуку роботи. Програма сприяє створенню робочих місць, забезпечуючи стабільне джерело доходу для багатьох українців, тим самим підтримуючи економіку нашої країни.

Важливим заходом під час війни є переміщення підприємств із зон конфлікту в безпечніші регіони, що передбачає досягнення низки цілей:

- Уряд надає логістичну підтримку і фінансові стимули для переміщення підприємств із зон підвищеного ризику в безпечніші регіони (допомога з транспортуванням, пошуком нових приміщень, відновленням діяльності).
- Переміщення підприємств гарантує: бізнес може продовжувати працювати, зберігає робочі місця та підтримує економічну активність, запобігаючи краху місцевої економіки на територіях, що постраждали через війну.
- Стабілізація життя людей, які можуть переїхати разом зі своїми компаніями у безпечніші регіони. Переміщення допомагає захистити засоби до існування тисяч працівників та їхніх родин, підтримує функціонування ланцюгів постачання і місцевої економіки, що має вирішальне значення для загальної стійкості національної економіки.

Сайти з пошуку роботи – онлайн-платформи, які допомагають людям знайти роботу, публікуючи вакансії від різних компаній в одному місці, забезпечують легкий доступ до широкого спектру можливостей працевлаштування в різних галузях і регіонах, дозволяють користувачам шукати роботу за певними критеріями (посада, місцезнаходження, діапазон заробітної плати), надають інструменти для створення і завантаження резюме, безпосереднього подання заявок на роботу й отримання сповіщень про вакансії, пропонують кар'єрні ресурси (поради щодо написання резюме, підготовки до співбесіди). Сьогодні ключовими сайтами пошуку роботи в Україні є такі:

- ✓ Work.ua – платформа пошуку роботи, яка пропонує широкий вибір вакансій у різних галузях, надає зручні фільтри пошуку, огляди компаній, статистику заробітної плати, допомагаючи шукачам роботи приймати зважені рішення, дає поради щодо складання резюме, аналіз галузевих тенденцій, що передусім корисно для молодих спеціалістів.
- ✓ Rabota.ua – портал, який містить великий список вакансій та профілі компаній, розширені параметри пошуку, сповіщення про роботу і ресурси для кар'єри, статті та поради щодо підготовки до співбесіди, планування кар'єри, підвищення кваліфікації.

- ✓ Jooble – агрегатор пошуку вакансій, який збирає оголошення з різних рекламних дошок і веб-сайтів компаній, дозволяє користувачам шукати за ключовим словом, місцем розташування, типом, пропонує сповіщення електронною поштою про нові оголошення, має широке охоплення.
- ✓ LinkedIn стає дедалі популярнішим в Україні для професійного спілкування і пошуку роботи, пропонує списки вакансій, інформацію про компанії, професійні мережі й навчальні ресурси. Молоді лідери можуть створити свій особистий бренд, зв'язатися з лідерами галузі та отримати доступ до безлічі навчальних матеріалів для вдосконалення своїх навичок.
- ✓ Djinni.co спеціалізується на роботах у сфері ІТ. Платформа пропонує анонімний пошук роботи, що дозволяє кандидатам отримувати пропозиції про роботу без публічного розміщення резюме. Ідеальна для молодих ІТ-спеціалістів, які хочуть досліджувати можливості непомітно та знаходити ролі, відповідні їхнім навичкам і прагненням.

Сьогодні ефективний пошук роботи – це багатогранний підхід, який поєднує нетворкінг, практичний досвід і цифрові платформи. Вкрай важливо вивчити альтернативні шляхи, які максимізують можливості та покращують перспективи на конкурентному ринку праці.

Варто виокремити ефективні стратегії пошуку роботи, а саме:

- ✓ Нетворкінг – один із найефективніших способів пошуку вакансії, оскільки багато посад заповнюються за рекомендаціями. Молодь повинна відвідувати галузеві заходи, приєднуватися до професійних асоціацій та брати участь в онлайн-спільнотах, пов'язаних з їхньою сферою діяльності.
- ✓ Отримання практичного досвіду. Стажування і волонтерство покращить резюме та надасть цінну інформацію про галузь. Багато компаній в Україні пропонують програми стажування, що передбачають повну зайнятість. Волонтерство допоможе побудувати мережу і продемонструвати прихильність до соціальних справ.
- ✓ Ярмарки вакансій, які часто проводять заклади освіти та професійні організації, забезпечують прямий доступ до потенційних роботодавців і дозволяють шукачам роботи дізнатися про різні компанії та галузі, є чудовою можливістю для молоді налагодити зв'язки.
- ✓ Багато компаній розміщують вакансії на своїх веб-сайтах. Подаючи заявку безпосередньо через ці портали, можна обійти конкуренцію на більших біржах вакансій. Потрібно вивчати компанії, які цікавлять, регулярно перевіряти сторінки на наявність нових вакансій.
- ✓ Окрім LinkedIn, Facebook, Instagram і Telegram є корисними для пошуку роботи. Приєднання до груп, пов'язаних із вакансіями, стеження за сторінками компанії допоможуть отримувати своєчасні оновлення про посади та новини галузі.

Доречно визначити п'ять ключових порад для молоді, кожна з яких пропонує цінну інформацію та стратегії для досягнення успіху. Від використання будь-якої можливості до пріоритету особистого благополуччя – ці принципи

слугують дороговказом, який освітлює шлях до досягнення своїх прагнень та реалізації потенціалу:

- A. Не цуратися будь-якої роботи. Незалежно від того, наскільки маленьким чи буденним здається завдання, потрібно підходити до нього з ентузіазмом і відданістю. Кожна можливість (стажування, робота на неповний робочий день, волонтерство) дає цінний досвід і знання. Погоджуючись на нові виклики, можна здобути цінні навички, розширити коло спілкування, закласти міцний фундамент для кар'єрного зростання.
- B. Не зважати на оточення. Хоча важливо дослухатися до порад, але кар'єрний шлях визначає сама людина. Потрібно довіряти своїм інстинктам, цінностям і прагненням, не дозволяти зовнішньому тиску чи очікуванням відвернути від того, що захоплює і приносить задоволення. Необхідно зосередитись на цілях і не боятися торувати унікальний шлях, навіть якщо він відрізняється від загальноприйнятого.
- C. Шукати іншу роботу, доки працюєте. Поки людина набуває досвіду на поточній роботі, варто не соромитися вивчати інші можливості, які краще відповідають довгостроковим кар'єрним цілям. Нетворкінг, відвідування галузевих заходів та отримання інформації про вакансії допоможуть знайти нові шляхи для кар'єрного зростання та реалізувати їх.
- D. Безперервне навчання. Сучасний ринок праці вимагає постійного вдосконалення умінь, знань і навичок, аби залишатися конкурентоспроможним. Доцільно скористатися перевагами формальної освіти, програмами професійного розвитку, семінарів та онлайн-курсів. Інвестуючи у навчання та розвиток, можна підвищити свою цінність і відкрити нові можливості для кар'єрного зростання.
- E. Здоров'я у пріоритеті. Важливо зберігати фізичне і ментальне благополуччя, підтримувати здоровий баланс між роботою та особистим життям, регулярно займаючись спортом, вживаючи поживну їжу, практикуючи техніки управління стресом. Необхідно пам'ятати, що здоров'я – найцінніший актив, а турбота про себе не лише покращить загальну якість життя, але й підвищить продуктивність і ефективність праці.

Висновок

Отже, шлях молоді полягає не лише в отриманні роботи, а й у побудові повноцінної та цілеспрямованої кар'єри. Використовуючи всі можливості, залишаючись вірними собі, досліджуючи нові горизонти, надаючи пріоритет безперервному навчанню і захищаючи особисте благополуччя, можна впевнено орієнтуватися у складнощах професійного світу. Звісно, будуть виклики і сумніви, однак підкорення кар'єрних вершин залежить не лише від того, чи вдасться досягти мети, але й від уроків, які можна засвоїти на цьому шляху.

Завдяки рішучості, наполегливості та прагненню до розвитку молодь може формувати своє майбутнє та робити значущий внесок у світ навколо себе.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Апатія, професійне вигорання, завищені очікування та конфлікт поколінь: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswcu>.
2. Від перспективи до реалізації: молодь Донеччини на шляху до успішної кар'єри: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswcg>.
3. Кар'єрне зростання: види та характеристика: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswch>.
4. Клименко, Ю. (2022). Особливості кар'єрних орієнтацій студентів. ПНПУ В.Г. Короленка, 1.105. URL: <http://surl.li/tswck>.
5. Молодіжний сегмент ринку праці України в період повномасштабної війни: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswdj>.
6. Особливості працевлаштування молоді: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswcz>.
7. Питання працевлаштування молоді та шляхи їх вирішення: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswct>.
8. Поради тим, хто починає будувати кар'єру в молодості: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswcc>.
9. Процес розвитку кар'єри: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswcn>.
10. Смерека, Б. (2021) Проблеми працевлаштування молоді в Україні. УжНУ. URL: <http://surl.li/tswdl>.
11. Українські компанії намагаються якомога раніше залучити молодь до роботи: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswdp>.
12. Шлях до нової роботи: як держава допомагає працевлаштуватися українцям у часи війни: вебсайт. URL: <http://surl.li/tswdd>.
13. Як вгамувати кадровий голод: меню для роботодавців: вебсайт. URL: <http://surl.li/rcimt>.
14. Future of Work 2030: як підготуватись до змін в Україні: вебсайт. URL: <http://surl.li/pzazn>.

REFERENCES:

1. Apatia, profesiine vyhorannia, zavyshcheni ochikuvannia ta konflikt pokolin: vebсайт. URL: <http://surl.li/tswcu>. [in Ukrainian]
2. Future of Work 2030: yak pidhotuvatys do zmin v Ukraini: vebсайт. URL: <http://surl.li/pzazn>.
3. Karierne zrostannia: vydy ta kharakterystyka: vebсайт. URL: <http://surl.li/tswch>. [in Ukrainian]
4. Klymenko, Yu. (2022). Osoblyvosti kariernykh orientatsii studentiv. PNPV V.H. Korolenka, 1.105. URL: <http://surl.li/tswck>. [in Ukrainian]
5. Molodizhnyi sehment rynku pratsi Ukrainy v period povnomasshtabnoi viiny: vebсайт. URL: <http://surl.li/tswdj>. [in Ukrainian]
6. Osoblyvosti pratsevlashtuvannia molodi: vebсайт. URL: <http://surl.li/tswcz>.
7. Porady tym, khto pochynaie buduvaty kariery v molodosti: vebсайт. URL: <http://surl.li/tswcc>. [in Ukrainian]
8. Protses rozvytku kariery: vebсайт. URL: <http://surl.li/tswcn>. [in Ukrainian]

9. Pytannia pratsevlashtuvannia molodi ta shliakhy yikh vyrishennia: vebsait. URL: <http://surl.li/tswct>. [in Ukrainian]
10. Shliakh do novoi roboty: yak derzhava dopomahaie pratsevlashtuvatysia ukrainsiam u chasy viiny: vebsait. URL: <http://surl.li/tswdd>. [in Ukrainian]
11. Smereka, B. (2021) Problemy pratsevlashtuvannia molodi v Ukraini. UzhNU. URL: <http://surl.li/tswdl>. [in Ukrainian]
12. Ukrainski kompanii namahaiutsia yakomoha ranishe zaluchyty molod do roboty: vebsait. URL: <http://surl.li/tswdp>. [in Ukrainian]
13. Vid perspektyvy do realizatsii: molod Donechchyny na shliakhu do uspishnoi kariery: vebsait. URL: <http://surl.li/tswcg>. [in Ukrainian]
14. Yak vhamuvaty kadrovyi holod: menuu dlia robotodavtsiv: vebsait. URL: <http://surl.li/rcimt>. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 10.09.24

Прорецензовано / Revised: 20.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 04.10.24

Ніна НАУМЧИК,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
ORCID ID: 0000-0003-2721-0043
naumchuk.n@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій

Вікторія ХАРЧЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
ORCID ID: 0000-0002-5486-8556
harchenko.v@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій

Юлія МИРОНЮК,

студентка
mironyuk.y@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ УСАМІТНЕННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті розглянуто поняття самотності та соціальної ізоляції, причини виникнення та особливості переживання самотності у підлітковому віці з метою проведення дослідження, що буде корисним у професійній діяльності практичного психолога, в роботі з підлітками, які переживають усамітнення та соціальну ізоляцію. Висвітлено теоретичні підходи до визначення самотності, проаналізовано критерії, загальні й ті, що стосуються вивчення саме явища усамітнення. Простудійовано результати емпіричного дослідження, передусім аналіз рівня афіліації, індивідуального відчуття самотності, його співвідношення з іншими психологічними характеристиками і визначення негативних аспектів соціальної взаємодії, що можуть впливати на почуття самотності й усамітнення.

Ключові слова: усамітнення, соціальна ізоляція, самотність, соціальна взаємодія, підлітковий вік.

Nina NAUMCHYK

PhD (Psyc.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-2721-0043
naumchuk.n@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology

Viktoriya KHARCHENKO,

PhD (Psyc.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Yuliia MIRONIYUK,

Student

mironyuk.y@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

SOLITUDE AND SOCIAL ISOLATION IN ADOLESCENCE

This article investigates the concepts of loneliness and social isolation, their causes, and the unique characteristics of experiencing loneliness during adolescence. Adolescence is a critical period of personality formation. The aim is to provide research beneficial for practical psychologists working with adolescents facing solitude and social isolation. Social isolation and loneliness are serious problems in adolescence that can have long-term negative consequences for mental and physical health. Lack of social support, low self-esteem, bullying and addiction to technology are the main factors contributing to the emergence of these problems in the modern world. It is important to understand the causes and consequences of social isolation and loneliness in order to develop effective intervention strategies that include psychological support, development of social skills, educational programs and active family participation. A comprehensive approach can help adolescents integrate into society and improve their quality of life.

The presented study helps to formulate effective recommendations for the development of emotional intelligence in adolescents, aimed at preventing feelings of loneliness, which will play an important role in their emotional development. Increasing awareness of one's own emotions and skills in managing them becomes a key element of this process. Exercises aimed at understanding and identifying emotions can help adolescents better understand themselves and their feelings. Providing opportunities to observe and analyze the emotional expressions of others helps develop empathy and understanding of interpersonal relationships. Using exercises aimed at managing emotions in difficult situations will help adolescents better manage their reactions and stress.

Keywords: *solitude, social isolation, loneliness, social interaction, adolescence.*

Вступ

Усамотнення і соціальна ізоляція вельми впливають на психічне здоров'я, емоційний розвиток та соціальні навички підлітка. Підлітковий вік є критичним

періодом формування особистості. Тривала ізоляція може призвести до депресії, тривожності та проблем із самооцінкою. В умовах сучасного світу, де соціальні мережі одночасно сприяють комунікації та посилюють відчуття самотності, дослідження цієї теми є важливим для розробки ефективних рекомендацій та стратегій підтримки підлітків. *Мета статті* – встановити особливості переживання усамітнення і соціальної ізоляції у підлітковому віці.

Методи та матеріали

Проблема самотності була предметом дослідження і продовжує привертати увагу сучасних філософів та психологів. У філософії, самотність людини вивчалася від Античності (Марк Аврелій, Плотін, Боецій). Значний внесок у розумінні поняття зробили екзистенціалісти (К. Ясперс, М. Гайдеггер, А. Камю, Ж.-П. Сартр, Н. Аббаньяно). Сучасний філософ Л. Сведсен підкреслює, що самотність, з одного боку, роз'єднує людину з оточенням, з другого боку, із самою собою, окремими аспектами особистості, які повинні розвиватися через взаємодію з іншими.

У загальному розумінні самотність – відчуття відокремлення від оточення, страх самотності, страх самотності, важке емоційне переживання, пов'язане із втратою життєвих цінностей або близьких людей; відчуття самотності, відчуження і неважливості власного існування. У теоретичному розгляді поглибленого розуміння самотності існує кілька підходів, однак наявні моделі самотності слід продовжувати вивчати, доповнювати й удосконалювати. Переживання самотності є важливим аспектом підліткового віку. Цей період – час формування самосвідомості, розвитку власного світогляду, прийняття відповідальних рішень і встановлення зв'язків, коли цінності дружби, любові, інтимної близькості набувають особливого значення. Прикметно, що молоді люди, особливо підлітки та юнаки, постають найбільш вразливими до відчуття самотності. Об'єктивний аспект самотності – умови, які «сприяють» самотності (аномія, відчуження, ізоляція) та пов'язані з деформованим характером суспільних відносин. Тож об'єктивно самотність – деформація взаємин людини з різними аспектами дійсності. Суб'єктивний аспект – переживання особистості, яка усвідомлює (або інтуїтивно відчуває) в суспільних відносинах ворожий первінь. Самотність у суб'єктивному аспекті (власне самотність) – переживання щодо деформації зв'язків особистості з різними аспектами дійсності, але відносно незалежне від зовнішніх умов.

У підлітковому віці молодь стикається із кризою розуміння сенсу життя, внаслідок чого виникає:

- ✓ пошук свого місця в системі суспільних відносин;
- ✓ критичне сприйняття спільного з дорослими життєвого простору;
- ✓ прагнення до самовизначення (професійного, особистісного, індивідуального) та самореалізації;
- ✓ актуалізація потреби в самоповазі.

Підлітковий вік традиційно вважається найважчим у вихованні, що насамперед пов'язано зі статевим дозріванням як причиною різноманітних психофізіологічних і психічних відхилень. Під час бурхливого зростання та фізіологічної перебудови організму в підлітків може виникнути почуття тривоги, підвищена збудливість, занижена самооцінка, мінливість настроїв, емоційна нестійкість, несподівані переходи від веселощів до суму і песимізму. Критичне (почасти відкрито-саркастичне) ставлення до друзів, близьких та рідних людей поєднується з гострою незадоволеністю собою.

Недаремно С. Салліван досліджував розвиток потреби людини в інтимній близькості на різних етапах життя. У ранньому дитинстві вона проявляється в бажанні контакту спочатку з дорослими, а згодом – з однолітками. Підлітковий період характеризується потребою мати друга свого віку, з яким можна ділитися думками та почуттями. Якщо підліток виявляє нездатність задовольнити потребу в інтимності, то це може призвести до глибокої самотності на даному етапі та в подальшому житті. Тому самотність – неприємне і гнітюче почуття.

Результати

Підліток у прагненні переконати оточення у своїй самостійності, цінності особи, її унікальності та неповторності неминуче стикається зі станом самотності, «розмовою із собою», яка допомагає йому пізнавати та розвивати себе як особистість. Усамітнення дозволяє відігравати різні життєві ролі та ситуації, які в реальному житті часто недоступні. Проте індивідуалізація, як і всі процеси підліткового віку, має зворотній бік. Підліток у намаганнях захистити межі свого «Я» шукає усамітнення, а досягнувши його, пізнавши себе, прагне позбутись самотності. Єдиний шлях до звільнення – віднайти розуміння і підтримку в іншій людині.

Відчуття самотності у підлітковому віці може призвести до розвитку нових особистісних рис, що виступає невід'ємною частиною комплексу психоемоційних реакцій на конфліктні ситуації. Залежно від характеру особи, самотність може бути психологічним стабілізатором чи дестабілізатором емоційних реакцій. Завдяки самотності підліток вчиться бути незалежним від постійного соціального схвалення.

З одного боку, самотність робить спілкування складнішим, заважає налагодити близькі стосунки та щиру довіру, формує негативне самосприйняття, може зумовити емоційне виснаження. З другого боку, самотність негативно впливає на розвиток мотиваційної сфери індивіда (потреб, прагнень, почуттів) і загалом гальмує повноцінний розвиток психіки й особистості. Стан самотності у підлітка часто супроводжується відчуттям власної некомпетентності, непотрібності, зневіри у силах, низьким рівнем самоповаги, схильністю до уникнення спілкування і підвищеною конфліктністю.

Перехід у підлітковому віці на вищий рівень самосвідомості дозволяє усвідомити себе як унікальну, не подібну до оточення особистість. Переживання підлітками своєї неординарності, у поєднанні зі страхом неприйняття і непорозуміння з боку інших, викликає відчуття самотності, загострюється

потреба зайняти позицію в якій-небудь соціальній групі. Відсутність людей, які розуміють інтереси підлітка, викликає ізоляваність. Виникнення самотності в підлітковому віці спричинює типові кризи вибору життєвого шляху й самооцінки, головні з яких виокремив знаний дослідник Ф. Райс:

- відчуття відчуженості від батьків (чи брак позитивної участі батьків у житті дитини);
- неповні родини;
- маргінальний статус (зміщення ролей) підлітка в суспільстві;
- зайві очікування уваги до своєї особи;
- бажання виділитися призводить до того, що підліток відчуває себе неуспішним і відторгнутим;
- занижена самооцінка і посилене почуття жалю до себе, песимізм щодо можливості бути позитивно оціненим оточенням;
- відчуття байдужості до життя, його пустота, низькі очікування щодо власних успіхів у навчанні зумовлює замкнутість;
- підвищена тривожність і стриманість;
- розкриття власних когнітивних здібностей, які дозволяють краще пізнати себе;
- зростання відчуття свободи, яке лякає дитину;
- прагнення самоідентифікації.

Відчуття самотності може змінюватися залежно від динаміки індивідуально-психологічних особливостей людини, а причини його виникнення у підлітковому віці дослідники об'єднують у кілька груп.

Першу групу складають риси особистості підліткового періоду, а саме: розвиток рефлексії, самоспостереження і самоаналізу, потреби в самопізнанні та самооцінці. Проте не завжди вони дають підлітку позитивну інформацію про себе порівняно з іншими однолітками, часто викликають почуття невпевненості (чи все роблять правильно, чи дії будуть прийняті), зокрема сумніви у тому, що вони відповідають ідеальному образу, який створили у своїй уяві та прагнуть реалізувати. Дж. Джонг-Гірвельд і Д. Раадшелдерс підкреслюють: неможливість прийняти себе формує в підлітка невтішний висновок: малоімовірно, що хтось зможе розуміти та оцінити глибину внутрішнього світу. Перехід на новий рівень самосвідомості дозволяє усвідомити себе як унікальну особистість, відмінну від оточення. Відчуття власної неподібності у поєднанні з впевненістю, що інші не зможуть зрозуміти й оцінити унікальність, породжує самотність підлітка.

До другої групи належить безпосередньо індивідуально-особистісна специфіка підлітка на основі першої групи, як-от: сором'язливість, занижена самооцінка, завищені вимоги до себе або інших, нереалістичні очікування та уявлення про любов, дружбу і спілкування тощо. Психологічні дослідження Ф. Зімбардо показали: ті, хто вважає себе сором'язливим, відрізняються зниженим рівнем екстраверсії, менше здатні контролювати та спрямовувати свою соціальну поведінку, тривожніші, схильні до невротизму і переживають більше

комунікативних труднощів. У підлітковому віці сором'язливість проявляється найяскравіше, оскільки супроводжується очевидним або уявним переживанням синдрому «гидкого каченяти», тобто тілесною диспропорційністю, «неспритністю» жестів і рухів, відсутністю гнучкості в спілкуванні.

Третю групу складають соціально-психологічні чинники, які призводять до самотності. Так, В. Киселева визначає такі фактори: неприйняття підлітком однолітків (соціальне відкидання), розрив дружніх стосунків або відсутність кола спілкування і друзів, що може бути наслідком як єства підлітка, так і результатом впливу ситуативних причин (переїзд, зміни школи, втрата друга). Серед соціально-психологічних чинників, які сприяють самотності, слід назвати страх відхилення, коли підліток боїться опинитись у ситуації спілкування і взаємодії, коли може отримати відмову в установленні важливих для нього взаємин, відчуття збентеження та розчарування. Страх відхилення стає причиною пасивності підлітка (у кращому разі) чи ворожості до оточення (у гіршому), що тільки посилює відчуття самотності.

Особливу групу формують соціально-психологічні фактори, пов'язані з внутрішньо сімейними стосунками. Родина – мікросвіт, який готує до життя в макросвіті, серед людей, з їх унікальністю і своїми «проблемами», з якими потрібно навчитися будувати міжособистісні взаємини. Дисгармонійні стосунки в родині (конфлікти, низька культура спілкування, відсутність поваги і довіри між членами сім'ї, насилля) витворюють уявлення про зовнішні міжособистісні взаємини як непередбачувані й небезпечні, яких варто уникати, щоб менше засмучуватися і розчаровуватися.

Стиль сімейного виховання у ставленні до дитини, а потім до підлітка впливає на формування стосунків із самим собою та навколишнім світом. Відсутність емоційної близькості між дитиною і батьками (емоційне відкидання), нестача батьківської уваги й турботи про дитину чи, навпаки, гіперопіка не створюють позитивного досвіду спілкування та заважають нормальному розвитку комунікативних навичок у підлітка. Занадто високі вимоги та контроль, відсутність позитивного ставлення до дитини та визнання її цінності як особистості, нестача емоційного, фізичного і духовного контакту з батьками та значущими дорослими сприяють виникненню у дитини сприйняття себе як зайвої, «поганої» та негідної любові, неспроможної та малозначущої особи. Внаслідок цього підліток не вірить ні в себе, ні в інших, ні в те, що йому потрібний та цікавий хтось як особистість, друг, кохана людина. Закнувшись, такий підліток дедалі глибше занурюється у свою самотність. Гіперопіка, виховання за типом «ідол родини», занадто велика турбота і підвищена увага до всіх потреб і бажань дитини, задоволення капризів розвивають егоцентризм, високу вимогливість до оточення у поєднанні з низьким контролем власної поведінки. Зазвичай, такого підлітка не сприймають однолітки.

Отже, самотність у підлітковому віці – розповсюджене явище. Кожний підліток переживає самотність у певній формі, що мала чи має на нього позитивний або негативний вплив (демонструє неадекватну поведінку, потребує професійної психологічної допомоги).

Для обґрунтування методів дослідження переживання усамітнення та соціальної ізоляції підлітків важливо враховувати критерії (загальні й пов'язані з вивченням явища усамітнення).

Загальні критерії вибору методів дослідження переживання усамітнення та соціальної ізоляції підлітків передбачають:

- ✓ Відповідність дослідницькій меті та завданням. Наприклад, якщо метою є вивчення емоційних аспектів усамітнення, слід обрати методи, які дозволяють отримати глибоке розуміння внутрішнього світу підлітків.
- ✓ Надійність і валідність. Методи повинні давати стабільні результати при повторних вимірюваннях та вимірювати цікаві для дослідника показники.
- ✓ Етичні міркування. Врахування етичних норм і принципів украй важливо під час роботи з підлітками, щоб не зашкодити й забезпечити конфіденційність і добровільну участь.
- ✓ Чутливість методів. Методика повинна бути чутливою до специфіки переживань усамітнення та соціальної ізоляції, враховувати вікові, культурні й соціальні особливості підлітків.
- ✓ Комбіноване використання методів. Використання різних методів дослідження (наприклад, кількісних і якісних) для отримання комплексного бачення проблеми, що може містити опитування, інтерв'ю, спостереження, аналіз контенту тощо.
- ✓ Зрозумілість і доступність. Методи повинні враховувати інтелектуальні та емоційні можливості підлітків.
- ✓ Коректний аналіз та інтерпретація даних. Обрані методи повинні дозволяти адекватно аналізувати й інтерпретувати отримані дані щодо психологічних і соціальних аспектів усамітнення та соціальної ізоляції.

Доцільно простудіювати критерії для вибору методів дослідження переживання усамітнення та соціальної ізоляції підлітків, які належать безпосередньо до вибору методів дослідження феномену усамітнення:

1. *Особистісні особливості* підлітка: інтроверсія, сором'язливість, здатність до саморефлексії та емоційна зрілість, дослідження котрих допомагає зрозуміти, як внутрішні риси сприяють потребі у самотності – добровільному відходу від соціальних контактів для відновлення внутрішньої рівноваги.

2. *Рівень розвитку самосвідомості*, який у підлітковому віці є ключовим процесом, що передбачає формування образу «Я», рефлексію та самопізнання. Його вивчення допомагає з'ясувати, наскільки підлітки усвідомлюють свої внутрішні процеси, як це впливає на їхнє прагнення до усамітнення для саморозвитку.

3. *Криза ідентичності*, з якою часто стикаються підлітки, може проявлятися у вигляді пошуку «Я» та роздумів про місце у світі. Дослідження зазначеного аспекту дозволить зрозуміти, як підлітки переживають подібні думки, як усамітнення допомагає їм вирішити вказані проблеми.

4. *Труднощі у спілкуванні з однолітками* є звичними для підлітків, що спонукає їх до усамітнення для відновлення внутрішньої рівноваги, обдумування

соціальних навичок. Студіювання цього критерію допомагає визначити, наскільки усамітнення сприяє покращенню комунікативних навичок та особистісного розвитку.

5. *Фактори впливу* (родинні проблеми, зміни в житті, соціальні зв'язки). Сімейне середовище може впливати на потребу підлітка в усамітненні. Конфлікти в родині чи потреба в особистому просторі викликають бажання проводити час наодинці. Дослідження сімейних умов допомагає зрозуміти, як сімейна динаміка впливає на прагнення до усамітнення. Наявність або відсутність підтримки з боку сім'ї може суттєво впливати на переживання усамітнення підлітком. Дослідження допомагає зрозуміти, наскільки родина підтримує емоційний стан і саморозвиток підлітка через надання особистого простору, як соціально-економічний статус, матеріальне становище сім'ї впливає на можливості підлітка для усамітнення (час і місце) та доступ до ресурсів.

Підлітковий вік може бути сповнений різкими змінами, які викликають потребу в усамітненні для обмірковування, адаптації до нових умов. Тому вивчення життєвих змін допомагає визначити, як ці події впливають на потребу в усамітненні. Аналіз основних соціальних зв'язків підлітка (взаємини з однолітками, вчителями та іншими значущими особами) дозволяє визначити, наскільки підліток інтегрований у соціальну групу та чи має він підтримку з боку оточення, що може знижувати потребу в усамітненні.

6. *Інтенсивність переживання відчуття усамітнення* залежить від того, наскільки підліток потребує часу наодинці для відновлення своєї внутрішньої рівноваги. Чим більше таких потреб, тим сильніше прагнення до усамітнення. Вивчення зазначеного критерію допомагає оцінити, наскільки глибоко підліток потребує усамітнення для емоційного комфорту.

7. *Емоційний стан підлітка* під час усамітнення зазвичай характеризується позитивними емоціями (спокій, внутрішня гармонія, задоволення від саморефлексії). Тому його дослідження допомагає краще зрозуміти, як усамітнення впливає на загальний психологічний стан підлітка та його емоційне благополуччя.

8. *Рівень комунікативних навичок підлітка* визначає здатність ефективно взаємодіяти з іншими. Студіювання рівня розкриє, чи вміє підліток будувати та підтримувати стосунки, що може знижувати потребу в частому усамітненні.

Серед розглянутих критеріїв дослідження переживання усамітнення і соціальної ізоляції підлітків найважливішими є такі:

- відповідність дослідницькій меті та завданням;
- надійність і валідність;
- етичні міркування;
- комбіноване використання методів;
- можливість коректного аналізу та інтерпретації даних.

Зважаючи на дані, для емпіричного дослідження було обрано три методи: диференціальний опитувальник самотності (Є. Осіна, Д. Леонтєва) для вимірювання різних аспектів самотності, опитувальник афіліації А. Мехрабіана

та соціометрія на негативних питаннях. Гіпотеза дослідження полягала в тому, що в підлітковому віці самотність частіше є результатом соціальної ізоляції.

За диференціальним опитувальником самотності (Є. Осіна, Д. Леонтєва), отримано такі результати: середній показник загального переживання у виборці склав 19,03 (відповідає середньому рівню) із відхиленням 3,15. Середній показник залежності від спілкування склав 18 (відповідає середньому рівню) зі стандартним відхиленням 1,8. Середній рівень позитивної самотності склав 23,73 (трохи вище середнього рівня) зі стандартним відхиленням 2,47. Високий рівень переживання самотності за даною методикою не виявлено в жодного учня. У дівчат переважає середній рівень самотності (87,5%), у хлопців середній рівень самотності виявлено у 90,91% досліджуваних. Отже, середній рівень самотності притаманний 90% дітей, а низький рівень самотності – 10%. Рівень залежності від спілкування переважно середній (93,33% від загальної вибірки): у дівчат він менш проявлений (12,5% – низький рівень, 87,5% – середній); у хлопців середній рівень мають 93,33%, а низький – 6,67%. Високий рівень позитивної самотності властивий 16,67% учнів, зокрема 50% дівчат і 4,55% хлопців, тобто дівчата краще переживають самотність, знаходячи в ній для себе користь і задоволення. Середній рівень позитивної самотності виявлено у 83,33% учнів (50% дівчат і 95,45% хлопців). Низького рівня позитивної самотності в учнів не виявлено.

Відповідно до другого методу, опитувальник афіліації А. Мехрабіана, були отримані такі результати: за критерієм «страх бути відкинутим» середній показник серед хлопців та дівчат склав 108,73 (середній рівень) зі стандартним відхиленням 21,8; за критерієм «прагнення до людей» середній показник серед хлопців та дівчат склав 112,4 (середній рівень) зі стандартним відхиленням 22,14. Середній рівень страху бути відкинутим виявлено в 76,67% учнів (75% дівчат і 77,27% хлопців). Низький рівень страху бути відкинутим виявлено в 23,33% учнів (25% дівчат і 22,73% хлопців). Отже, різниця за показником страху бути відкинутим у дівчат та хлопців незначна. Високий рівень прагнення до людей притаманний 3,33% учнів (до речі, тільки в одного хлопця – 4,55%). Середній рівень прагнення до людей властивий 80% учнів (87,5% дівчат і 77,27% хлопців). Низький рівень прагнення до людей продемонстрували 16,67% учнів (12,5% дівчат і 18,18% хлопців). Звідси, різниця за показником страху бути відкинутим у дівчат і хлопців незначна.

За результатами соціометрії на негативних питаннях виявлено два аутсайтери в класі, а інші учні були названі однокласниками 1-2 рази.

Аби виявити залежність між відчуттям самотності й розвиненістю афіліації було розраховано коефіцієнт кореляції Спірмена для шкал «Загальне переживання самотності» диференціального опитувальника самотності (Є. Осіна, Д. Леонтєва) та шкали «страх бути відкинутим» опитувальника афіліації А. Мехрабіана. Відповідно до отриманого показника кореляції, статистично значущий кореляційний зв'язок між параметрами відсутній (-0,016). Тому зазначена гіпотеза слушна: у групі з 30 осіб у 2 було виявлено ознаки соціальної ізоляції. Ці учні в тестуванні за методикою диференціальний опитувальник

самотності (Є. Осіна, Д. Леонтьєва) показали середні результати за шкалами «загальне переживання самотності» та «залежність від спілкування».

Отже, в обраній групі з 30 учнів спостерігався середній рівень відчуття самотності й афіліації, а за результатами проведеної соціометрії на негативних питаннях було виявлено 2 учні з ознаками соціальної ізоляції.

Висновок

Соціальна ізоляція та усамітнення – серйозні проблеми в підлітковому віці, що можуть мати довготривалі негативні наслідки для психічного та фізичного здоров'я. Відсутність соціальної підтримки, низька самооцінка, булінг і залежність від технологій – основні чинники, які сприяють виникненню цих проблем у сучасному світі. Важливо розуміти причини та наслідки соціальної ізоляції та усамітнення для розробки ефективних стратегій втручання, що передбачають психологічну підтримку, розвиток соціальних навичок, освітні програми й активну участь сім'ї. Комплексний підхід може допомогти підліткам інтегруватися в суспільство та покращити їх якість життя.

Презентоване дослідження допомагає скласти ефективні рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту підлітків, спрямовані на запобігання відчуттю самотності, які будуть грати важливу роль у їхньому емоційному розвитку. Посилення усвідомлення власних емоцій та навичок управління ними стає ключовим елементом цього процесу. Вправи, спрямовані на розуміння та виявлення емоцій, можуть допомогти підліткам краще розуміти себе і власні почуття. Надання можливості спостерігати за емоційними проявами оточення, аналізувати їх сприяє розвитку емпатії та розумінню міжособистісних взаємин. Застосування вправ, спрямованих на управління емоціями у складних ситуаціях допоможе підліткам краще керувати своїми реакціями та стресом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дідик, Н.М, Логвіна, О.А., Руденок, А.І. (2022). Соціально-психологічні аспекти переживання стану самотності сучасною молоддю. Габітус.
2. Леонов, І. (2021). Психологічні чинники соціальної, сімейної та романтичної самотності жінок. *Вісник ЛНУ. Серія: Психологічні науки*.
3. Магдисюк, Л., Притка, І. (2020). Психологічні особливості прояву самотності у юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи*.
4. Назаревич, В.В. (2020). Причини та прояви остракізму в освітньому середовищі. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія: Психологія*.
5. Саннікова, О., Бедан, В., Гусак, Л. (2018). Презентація інструменту оцінки схильності особистості до переживання самотності. *Science and Education*.
6. Wiseman, H., Maysel, O., Sharabany, R. (2006). Why are they lonely? Perceived quality of early relationships with parents, attachment, personality predispositions and loneliness in first-year university students. *Personality and individual differences*.
7. Zimbardo, P.G., Boniwell, I. (2004). Balancing One's Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. *Positive Psychology in Practice*. Hoboken; Wiley.

REFERENCES:

1. Didyk, N.M., Logvina, O.A., Rudenok, A.I. (2022). Socio-psychological aspects of experiencing loneliness among modern youth. *Habitus*. [in Ukrainian]
2. Leonov, I. (2021). Psychological factors of social, family and romantic loneliness of women. *Bulletin of LNU. Psychological sciences series*. [in Ukrainian]
3. Magdysyuk, L., Prytka, I. (2020). Psychological features of the manifestation of loneliness in youth. *Psychology: reality and prospects*. [in Ukrainian]
4. Nazarevich, V.V. (2020). Causes and manifestations of ostracism in the educational environment. *Scientific notes of the NU «Ostroh Academy». Psychology series*. [in Ukrainian]
5. Sannikova, O., Bedan, V., Husak, L. (2018). Presentation of the tool for assessing a person's tendency to experience loneliness. *Science and Education*. [in Ukrainian]
6. Wiseman, H., Maysel, O., Sharabany, R. (2006). Why are they lonely? Perceived quality of early relationships with parents, attachment, personality predispositions and loneliness in first-year university students. *Personality and individual differences*.
7. Zimbardo, P.G., Boniwell, I. (2004). *Balancing One's Time Perspective in Pursuit of Optimal Functioning. Positive Psychology in Practice*. Hoboken; Wiley.

Отримано редакцією / Received: 17.10.24

Прорецензовано / Revised: 27.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 06.11.24

УДК 330.341:338.2

JEL E52, E62, E22, H72, H73, C45

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).12](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).12)

Марина РЯБОКІНЬ,

кандидатка економічних наук, доцентка,

проректорка КІБіТ

ORCID ID: 0000-0002-6724-9498

marina.riabokin@gmail.com

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

Євген КОТУХ,

доктор наук з державного управління,

кандидат технічних наук, доцент,

ORCID ID: 0000-0003-4997-620X

evgenkotukh@gmail.com

Національний технічний університет

«Дніпровська політехніка»

м. Дніпро, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ RWA-ТОКЕНІЗАЦІЇ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті розглянуто концептуальні основи впровадження RWA-токенізації як закономірного етапу еволюції веб-технологій до децентралізованої архітектури інтернету – Web 3.0; висвітлено еволюцію інтернету від Web1 до Web3; запропоновано концепцію RWA-токенізації; представлено структурно-компонентну модель дизайну RWA-токену; виокремлено переваги смарт-контрактів для RWA-токенізації, розглянуто хронологію розвитку токенізації активів; наведено схему процесу RWA-токенізації, що демонструє, як реальні активи перетворюються на цифрові токени, відкриваючи нові горизонти для інвестицій та фінансових інновацій.

Встановлено, що в контексті цифрової трансформації економіки України, особливо у повоєнний період, RWA-токенізація може стати потужним інструментом, який здатний сприяти відновленню економічного потенціалу держави завдяки залученню інвестицій, трансформації традиційних економічних моделей та забезпеченню прозорості інвестиційних процесів.

Ключові слова: RWA-токенізація, цифрова економіка, блокчейн, технологія розподіленого реєстру, токен, смарт-контракт, активи, фінансовий інструмент.

Maryna RIABOKIN,
PhD (Econ.), Associate Professor,
Vice-Rector of KIBiT
ORCID ID: 0000-0002-6724-9498
marina.riabokin@gmail.com
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

Yevgen KOTUKH,
DSc (Public Administration),
PhD (Tech.), Associate Professor
ORCID ID: 0000-0003-4997-620X
yevgenkotukh@gmail.com
National Technical University «Dnipro Polytechnic»
Dnipro, Ukraine

CONCEPTUAL BASICS OF RWA TOKENIZATION IN THE DIGITAL ECONOMY

The article explores the conceptual foundations of Real World Asset (RWA) tokenization as a logical evolutionary stage of web technologies towards a decentralized internet architecture - Web 3.0. The research provides a comprehensive analysis of the Internet's transformation from Web 1.0 to Web 3.0, meticulously describing each developmental stage's distinctive characteristics and technological paradigms.

The study presents an innovative concept of RWA tokenization, grounded in four critical components that collectively form its unique structural framework and transformative potential. These fundamental elements include real-world assets, blockchain and distributed ledger technology (DLT) platforms, digital tokens, and smart contracts. A detailed examination of each component is conducted, highlighting its pivotal role in effectively implementing RWA tokenization technology.

The research introduces a sophisticated structural-component RWA token design model encompassing multiple sophisticated dimensions. This comprehensive model integrates token architecture, interoperability, economic modeling, governance mechanisms, and robust security protocols. By delineating these intricate aspects, the study provides a holistic framework for understanding the complex ecosystem of RWA tokenization.

The research's significant focus is exploring the advantages of smart contracts within the RWA tokenization landscape. The article traces the chronological evolution of asset tokenization, demonstrating how technological innovations have progressively reshaped traditional investment and asset management paradigms. Furthermore, a detailed schematic is presented, illustrating the RWA tokenization process and how

tangible real-world assets are seamlessly transformed into digital tokens, thus unlocking unprecedented opportunities for investment and financial innovation.

The findings of the research highlight the profound potential of RWA tokenization, particularly within the context of Ukraine's digital economic transformation, especially in the challenging post-war reconstruction period. The study argues that RWA tokenization can emerge as a powerful strategic instrument capable of revitalizing the country's economic potential. By providing an efficient mechanism for investment attraction, facilitating the transformation of traditional economic models, and ensuring transparency in investment processes, this innovative approach represents a promising pathway for economic resilience and sustainable development.

The comprehensive analysis underscores the significance of RWA tokenization as more than just a technological trend but as a fundamental reimagining of how value is represented, transferred, and managed in an increasingly digital and interconnected global economy.

Keywords: *RWA tokenization, digital economy, blockchain, distributed ledger technology, token, smart contract, assets, financial instrument.*

Вступ

У процесі еволюції та експансії технології розподіленого реєстру (Distributed Ledger Technology, далі – DLT) спостерігається інтенсифікація процесів токенизації матеріальних активів – феномен «глобальної токенизації». Даний процес є фундаментальною трансформацією парадигми володіння активами, механізмів їх монетизації та принципів ціноутворення в масштабах, що оцінюються у сотні трильйонів доларів США. Зазначена тенденція характеризується структурними змінами в системі економічних відносин та демонструє потенціал для реконфігурації традиційних моделей управління активами. Дослідження експертів аналітичного ресурсу Liverplex свідчать про експоненціальне зростання обсягів токенизованих активів, що супроводжується модифікацією інституційних механізмів і трансформацією методології оцінки вартості.

Отже, спостерігається формування нової економічної парадигми, що базується на принципах децентралізації та цифровізації процесів управління матеріальними активами.

Методи та матеріали

Питання токенизації реальних активів малодосліджено на теренах України. Окремі аспекти студіювали такі українські науковці: Р. Дюк, Я. Белінська, С. Онишко, З. Пестовська та інші. Проблеми запровадження RWA-токенизації розглядали закордонні вчені, а саме: К. Фех, І. Роесті, Є. Лім, експерти компанії Bloomberg, Deloitte, Liverplex та інші.

Мета статті: дослідити концептуальні основи RWA-токенизації як еволюційного етапу переходу до Web 3.0, розкрити її структуру, компоненти та потенціал для цифрової трансформації економіки, зокрема в контексті повоєнного відновлення економічного потенціалу України.

Результати

Токенізація реальних активів (RWA) на базі програмованих DLT-платформ постає інноваційною технологією трансформації традиційних активів у цифрову форму. Дана технологія розглядається науковим співтовариством як фундаментальний етап еволюції веб-технологій, що знаменує перехід до Web 3.0 – децентралізованої архітектури інтернету, базованої на принципах токенизації та блокчейн-технологіях.

Доцільно показати еволюцію інтернету від Web1 до Web3 (Рис. 1).

Рисунок 1. Еволюція інтернету від Web1 до Web3

Джерело: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/financial-services/us-bda-steering-tokenized-assets-pov.pdf>

Web1 – початок Інтернету, коли більшість споживачів не мала можливості створювати контент та інформацію. У цифрову епоху лише деякі творці (переважно підприємства) могли створювати та публікувати контент. Централізація веб-вмісту зумовила створення статичних веб-сторінок. Навіть найбільш інтерактивні форми зводились тільки до форм, де користувачі заповнювали свої дані, що позначає нову еру інтернет-технологій.

Web2 приніс трансформаційні зміни в тому, як користувачі використовують інтернет. Це відзначилося появою платформ, які дозволяли користувачам створювати та ділитися контентом. Творчість, соціальні мережі й електронна комерція були забезпечені завдяки YouTube, Facebook, Amazon тощо. Бізнес-моделі, зосереджені на рекламі, монетизували користувацькі дані, зумовивши створення величезних технологічних платформ. Деякі компанії почали використовувати дані користувачів для різних підприємницьких цілей, що викликало проблеми з конфіденційністю.

Web3 представляє наступний еволюційний крок, пропонуючи децентралізовану і демократизовану інтернет-економіку. Криптовалюти та блокчейн-технології дозволяють користувачам отримати контроль над своїми цифровими цінностями, впроваджують нові способи монетизації через NFT, криптовалюти, цифрові активи та токенизовані спільноти. Взаємодії

відбуваються не за рахунок посередників, тим самим сприяючи більш справедливій економіці для творців.

Еволюція від Web2 до Web3 створила унікальне технологічне підґрунтя для принципово нових фінансових інструментів. Web3 – не просто черговий технологічний тренд, а фундаментальна трансформація взаємодії користувачів із цифровими системами, що характеризується децентралізацією, прозорістю та іншою участю користувачів.

Якщо Web2 був епохою централізованої платформи, де великі корпорації контролювали інші інформаційні потоки, то Web3 пропонує принципово іншу модель – децентралізовану, засновану на блокчейн-технологіях, де кожен учасник може бути не лише споживачем, але й співвласником та співучасником економічних процесів.

У цьому контексті RWA-токенізація стає одним із найбільш перспективних напрямів практичного впровадження філософії Web3. Якщо раніше традиційні активи були обмежені фізичними та юридичними бар'єрами, то технологія RWA-токенізації долає вказані обмеження, перетворюючи матеріальні цінності на легкодоступні, додаткові та прозорі цифрові інструменти.

RWA-токенізація демонструє, як абстрактні принципи Web3 – децентралізація, прозорість, безсередня участь – можуть бути практично впроваджені в реальну економіку, створюючи нові моделі власності, інвестування та взаємодії з активами.

Концепція RWA-токенізації ґрунтується на чотирьох ключових компонентах, які формують її унікальну структуру і потенціал:

1. Самі *реальні активи* – широкий спектр матеріальних і фінансових цінностей, від нерухомості та дорогоцінних металів до фінансових інструментів, які стають об'єктами цифрового перетворення.

2. *Блокчейн і DLT-платформи*, які є технологічною основою такої трансформації та забезпечують бездоганну інфраструктуру для токенізації. Децентралізована природа цих технологій гарантує непорушність, прозорість і безпеку кожної транзакції, фактично революціонізуючи традиційні механізми обліку та передачі прав власності.

3. *Цифрові токени* виступають програмованими представленнями активів, наділеними унікальними характеристиками та юридичними властивостями; не просто віддзеркалюють цінність базового активу, але й можуть бути запрограмованими на виконання складних фінансових операцій, включаючи автоматичний розподіл доходів, реалізацію правового голосування та дотримання регуляторних вимог.

4. *Смарт-контракти* – самовиконувані алгоритми, логіка яких вбудована в блокчейн. Ці контракти автоматизують складні процеси передачі прав власності, верифікації учасників та виконання визначених умов, суттєво знижуючи ризики людського фактору і підвищуючи операційну ефективність.

Активи, що можуть бути токенізовані, охоплюють широкий спектр різних категорій, як-от: матеріальні та нематеріальні активи; фізичні активи, що мають реальну ринкову вартість, і фінансові інструменти, які використовуються для

інвестування та збереження капіталу; активи, що характеризуються високою ліквідністю чи потенціалом для диверсифікації, також часто стають об'єктами токенизації. Тому доцільно систематизувати основні категорії активів, які можуть бути токенизовані (Табл. 1).

Таблиця 1.

Категорії активів, які можуть бути об'єктом токенизації

Фінансові активи	державний капітал; приватний капітал; товари; заборгованість; інвестиційні кошти
Нерухомість	комерційна; житлова; земля
Дорогоцінні метали та сировина	золото; срібло; платина; нафта
Інфраструктура	енергетична інфраструктура; джерела відновлювальної енергії; транспортна інфраструктура
Предмети колекціонування	образотворче мистецтво; рідкісні книги; монети/ марки; автомобілі; годинники; ювелірні вироби; брендові сумки
Розваги та ігри	внутрішньоігрові активи та віртуальні товари; ігрові платформи та інфраструктура; кіберспорт; NFT
Дані	особисті; фінансові; енергетичні; IoT; погодні дані
Наукові активи	інтелектуальна власність; результати наукових досліджень; наукові інновації (прототипи, формули); освітні продукти та навчальні матеріали; лабораторне обладнання та інфраструктура; роялті від наукових відкриттів; наукові журнали та публікаційні платформи

Джерело: сформовано авторами (Riabokin M., Kotukh Y., 2024)

За таблицею, спектр активів, які можуть бути токенизованими, є надзвичайно широким і охоплює як фізичні об'єкти, так і фінансові інструменти. Особливо цікавим залишається питання аналізу ринку токенизації реальних активів, які зазвичай мають високу вартість і меншу ліквідність.

Blockchain (блокчейн) – розподілена база даних або реєстр, що пропонує децентралізований та незмінний реєстр. За допомогою криптографії створюється ланцюжок блоків, які містять записи транзакцій. Блокчейн функціонує як децентралізована мережа, де всі транзакції перевіряються через консенсус. Використання криптографії забезпечує безпеку і прозорість. Децентралізована природа блокчейну дозволяє здійснювати однорангові транзакції, усуваючи потребу в посередниках для управління ланцюгом поставок.

Токенізовані RWA базуються на цифрових токенах блокчейну, які відображають матеріальні та традиційні фінансові активи, зокрема готівку, товари, акції, кредити, облігації, твори мистецтва та інтелектуальну власність. Токенізація реальних – істотна зміна в тому, як ці активи можна використовувати, обмінювати та керувати ними, відкриваючи безліч нових перспектив для інвестиційних послуг на базі блокчейну і широкого спектру нефінансових випадків використання на основі криптографії.

Тобто токенізація передбачає перетворення вартості активу на цифровий токен, яким можна оперувати в системі блокчейн або DLT. Ці токени представляють право власності або інші права на актив, що дає змогу торгувати, передавати і зберігати активи у цифровому форматі без потреби в посередниках. Токенізацію можна застосовувати до матеріальних (нерухомість і сировинні товари) та нематеріальних активів (інтелектуальна власність і фінансові інструменти).

Технологія розподіленого реєстру і токенізація змінюють ландшафт управління активами та цифрових транзакцій. DLT – децентралізована система для запису і перевірки даних у мережі комп'ютерів – пропонує прозорий та незмінний реєстр без потреби в центральному органі. Блокчейн, найвідоміша форма DLT, привернув широку увагу завдяки своїй ролі в криптовалютах, але його потенціал виходить далеко за межі цифрових валют. Токенізація, що забезпечується DLT, передбачає представлення реальних активів у вигляді цифрових токенів на блокчейні. Цей процес запроваджує безпрецедентні рівні ліквідності, часткового володіння та програмованості для активів, які раніше були неліквідними або складними для торгівлі. Конвергенція DLT і токенізації прокладає шлях до більш ефективних, прозорих та доступних ринків у різних секторах, від нерухомості й мистецтва до інтелектуальної власності та фінансових інструментів.

Сучасний ринок цифрових активів потребує ретельного підходу до розробки RWA-токенів. Тож доречно розглянути ключові структурні елементи їх дизайну та функціонування (Рис.2).

1. Архітектура токenu. Базова архітектура токenu починається з коефіцієнту токенизації – фундаментального показника, який визначає співвідношення між кількістю випущених токенів і базовим активом. Параметр безпосередньо впливає на ринкову динаміку: високий коефіцієнт сприяє підвищенню ліквідності, проте може призвести до зниження вартості окремих токенів. Тому критично важливо знайти оптимальний баланс, який забезпечить достатню ліквідність при збереженні стабільної вартості.

Другим важливим аспектом є подільність токenu – параметр визначає поріг входу для потенційних інвесторів. Висока подільність розширює коло можливих учасників і збільшує обсяг торгів, однак надмірна фрагментація може створювати технічні проблеми та підвищувати вартість транзакцій.

2. Технічна сумісність відіграє ключову роль у поширенні токenu. Для успішного функціонування токен повинен підтримуватись різними блокчейн-платформами та криптогаманцями. Відповідність загальноприйнятим

стандартам (ERC-20 чи ERC-721) та можливість використання міжмережевих мостів забезпечують необхідну гнучкість і доступність.

Рисунок 2. Структурно-компонентна модель архітектури токенизованих RWA
Джерело: складено авторами

3. Економічна модель токенизується на трьох основних елементах:

- ✓ *емісійна політика* визначає загальну кількість токенив, може бути фіксованою, створюючи потенціал для зростання ціни при збільшенні попиту, або гнучкою, дозволяючи адаптуватися до ринкових умов;
- ✓ *система розподілу токенив* між різними учасниками: інвесторами, командою проекту і консультантами; прозорість цього процесу та чіткий графік отримання токенив (вестинг) формують довіру до проекту і сприяють його довгостроковому розвитку;
- ✓ *система заохочень* пропонує різні механізми: від дивідендних виплат до прав управління та додаткових переваг; важливо створити збалансовану систему стимулів, яка приваблює інвесторів, але не створює ризиків маніпуляцій.

4. Управління токеном. До системи управління токеном належать механізми прийняття рішень і голосування. Вона визначає, як власники токенив можуть

брати участь у керуванні проектом – від дорадчих функцій до прямого голосування з ключових питань. Використання децентралізованих автономних організацій (DAO) забезпечує прозорість і ефективність управління.

Механізми голосування можуть базуватися на різних критеріях: кількості токенів, періоді їх утримання або спеціальних умовах. Важливий елемент – можливість делегованого голосування для власників, які не можуть активно брати участь у процесах управління.

5. Безпека токена забезпечується на двох рівнях:

- ✓ *безпека смарт-контрактів* вимагає регулярного аудиту, тестування та оновлень для захисту від вразливостей; важливий елемент – наявність страхового покриття від можливих технічних збоїв;
- ✓ *кастодіальні механізми* забезпечують збереження базового активу та пов'язаної інформації; вибір кастодіана залежить від типу активу і регуляторних вимог, а використання «холодного» зберігання та регулярних аудитів підвищує надійність системи.

Ефективність RWA-токену залежить від комплексного поєднання всіх п'яти структурних компонентів. Вони повинні працювати узгоджено, створюючи стабільний та привабливий інвестиційний інструмент. При цьому, важливо враховувати специфіку базового активу, потреби цільової аудиторії та регуляторні вимоги. Комплексне розуміння зазначених аспектів дозволяє створювати токени, які ефективно виконують свою функцію на ринку цифрових активів, забезпечуючи баланс між технологічною функціональністю, економічною ефективністю, безпекою та зручністю управління для всіх учасників ринку (Рябокін, Котух, 2024).

Наступний елемент, без якого концепція RWA-токенізації не може бути реалізована, – смарт-контракти, які відіграють ключову роль у RWA-токенізації, трансформуючи традиційні активи у гнучкі цифрові інструменти. Ця технологія пропонує низку переваг, які розширюють можливості інвестування та управління активами (Рис.3):

- 1) *автоматизація транзакцій* значно спрощує процеси купівлі, продажу та передачі реальних активів, одночасно скорочуючи час і витрати порівняно з традиційними методами;
- 2) *посилена безпека* завдяки незмінному коду смарт-контрактів (суттєво знижуються ризики шахрайства і маніпуляцій, а децентралізований реєстр гарантує повну прозорість усіх операцій);
- 3) *можливість дробового володіння активами*: можна розділяти реальні активи на менші, торгові токени, що робить інвестування доступнішим для дрібних інвесторів;
- 4) *програмовані угоди* дозволяють встановлювати чіткі умови управління активами, включаючи розподіл доходів і права голосу та уможливають створення складних структур (синдикатів або інвестиційних фондів);
- 5) *відповідність регуляторним вимогам*: смарт-контракти можуть інтегрувати юридичні вимоги безпосередньо в свій код та забезпечувати автоматизовану відповідність різним нормативним вимогам;

б) «безшовна» інтеграція з децентралізованими фінансами (DeFi) відкриває нові можливості для забезпечення ліквідності реальних активів через механізми запозичення, кредитування і торгівлі на DeFi-платформах, суттєво розширюючи ринок для RWA.

Рисунок 3. Переваги смарт-контрактів для RWA-токенізації

Така комплексна система смарт-контрактів створює ефективну і надійну інфраструктуру для токенізації реальних активів, роблячи їх більш доступними та керованими в цифровому просторі.

Джерела токенізації сягають початку 1990-х років (Рис.4). Інвестиційні трасти нерухомості (REITs) та біржові інвестиційні фонди (ETFs) були піонерами у запровадженні часткової власності на реальні активи, надаючи інвесторам можливість володіти частками реальних активів (будівлі чи сировинні товари).

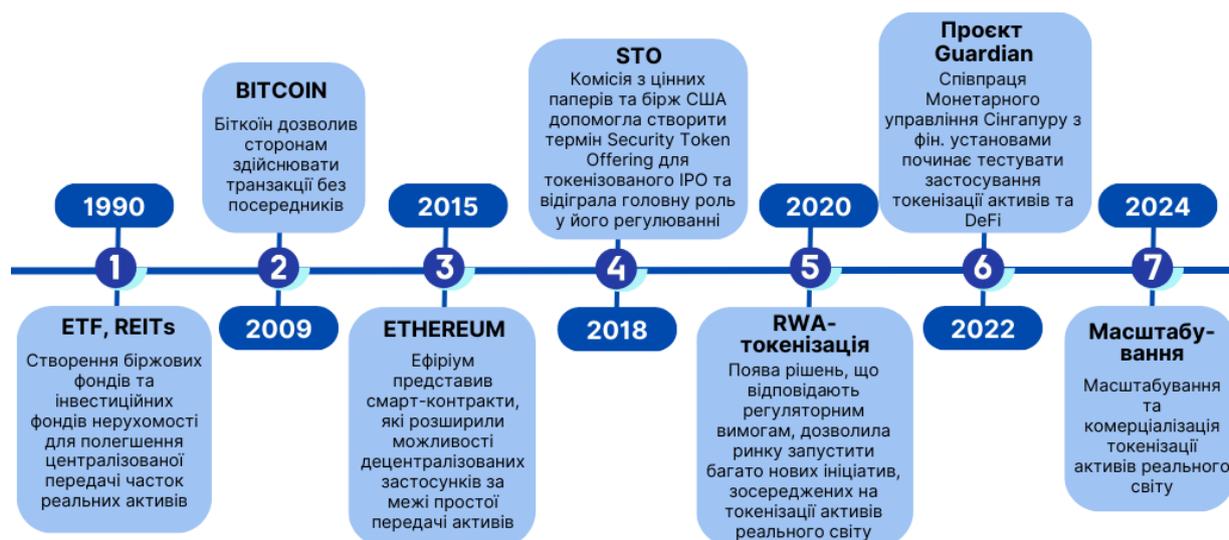

Рисунок 4. Хронологія розвитку токенизації активів
Джерело: Fehr, Roesti (2024)

У 2009 році з'явився біткойн (криптовалюта), поставивши під сумнів саму концепцію посередництва завдяки впровадженню механізму Proof-of-Work. Це спричинило послідовність змін, наслідком яких стала поява 2015 року більш енергоефективного Ефіріуму, що впровадив механізм Proof-of-Stake. Ефіріум, як інноваційна програмна платформа на базі технології блокчейн, запровадив смарт-контракти, уможлививши токенизацію будь-яких активів та заклавши підґрунтя для створення тисяч токенів, що представляють різноманітні активи: криптовалюти, утилітарні токени, токени безпеки і навіть незамінні токени (NFT), які продемонстрували застосування токенизації для представлення цифрових та фізичних об'єктів.

Наступні роки характеризувалися появою нових феноменів: першої Initial Exchange Offering (IEO) та Initial Coin Offering (ICO). Комісія з цінних паперів та бірж США (SEC) у 2018 році запровадила термін «Security Token Offering» (STO) та відкрила шлях для регульованих токенизованих пропозицій, що сприяло появі рішень, які відповідають регуляторним вимогам. Названі розробки створили передумови для виходу токенизації реальних активів на провідні позиції та продовжують слугувати каталізаторами змін і технологічного вдосконалення у сфері фінансових послуг, відкриваючи шлях для подальших інновацій.

Індустрія фінансових послуг активно досліджує потенціал токенизації. Яскравим прикладом таких ініціатив є Проєкт «Guardian» – загальногалузева співпраця між Монетарним управлінням Сінгапуру (MAS) та лідерами галузі з метою тестування можливостей токенизації активів та застосування децентралізованих фінансів (DeFi). Основа «Guardian» – амбітне бачення: дослідити, як блокчейн-мережі можуть сприяти розвитку безпечніших та ефективніших фінансових мереж. У межах співпраці між MAS і провідними галузевими установами, учасники провели ринкові дослідження для розробки концептуальних засад майбутньої ринкової інфраструктури, що використовує інноваційний потенціал блокчейну та децентралізованих фінансів. Standard Chartered розвинув це бачення, започаткувавши новаторську платформу для

первинного розміщення токенів реальних активів. Банк успішно провів пілотне розміщення токенізованих цінних паперів, забезпечених активами, на суму 500 мільйонів доларів США, базованих на торговельних фінансових активах у публічному блокчейні Ethereum. У межах ініціативи Standard Chartered протестував повний процес (від структурування до дистрибуції, включаючи симуляцію сценарію дефолту).

Процес – комплексна послідовність взаємопов'язаних етапів, що починається з токенізації активів торговельного фінансування у формі незамінних токенів (NFT). Наступний крок – розподіл на основі ризику, при якому NFT структуруються у старші та молодші транші відповідно до очікуваних профілів ризику і дохідності, що забезпечує чітку алокацію грошових потоків. На базі сформованого портфеля NFT було створено два нові класи замінних токенів із розподілом на старші й молодші, де старший замінений токен характеризується фіксованим купоном, а молодший – створює додаткову дохідність. У завершальній фазі відбувається дистрибуція та забезпечення доступу через механізм первинного розміщення токенів (ІТО), у межах якого виробляється розподіл створених токенів серед інвесторів.

Успіх пілотного проєкту демонструє, як відкриті й інтероперабельні мережі можуть практично використовуватися для полегшення доступу до децентралізованих застосунків, стимулювання інновацій та сприяння розвитку екосистеми цифрових активів. Очікується, що зазначені галузеві пілотні проєкти нададуть більше розуміння щодо можливостей (та ризиків), пов'язаних зі стрімкими інноваціями токенізації у цифрових фінансах.

Розглянувши історичну еволюцію токенізації активів, доцільно поставити фундаментальне питання: чому саме технологія блокчейн стала основоположною для розвитку токенізації. Блокчейн – розподілена база даних із властивими їй характеристиками незмінності та прозорості – створює унікальний технологічний фундамент для процесу токенізації. Задля підтвердження тези варто виокремити кілька ключові аспекти, а саме:

1. Децентралізована природа блокчейну забезпечує безпрецедентний рівень безпеки та довіри між учасниками, усуваючи необхідність у традиційних посередниках, що вкрай важливо в контексті цифрового представлення реальних активів, де питання автентичності та власності є критичними.

2. Смарт-контракти, функціонуючи на базі блокчейну, автоматизують процеси верифікації та виконання угод, значно знижують операційні витрати та мінімізують ризики людської помилки, що створює підґрунтя для подальшого дослідження механізмів токенізації різноманітних класів активів. Аналіз технології блокчейн у контексті токенізації активів демонструє її фундаментальні переваги порівняно з традиційними системами управління активами. Наявна інфраструктура характеризується низкою суттєвих недоліків, які негативно впливають на ефективність ринку та інтереси всіх залучених стейкхолдерів: інвесторів, емітентів та регуляторних органів.

Ключовими проблемами традиційної системи є такі:

- ✓ *інформаційна асиметрія на приватних ринках* призводить до неефективного ціноутворення і підвищених ризиків;
- ✓ *обмежена ліквідність високовартісних активів* (нерухомість, предмети мистецтва) спричиняє іммобілізацію капіталу приватних інвесторів;
- ✓ *високі бар'єри входу* обмежують можливості диверсифікації для роздрібних інвесторів;
- ✓ *неоптимальні посередницькі процеси* характеризуються низькою швидкістю, високою вартістю та операційними ризиками.

Технологія блокчейн пропонує системне вирішення зазначених проблем через імплементацію децентралізованого, незмінного й загальнодоступного реєстру транзакцій. Наведена архітектура забезпечує безпрецедентний рівень прозорості та безпеки, мінімізуючи потенціал для шахрайства і маніпуляцій на ринку.

Революційним аспектом блокчейн-базованих активів є суттєве підвищення їх ліквідності через забезпечення цілодобової торгівлі та мінімізацію посередницьких операцій. Імплементація смарт-контрактів дозволяє автоматизувати комплексні процеси управління активами, включаючи розподіл дивідендів і реалізацію корпоративних прав. Синергетичний ефект зазначених характеристик сприяє демократизації інвестиційних можливостей завдяки впровадженню механізмів дробового володіння високовартісними активами. Така трансформація розширює доступ до диверсифікованих інвестиційних портфельів для широкого кола інвесторів, елімінуючи традиційні бар'єри входу й оптимізуючи алокацію капіталу в глобальному масштабі.

Процес RWA-токенізації досить складний в своїй реалізації. Доцільно висвітлити схему RWA-токенізації, щоб зрозуміти, як реальні активи перетворюються на цифрові токени, відкриваючи нові горизонти для інвестицій та фінансових інновацій (Рис. 5).

Рисунок 5. Схематичне представлення процесу RWA-токенізації
Джерело: побудовано авторами за даними (Ryan, Centieiro, 2023)

Схема процесу токенизації реальних активів демонструє, як відбувається трансформація, допомагає досягнути складні взаємозв'язки між різними етапами й учасниками процесу, який доречно проаналізувати.

Процес починається з вибору реального активу, який потрібно токенизувати. Актив ділиться на менші одиниці, кожна з яких представлена цифровим токеном. Токени випускаються на блокчейні — децентралізованому цифровому реєстрі, що фіксує всі транзакції та деталі власності через смарт-контракти. Особливості створення токена залежать від виду активу, що токенизується: реальні активи пов'язуються з цифровими токенами, створюючи цифрового «двійника», який представляє вартість активу; суто цифрові активи пов'язуються з цифровими токенами через подію випуску. Далі — продаж токенів для надання доступу інвесторам до цифрового активу від емітента. Розрахунки за токени можуть відбутися в блокчейні, де встановлюється право власності. Цифровий актив зберігається в гаманці, що належить інвестору, або цифровим зберігачем від його імені. RWA-токени можуть торгуватися чи використовуватися для оплати інших товарів та послуг (P2P транзакції).

Варто зауважити, що запрограмовані події можуть призвести до конвертації цифрових токенів в інші активи. Ця концепція є одним з ключових елементів гнучкості та інноваційності токенизованих активів, адже відкриває широкі можливості для створення складних фінансових інструментів і автоматизованих інвестиційних стратегій. Смарт-контракти можуть автоматично ініціювати конвертацію на основі заздалегідь визначених умов, без потреби в ручному втручанні, що забезпечує перетворення одного типу токена на інший: коли токен, який представляє акції компанії, конвертується в токен дивідендів; коли відбувається обмін токенизованого активу на криптовалюту чи навіть на права на реальні фізичні активи. Процеси конвертації можуть бути ініційовані різноманітними тригерами, вбудованими у смарт-контракти, здатними спрацьовувати при досягненні певних цінових показників активу, що вкрай актуально для динамічних ринкових умов. Часові рамки також можуть бути тригером (наприклад, коли настає термін погашення токенизованої облигації). Крім того, зовнішні події — значні зміни в ринковій кон'юктурі або досягнення певних бізнес-показників — здатні автоматично запускати процес конвертації.

Виконання прав власників токенизованих активів є ключовим аспектом, що забезпечує зв'язок між цифровим і реальним світом фінансів та дозволяє власникам токенів реалізувати свої права, закріплені в смарт-контрактах, перетворюючи цифрові представлення на конкретні матеріальні або фінансові вигоди (Гулей, Котух, Рябокін, 2024).

Коли йдеться про отримання базового активу, то це може означати фізичну доставку товару, передачу прав власності на нерухомість або видачу сертифікатів на володіння цінними паперами. Наприклад, власник токена, який представляє частку в золотому злитку, може вимагати фізичну доставку відповідної кількості золота; під час операцій з нерухомістю виконання може включати юридичне оформлення права власності на конкретний об'єкт.

Реалізація прав на отримання валюти часто передбачає конвертацію токенів у фіатні гроші або криптовалюти – особливо актуально для токенизованих облігацій або акцій, де власники мають право на отримання відсотків або дивідендів. Процес може включати автоматичні виплати через смарт-контракти або взаємодію з традиційними банківськими системами.

Реалізація прав власників тісно пов'язана з регуляторними аспектами. Залежно від типу активу та юрисдикції, можуть застосовуватися різні правила та вимоги щодо ідентифікації власників, оподаткування та звітності, що вимагає розробки комплексних систем, які поєднують блокчейн-технології з традиційними фінансовими і правовими структурами. Можливість ефективного виконання прав власників є критично важливою для довіри до токенизованих активів та їх широкого прийняття, оскільки доводить, що цифрові токени справді представляють реальну цінність і можуть бути конвертовані в матеріальні активи або фінансові вигоди, створюючи міцний міст між інноваційними блокчейн-технологіями і традиційним світом фінансів та інвестицій.

Отже, цей процес демонструє життєвий цикл токенизованого активу, від його створення до можливих транзакцій та конвертацій, забезпечуючи гнучкість і ефективність в управлінні та торгівлі цифровими представленнями реальних активів.

Висновки

RWA-токенізація демонструє потенціал для здійснення масштабних трансформацій в економіці, що дає підстави розглядати її як один із ключових компонентів четвертої промислової революції (Industry 4.0). RWA-токенізація на базі технології розподіленого реєстру демонструє значний потенціал для фундаментальної трансформації традиційних економічних моделей. В макроекономічному аспекті RWA-токенізація сприяє формуванню нової парадигми цифрового обігу активів, що супроводжується трансформацією механізмів монетизації активів та оптимізацією транзакційних витрат в економіці. RWA-токенізація спричинить інституційні зміни, що передбачатиме реструктуризацію фінансових посередників, модифікацію механізмів ринкового ціноутворення та формування нових економічних інститутів.

У контексті впровадження RWA-токенізації спостерігається значний рівень очікувань щодо її потенціалу, втім аналіз практичних аспектів впровадження демонструє наявність комплексу невирішених питань, які потребують обґрунтованого наукового опрацювання та імплементації. Поточний стан розвитку технології свідчить про наявність суттєвих викликів, зокрема методологічну незрілість процесів токенізації, що зумовлює потребу в подальшій розробці та верифікації відповідних протоколів. Відсутність уніфікованих технологічних стандартів ускладнює процес інтеграції та масштабування рішень. Слід відзначити недостатню стандартизацію галузі загалом, що є критичним фактором у контексті досягнення ринкової зрілості та забезпечення ефективного функціонування технології RWA-токенізації.

Зазначені фактори вказують на необхідність ґрунтовних досліджень і розробки нормативно-технічної бази для забезпечення стабільного розвитку галузі токенизації реальних активів.

У контексті цифрової трансформації економіки України, особливо в повоєнний період, RWA-токенизація є тим фінансовим інструментом, який здатний сприяти відновленню економічного потенціалу держави. Технологія токенизації реальних активів може стати потужним механізмом залучення інвестицій, трансформації традиційних економічних моделей та забезпечення прозорості інвестиційних процесів.

Ключова перевага RWA-токенизації для України в її здатності перетворювати фактично будь-які активи – від зруйнованої інфраструктури до земельних ділянок і виробничих потужностей – на привабливі інвестиційні інструменти. Завдяки блокчейн-технологіям іноземні інвестори отримують абсолютно новий рівень гарантій: прозорість транзакцій, незмінність записів та можливість детального моніторингу використання інвестованих коштів.

Особлива актуальність RWA-токенизації виникає в контексті відбудови критичної інфраструктури. Проекти відновлення зруйнованих мостів, електростанцій, транспортних коридорів можуть бути профінансовані завдяки випуску цифрових токенів, які надають інвесторам чіткі права і гарантії. Смарт-контракти дозволяють прив'язувати інвестування до конкретних етапів та результатів будівництва, мінімізуючи корупційні ризики, технологія – конвертувати активи, які традиційно вважалися статичними і складними для швидкої монетизації, на ліквідні та привабливі інвестиційні продукти, мінімізує бюрократичні перешкоди, забезпечує повну прозорість інвестиційних процесів, дозволяє мікроінвестування, створює нові механізми колективного інвестування.

Успішна імплементація вимагає комплексного підходу, який включає розвиток нормативно-правової бази, створення спеціалізованих регуляторних механізмів, підготовку кадрів у сфері блокчейн-технологій та побудову довіри з боку міжнародних інвесторів.

Тому RWA-токенизація для України – це не просто технологічний інструмент, а стратегічний механізм трансформації економіки, залучення інвестицій та відновлення державного потенціалу в умовах безпрецедентних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гулей, А.І., Котух, Є.В., Рябокінь, М.В. (2024). RWA-токенизація як інноваційний механізм залучення інвестицій та збільшення надходжень місцевих бюджетів. *Економіка та суспільство*, 64.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-22>
2. Рябокінь, М.В., Котух, Є.В. (2024). RWA-токенизація як інструмент економічного зростання. Всеукр. наук.-практ. конф. «Економіка країни в умовах глобальних викликів: наукові підходи та практика реалізації». ОНУ

імені І.І. Мечникова, 62-66. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-415-6-14>

3. Andreieva, A., & Rudenko, D. (2022). How blockchain tokenization is changing the world. The 2nd International Scientific and Practical conference «Science and Innovation of the modern world», Cognum Publishing House.
4. Belinska, Ya.V., Onyshko, S.V., & Diuk, R.I. (2023). Tokenization of financial assets as an innovative direction of financial market development. Scientific Notes of Ostroh Academy National University, «Economics» Series: scientific journal, 30(58).
5. Bloomberg (2024, March 27). BlackRock's Tokenized Fund Draws \$240 Million Since Debut. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-03-27/blackrock-tokenized-fund-draws-160-million-in-week-since-debut>
6. Fehr, K., Roesti, Y. (2024). Real-world asset tokenisation: A game changer for global trade. <https://www.hkdca.com/wp-content/uploads/2024/07/rwa-tokenization-game-changer-global-trade-synpulse.pdf>
7. Lim, Y.Q. (2024). US, Indonesia & Türkiye Lead With 33% of RWA Crypto Interest. CoinGecko Research.
8. Liveplex. (2024). <https://www.liveplex.xyz/>
9. Makaliuk, I., Falko, M., & Zakharov, N. (2023). Tokenization of securities: features and prospects for Ukraine. *Efficient Economy*: electronic journal, 1. DOI: 10.32702/2307-2105.2023.1.34
10. Martynov, A. (2023). Tokenization of assets and their use. Escripto. <https://www.escripto.com/uk/blog/tokenization-of-assets>
11. Riabokin, M., Kotukh, Y. (2024). RWA-tokenization as a tool for attracting investments and developing post-war Ukraine. *Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management*, 3(11), 64-77. <https://gsarpublishers.com/wp-content/uploads/2024/11/GSARJEBM2192024-Gelary-script.pdf>
12. Tokenization: Realizing the vision of a future financial ecosystem (2024). <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/financial-services/us-bda-steering-tokenized-assets-pov.pdf>
13. Tokenized funds go mainstream: Asia and us lead adoption race (2023). Calastone. <https://www.calastone.com/news/tokenised-funds-go-mainstream-asia-and-us-lead-adoption-race/>

REFERENCES:

1. Andreieva, A., & Rudenko, D. (2022). How blockchain tokenization is changing the world. The 2nd International Scientific and Practical conference «Science and Innovation of the modern world», Cognum Publishing House.
2. Belinska, Ya.V., Onyshko, S.V., & Diuk, R.I. (2023). Tokenization of financial assets as an innovative direction of financial market development. Scientific Notes of Ostroh Academy National University, «Economics» Series: scientific journal, 30(58).

3. Bloomberg (2024, March 27). BlackRock's Tokenized Fund Draws \$240 Million Since Debut. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-03-27/blackrock-tokenized-fund-draws-160-million-in-week-since-debut>
4. Fehr, K., Roesti, Y. (2024). Real-world asset tokenisation: A game changer for global trade. <https://www.hkdca.com/wp-content/uploads/2024/07/rwa-tokenization-game-changer-global-trade-synpulse.pdf>
5. Hulei, A.I., Kotukh, Ye.V., Riabokin, M.V. (2024). RWA-tokenizatsiia yak innovatsiinyi mekhanizm zaluchennia investytsii ta zbilshennia nadkhodzen mistsevykh biudzhetiv. *Ekonomika ta suspilstvo*, 64. [in Ukrainian] DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-22>
6. Lim, Y.Q. (2024). US, Indonesia & Türkiye Lead With 33% of RWA Crypto Interest. CoinGecko Research.
7. Liveplex. (2024). <https://www.liveplex.xyz/>
8. Makaliuk, I., Falko, M., & Zakharov, N. (2023). Tokenization of securities: features and prospects for Ukraine. *Efficient Economy: electronic journal*, 1. DOI: [10.32702/2307-2105.2023.1.34](https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.34)
9. Martynov, A. (2023). Tokenization of assets and their use. *Escripto*. <https://www.escripto.com/uk/blog/tokenization-of-assets>
10. Riabokin, M.V., Kotukh, Ye.V. (2024). RWA-tokenizatsiia yak instrument ekonomichnoho zrostantia. *Vseukr. nauk.-prakt. konf. «Ekonomika krainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv: naukovy pidkhody ta praktyka realizatsii»*. ONU imeni I.I. Mechnykova, 62-66. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-415-6-14> [in Ukrainian]
11. Riabokin, M., Kotukh, Y. (2024). RWA-tokenization as a tool for attracting investments and developing post-war Ukraine. *Global Scientific and Academic Research Journal of Economics, Business and Management*, 3(11), 64-77. <https://gsarpublishers.com/wp-content/uploads/2024/11/GSARJEBM2192024-Gelary-script.pdf>
12. Tokenization: Realizing the vision of a future financial ecosystem (2024). <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/financial-services/us-bda-steering-tokenized-assets-pov.pdf>
13. Tokenized funds go mainstream: Asia and us lead adoption race (2023). Calastone. <https://www.calastone.com/news/tokenised-funds-go-mainstream-asia-and-us-lead-adoption-race/>

Отримано редакцією / Received: 04.10.24

Прорецензовано / Revised: 10.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 20.10.24

УДК 373.37.08

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).13](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).13)

Вікторія ХАРЧЕНКО,

кандидатка психологічних наук, доцентка,

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

м. Київ, Україна

РОЛЬ БАТЬКА У ФОРМУВАННІ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНИ

У статті розглянуто сімейні фактори, що впливають на сімейну атмосферу, взаємини в сім'ї, ціннісні орієнтації та установки батьків. Зазначені чинники є головними у розвитку особистості. Визначено вплив батька на формування сімейних цінностей дитини, його роль у становленні та розвитку особистості сина чи доньки. Виокремлено компоненти дитячо-батьківських стосунків. Висвітлено дані емпіричного дослідження ролі тата крізь призму системи ціннісних орієнтацій сучасних підлітків. На основі результатів теоретичного і практичного аналізу окреслено перспективи подальших студіювань.

Ключові слова: *родина, стилі виховання, система ціннісних орієнтацій, дитячо-батьківські взаємини, батьківські установки, розвиток особистості.*

Viktoria KHARCHENKO,

PhD (Psyc.), Associate Professor

ORCID ID: 0000-0002-5486-8556

harchenko.v@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

THE FATHER'S ROLE IN THE FORMATION OF THE CHILD'S FAMILY VALUES

The family is of great importance for the personal development of the child and the nature of his interaction with the world around him. Family experience is consolidated and forms certain models of behavior with other people, which are transmitted from generation to generation. In modern psychology, it is recognized that the experience of child-parent relationships becomes for the child who has grown up, a model for building relationships with his own little one in the newly created family and acts as a significant factor in the formation of parental attitudes. It is reasonable to assume that the experience of child-parent relationships available to a child who has grown up will have a diverse impact on his or her parental position, may lead to a direct reproduction of the parental model of behavior, and a position that compensates

for those components of parental relationships that one of the parents experienced as a child (care, love, gentleness, cooperation), may serve as the basis of a parental model of behavior «from the opposite» as the antithesis of the norm of the attitudes of his or her parents rejected by the former child. Hence, the role of the father for the child becomes as significant as the role of the mother.

The father's influence on the formation of the child's family attitudes is undeniable. Therefore, parents should pay attention to the peculiarities of communication with the child in order to establish an emotionally trusting relationship, namely: take a more active part in the family's life, find time for conversations and entertainment with the child, help the child develop skills and talents, give the child the opportunity to feel its importance in family affairs, be attentive to the child's inner world, create a positive emotional climate in the family, and demonstrate by their own example the implementation of family roles adequate to a certain situation, which consists in the father's observance of family traditions.

Keywords: *family, parenting styles, system of value orientations, child-parent relationships, parental attitudes, personality development.*

Вступ

Родина має вагоме значення для особистісного розвитку дитини та характеру її взаємодії з навколишнім світом. Сімейний досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються від покоління до покоління. Сімейні фактори, що впливають на сімейну атмосферу, взаємини в родині, ціннісні орієнтації та установки батьків є визначальними у розвитку особистості. В сучасній психології визнано, що досвід дитячо-батьківських стосунків стає для дитини, яка виросла, моделлю побудови взаємин із власною малечею в новоствореній сім'ї та виступає значним фактором формування батьківських установок. Однак емпіричних досліджень, які розкривають механізм такого впливу, недостатньо.

Доцільно припустити, що наявний у дитини, яка подорослішала, досвід дитячо-батьківських стосунків буде різнопланово впливати на її батьківську позицію, може обумовлювати пряме відтворення батьківської моделі поведінки, і позицію, що компенсує ті складники батьківських взаємин, дефіцит яких переживав хтось із батьків, будучи дитиною (турботи, любові, м'якості, співробітництва), виступати основою батьківської моделі поведінки «від зворотного» як антипод відкинутої колишньою дитиною норми установок своїх батьків. Тому необхідний більш детальний та змістовний аналіз ролі батька в сімейних стосунках, адже для повноцінного психологічного розвитку дитині потрібно не тільки фізичне благополуччя, а й підтримка, любов і турбота, що не засновано лише на біологічних факторах. Тут важливі соціальні чинники, які зараз перебувають у фокусі дослідників. Звідси, роль батька для малечі стає так само значущою, як і роль матері.

Одна з ключових характеристик батьківської позиції – прогностичність (здатність батька при вихованні дитини передбачати майбутні зміни рівня її

розвитку і характеру дитячо-батьківських взаємин), яка потрібна для прогнозування можливих труднощів розвитку та вживання необхідних заходів із компенсації та нівелювання ризиків.

Поведінка батька дуже відрізняється в різних родинах. В одних татусі беруть активну участь у житті власних дітей, в інших вони виконують більш зовнішні й абстрактні від самого процесу виховання функції, але при цьому батьки можуть усвідомлювати, що дитині необхідний тісний контакт із ними за неможливості реалізувати його через зайнятість на роботі або сильну втому. На жаль, є чимало родин, в яких татусі вважають цю ситуацію цілком природною, перекладаючи всі обов'язки з виховання малечі на матерів. Тому дослідження особливостей впливу батька на формування сімейних установок дитини є актуальним та своєчасним.

Мета статті – виявити й охарактеризувати роль батька у формуванні сімейних установок дитини.

Методи та матеріали

Сім'єю називають соціальну групу, яка здійснює величезний психологічний вплив на людину протягом усього її життя і сприяє формуванню найважливіших цінностей. У родині дорослі та діти мають певні ролі, тісно взаємодіють один з одним протягом тривалого часу, що визначає психологічний, фізіологічний та моральний стан дитини, для якої сім'я – основне місце існування, розвитку і психологічного становлення. Саме в сім'ї діти змалечку пізнають світ, розуміють основні механізми пізнання та основи людських стосунків. Саме в дитинстві формуються психологічні якості базових навичок, здібностей особи, що плекаються протягом усього подальшого життя. Сімейна система має велике значення для дітей, оскільки в перші роки життя вони частково ізольовані від суспільства (Безлюдний, 2021).

Для дітей батьки виступають чільним джерелом розуміння людських стосунків (між батьками та дітьми, між батьками і старшими поколіннями). На розвиток особистості дитини впливають як батьківсько-дитячі стосунки, так і стосунки між батьками. Наприклад, якщо дитина отримує достатньо уваги від тата й мами, обоє батьків однаково активно беруть участь у вихованні дитини, малеча оточена турботою та любов'ю, проте між батьками може виникнути напруженість, що відобразиться на майбутньому житті дитини. Сімейна атмосфера впливає на особистісний розвиток (психологічні проблеми, внутрішні протиріччя, комплекси, страхи) і формування стосунків у суспільстві (схильність до самотності, щоб уникнути проблем у стосунках). Нездорова атмосфера в сім'ї та складні стосунки між батьками і дітьми відображаються на майбутньому житті дитини. Помилково вважати, що малі не здатні зрозуміти стосунки між дорослими та більшість проблем дорослого світу. Навпаки, діти сприйнятливіші до ситуацій, конфліктів, але не до емоційного фону, пов'язаного з конкретними ситуаціями в їхньому житті. Діти є своєрідними імітаторами, оскільки поведінці та ставленню до людей вони вчаться у своїх батьків. Тож основи взаємовідносин (тон голосу в розмовах із певними членами сім'ї, чіткі моделі поведінки в

конкретних ситуаціях) вони починають розуміти з дитинства. Тому коли дитина досягає свідомого віку і проявляє перші риси характеру, батьки є проявом їхніх рис характеру, манер і моделей поведінки (Бондарчук, 2001; Mavrikidis, 2017).

Стосунки між батьками і дітьми значно визначаються зовнішніми факторами – матеріальний достаток, умови життя, соціальний статус сім'ї. До внутрішніх чинників належать культура та виховання батьків, духовність і моральність, уявлення про сімейні духовні цінності, шлюб та родинні зв'язки. Батьківсько-дитячі стосунки детермінує спосіб життя сім'ї, відчуття щастя, благополуччя, спокою, впевненості, захищеності кожного члена сім'ї, прагнення підтримувати й розвивати родину (Amato, 2017). До факторів, що впливають на формування та динаміку дитячо-батьківських стосунків, належить сімейна система загалом, специфіка її функціонування і розвитку; індивідуальні особливості кожного члена сім'ї як складників сімейної системи; суспільство (сім'я – частина найширшої соціальної системи). Звідси, доречно згрупувати всі фактори за чотирма рівнями (Боришевський, 2005):

- макрорівень (рівень суспільних впливів);
- мезорівень (рівень впливу батьківської сім'ї);
- мікрорівень (рівень власної родини);
- індивідуальний рівень (рівень конкретної особи з усіма її індивідуальними та особистісними особливостями).

У вивченні ставлення батьків до дитини дослідниками досі не визначено єдиної чітко окресленої структури, але багато її елементів (стиль сімейного виховання, батьківські установки / позиції) виокремлює більшість дослідників. Зміст батьківського ставлення суперечливий, оскільки в ньому «співіснують у різній пропорції протилежні елементи емоційно-ціннісного відношення», адже батьківське ставлення містить емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти (Передерій, 2019):

- I. Когнітивний компонент – уявлення про способи та форми взаємодії з дитиною; знання та уявлення про цільовий аспект цих взаємин, переконання у пріоритетності тих напрямів взаємодії з дитиною, які реалізують батьки.
- II. Емоційний компонент – оцінка різних типів батьківського ставлення; домінуючий емоційний фон, що супроводжує поведінкові прояви батьківського ставлення.
- III. Поведінковий компонент – форми та способи підтримки контакту з дитиною; форми контролю і виховання.

Основною формою прояву батьківського ставлення вважається стиль сімейного виховання, що є поведінковим компонентом у структурі батьківського ставлення. Стиль сімейного виховання – квінтесенція всіх складників (когнітивний, емоційний, поведінковий), що висвітлює специфіку взаємодії між батьками та дитиною. Психологічна сутність виховання полягає у процесі взаємодії – планомірний та цілеспрямований вплив, що сприяє перетворенню

зовнішніх регуляторів активності дитини на внутрішні детермінанти її поведінки та діяльності.

На процес сімейного виховання впливають загальні та особисті фактори. Загальних фактори: спосіб думок сім'ї; образ спілкування сім'ї; соціальне середовище та його ставлення до сім'ї; традиції нації, народності, місця проживання і самої родини; інтелектуальний рівень освітніх установ, у яких навчається дитина, перебуваючи поза сім'єю. Особисті чинники: уявлення батьків про зразок вихованої особистості; педагогічна культура спілкування батьків; мотиви народження дитини; ставлення подружжя до виховання дитини; рівень домагань батьків щодо дитини. Перші фактори виховання визначають загальну схему педагогічного процесу в родині, атмосферу, а конструктивність процесу виховання, обумовлена особистими чинниками, зумовлює специфіку батьківського виховання, що детермінує стиль сімейного виховання – сукупність батьківських стереотипів, які впливають на дитину (Хомишак, 2021).

Стиль сімейного виховання містить емоційний, поведінковий і когнітивний компоненти. Емоційний складник – різноманітність батьківських почуттів щодо дитини та емоційне тло спілкування з нею; суб'єктивне відчуття себе як тата, батьківські почуття, ставлення до дитини (Семиченко, 1999). Поведінковий складник – стереотипи поведінки, що практикуються у спілкуванні з дитиною; вміння, навички та діяльність батька з догляду, матеріального забезпечення, виховання і навчання дитини, взаємини з чоловіком (дружиною) як батьком спільної дитини. Щоб реалізувати поведінковий складник, необхідно сприйняття, ухвалення і розуміння своєї дитини, що можливе за допомогою когнітивного компонента (Семиченко, 1999). Когнітивний складник – батьківські настанови та очікування щодо образу дитини та ролі чоловіка у вихованні; загальні уявлення батьків про можливі способи взаємодії з дитиною та стилі виховання; усвідомлення батьками родинного зв'язку з дітьми, уявлення (реальне й ідеальне) про себе як про батька, образ чоловіка (дружини) як батька спільної дитини, знання образу дитини та батьківських функцій (Якубова, 2017).

Близькі стосунки в дитинстві є джерелом системи стосунків у дорослому житті. На думку Е. Берна, дитячий досвід – основа для формування життєвих планів і сценаріїв. Зв'язок між сім'ями предків і батьків відбувається через передачу життєвого сценарію, зокрема батьківські установки (Rohner, 2018). Діти приймають життєвий сценарій, оскільки, по-перше, він дає сенс життю: все, що дитина робить, вона робить на благо інших (як правило, батьків); по-друге, батьківські програми допомагають дітям структурувати час; по-третє, батьківські програми містять інструкції, як поводитися в певних ситуаціях. Батьки передають свій досвід дітям, які піддаються сценарним обмеженням з боку батьків протилежної статі. Сценарні інструкції, що мати дає дитині, отримуються самою матір'ю від батька, а батьком від матері (Яблонська, 2017).

Для першої групи батьків виховання постає основним видом діяльності й головним сенсом життя, дитина – єдиним об'єктом, який задовольняє цю потребу. Батьки несвідомо починають боротися за збереження близькості з

дітьми. У цьому контексті вікове дистанціювання дитини та зростаюче значення інших людей в її житті сприймається батьками загрозою власним інтересам. Тому батьки перешкоджають становленню самостійності дітей (Піроженко, 2014). У другій групі батьків домінує мотив задоволення потреби у досягненні певних цілей, вибір яких не є повністю усвідомленим, але чітко пов'язаний зі своїми життєвими досягненнями. Багато людей хочуть того, що їм не вдалося в житті (Смирнова, 2023). Конфлікт потреби в аффіліції з потребою у психологічному дистанціюванні визначає стиль спілкування «псевдоспівробітництво». Мати, закликаючи дитину до «спільності», до емоційного контакту, будує такий бар'єр, який дитина за всього бажання подолати неспроможна, продовжуючи залишатися «зовні». «Внутрішній світ» матері добре захищений від сторонніх «вторгнень», справжню близькість вона унеможливорює, хоча зовні прагне до неї (Фролова, 2016).

Найчастіша причина дитячо-батьківських конфліктів пов'язана з батьківським переживанням втрати близькості з дитиною, коли батько чи матір прагне до гіперопіки, хоча розуміє шкідливість і безперспективність цього стилю виховання. В основі такого ставлення – власна несвідома інфантильна потреба у тісній симбіотичній прихильності. Гіперопіка обумовлена тривожністю і невідреагованим страхом самотності матері / батька (Кравченко, 2018).

Крім нервово-психічних розладів, на характер дитячо-батьківських стосунків впливають більш-менш стійкі особистісні риси батьків. Коли особистісні риси батьків погіршуються до рівня патології, виникають певні особливості у ставленні батьків до дитини. Батьки не усвідомлюють таких особистісних рис у собі, проєктують їх і водночас намагаються викоринити у дітей. Тому «делеговане батьківство» (нав'язливе бажання мати «найкращу» дитину – розвинену, розумну, ерудовану й соціально успішну) є ціною, яку доводиться платити за почуття неповноцінності, неспроможності та сприйняття себе як невдахи. Іноді ця проєкція призводить до емоційного відторгнення дітей, які не відповідають ідеальному образу батьків, чи, у більш завуальованій формі, може викликати надмірну опіку і гіперопіку (Булгакова, 2020).

Гнучкість мислення, ригідність поведінки та низький рівень батьківського самоаналізу, на думку Е.Г. Ейдеміллера, заважає батькам адекватно оцінювати ситуації та повною мірою враховувати вікові й особистісні якості дітей. З огляду на власні особливості батьки реалізують ті самі сценарії в конфліктних ситуаціях. Часто такі батьки поводяться зі своїми дітьми за принципом подвійної комунікації, коли кажуть дитині щось зробити або примушують під загрозою покарання і водночас дають другу інструкцію на іншому комунікативному рівні, яка суперечить першій. Наприклад, батьки підкреслюють: важливо висловлювати свої почуття відкрито і чесно, проте вказують, що «хороші люди» поводяться стримано й ніколи не зляться. Тож дитина розгублена, бо поведінка батьків викликає паніку, сповнена тривоги, оскільки не знає причини розгубленості, завжди чекає покарання чи звинувачень, через що дитина стає аутистом і зменшує контакт з іншими людьми. Такий тип спілкування особливо

шкідливий для дітей з шизофренією, адже вони не здатні спілкуватися з іншими, більш схильні до того, щоб піддаватися впливу іншого і бути заплутаними іншим (Булгакова, 2019; Зінов'єва, 2017).

Будь-яке порушення дитячо-батьківських стосунків пов'язане з тим, що відправною точкою в діаді «батьки-дитина» є насамперед самі батьки (егоцентризм батьків). Батьківські комплекси, ідіосинкразії та бажання є первинними і визначають їх поведінку. Навіть виховання дитини як «сімейного кумира» може бути спровоковане незадоволеною в дитинстві потребою батьків в увазі. Батьки не зважають на негативні наслідки такого типу виховання (Католик, 2019). Численні дослідження показали кореляцію між особливостями подружньої комунікації та особистісними рисами дітей. Характер і стан подружніх стосунків впливає на виховний потенціал сім'ї. Такі якості дітей, як відповідальність, дисциплінованість і старанність значно корелюють із відсутністю серйозних конфліктів між батьками (Кравченко, 2018).

Результати

У психологічних підходах досить значуща тема матері. Тому складається враження, що роль неньки набагато важливіша, ніж тата. Ця омана зумовлена тим, що батько (чи постать батька) практично завжди знаходиться у тіні матері. Адже стосунки з татом завжди здійснюються формою трикутника, оскільки будуються лише через взаємини з матір'ю, її ставлення до батька. Парадоксально, але вихід із трикутника здійснює саме тато, надаючи можливість остаточної (емоційної) сепарації від матері, виводячи у світ, у соціум. Ось чому взаємодія зі світом закладається у взаєминах із батьком. Так, безліч французьких послідовників психоаналітичного підходу (Струтинська, 2017) у своїх працях акцентують увагу саме на батьківській фігурі в процесі становлення особистості дитини. У питаннях виховання має місце трактування «батькового закону». Коли йдеться про фалічний етап розвитку, то акцентують врегулювання едіпового конфлікту, що сприяє розвитку над Я дитини (мораль, моральність, догми). Саме батько виступає в основі таких людських аспектів. Наприклад, тато, який демонструє досвід агресії, садистичного ставлення до дитини, уповні пригнічує прояв її якостей, не даючи виникнути самості малечі та знецінюючи її. Тож у дитини може виявитися злиття з «тираном» через деструктивну модель поведінки. Як наслідок, у майбутньому можливі суїцидальні спроби, девіантні й навіть деліквентні моделі поведінки дитини або самоідентифікація з фігурою матері, сприяючи гомосексуальному розвитку та орієнтації на партнера однієї з нею статі (Барінова, 2017).

Фахівцями підтверджено, що діти, які перебували на руках у батька відразу після народження, у соціальному прояві врівноваженіші та стабільніші, мають здоровішу психіку і впевненість, показують гідні результати психомоторної та інтелектуальної якості, та, як не парадоксально, більш чуйні до навколишнього середовища. Психологічні спостереження показують: чим більше зацікавлений батько у житті малечі першого року життя, тим легше дитині надалі встановлювати емоційний зв'язок із ним. Ось чому важливим у виховному

процесі є прояв дій з боку тата у процесі купання, годування, гри, вербальної та невербальної комунікації (Данилова, 2019).

Однак насправді буває, що жінка виховує дитину без батька через його смерть чи байдужість до розвитку дитини (відсутній батько). Тоді мати демонструє у вихованні фемінну поведінку. Якщо немає замісної постаті батька, хлопчик може обрати жіночу модель поведінки, особливо коли це заохочується жінками роду і матір'ю зокрема. Тут має місце і відкидання татом, коли дитина може відмовитися від ідентифікації з постаттю батька, копіюючи жіночу роль. У взаєминах батька і сина необхідні спільні ігри. Для молодшого віку підійдуть активні, що сприяють фізичному розвитку, потім додавати заняття, в яких хлопчик переймає чоловічу модель поведінки (будуватиме шпаківню, лагодитиме, їздитиме з татом на роботу), а вже до старшого дошкільного і молодшого шкільного віку залучати змагальність в іграх, оскільки перемога та виграш – важливий складник чоловічої ідентичності. У підлітковий період для хлопчика пріоритетними стають стосунки з однолітками, а у взаємодії з батьком здійснюється перехід на статеве виховання дитини в довірчій та підтримуючій формі (Струтинська, 2017).

Батько для хлопчика виступає в ролі ініціатора у світ чоловічого. Тато – не тільки батько, але й приклад для наслідування, бо чоловіча ідентичність розкривається тільки в процесі спостереження за батьком і наслідування йому. Якщо батько в сім'ї виступає в ролі аб'юзера, то висока ймовірність, що син змалку вибудовуватиме подібні стосунки, демонструючи девіантну поведінку (Вплив батьків..., 2020). Водночас більшість батьків, остерігаючись прояву в сина жіночих якостей, йдуть від зворотного, організуючи суворі умови виховання, проте хлопчик, який виховується в холодності, без достатньої емпатії та тепла, демонструє тривожність, низьку впевненість у собі та легко піддається контркультурним течіям. Щоб розвиток сина був гармонійним, слід виявляти ніжність і любов як з боку матері, так і з боку тата (Вплив батьків..., 2020).

Понад 50 років вчені з Центру поведінки та еволюції при університеті Ньюкасла спостерігали за життям 17 тис. малюків, народжених протягом одного тижня. Після досягнення ними зрілого віку фахівцями було проведено інтерв'ю з учасниками спостереження та встановлено: діти, татусі яких були активно залучені до їх виховання, стали більш успішними у соціальному та кар'єрному плані, ніж ті, вихованням яких займалися лише матері (Драган, 2022).

За участю батька у вихованні дочки формується здатність задовольняти потреби, властиві певному етапу її розвитку. Тато розвиває жіночність у донечці, підтвердження її чарівності, даруючи подарунки, підштовхуючи до прийняття жіночої ідентичності, самоповаги, здорової самооцінки й інших важливих характеристик, що сприяють формуванню здорової та цілісної особистості дівчинки (Корнійчук, 2023).

Натомість коли виникає розчарування в батькові (через прояви батьківської безініціативності, аб'юзу в сім'ї), лібідо дівчинки стає схильним до зміщення гетеросексуальних схильностей у бік гомосексуальності, внаслідок

чого її патерни стають маскулінішими, що не може не позначитися на взаєминах з однолітками. Згодом, у підлітковому віці, висока ймовірність, що в соціумі дівчина демонструватиме агресивну модель поведінки, намагаючись помститися несвідомо татові й отримати кохання, задовольнити потреби, але не в дитячо-батьківському середовищі, а в освітніх організаціях, громадських інститутах тощо. Знецінивши батька, дівчинка відкидає жіночу сутність, що може знизити бажання мати дитину (Шаргородська, 2017). У стосунках із дівчинкою необхідні захоплення та компліменти від тата (тепла усмішка в дитинстві та підтвердження зовнішніх і внутрішніх особливостей під час пубертату), бо він формує самооцінку дочки, виявляючи турботу в емоційному плані та побутових питаннях, дає донечці почуття опори і сприяє розвитку жіночих аспектів (Стернійчук, 2014).

3. Фройд згадував, що жінка несвідомо вибирає партнера, подібного до тата. Звідси, якщо батько вживає алкоголь і грішить рукоприкладством, то в соціумі дівчина орієнтується та обирає тих чоловіків, які відіграють ідентичний патерн. Тож у вихованні дочки важливо помічати своє ставлення до її матері, оскільки через стосунки з татом дівчинка пізнає світ чоловіків та опановує спосіб побудови контакту. Необхідним є шанобливе і вдячне ставлення до дочки, адже, засвоюючи цю модель, вона створюватиме навколо себе оточення, де завжди буде визнання цінності особистості та рівноправність (Калашникова, 2014).

Аби виявити особливості впливу батька на формування сімейних установок дитини, опитано 56 дітей віком 15-16 років – учнів 9-10 класів СЗШ № 291 з поглибленим вивченням іноземної мови в м. Києві. Для досягнення мети дослідження використано такі психодіагностичні методики:

1. Опитувальник «Сімейні цінності» за ред. М. Мушкевич і Р. Федоренко.
2. Опитувальник «Взаємодія батьків – дітей» за ред. Л. Помиткіної.
3. Авторська анкета «Особливості взаємодії батька з дитиною», яка містить 9 питань та кілька блоків: перша група запитань має загальний характер та інформацію щодо зацікавленості батька виховним процесом як таким (2, 3, 4, 5); друга – отримання інформації про емоційну близькість і взаєморозуміння з дитиною (7, 8, 9); запитання 1 і 6 є допоміжними, аби з'ясувати структуру сім'ї та стиль виховання (Табл.1).

Таблиця 1

Анкета «Особливості взаємодії батька з дитиною»

Питання	2 бал	1 балів	0 балів
1. З ким ви мешкаєте?	з батьком та матір'ю	лише з матір'ю, але контакт із батьком збережений	лише з матір'ю, контакт із батьком відсутній
2. Батько бере активну участь у вашому вихованні?	так, завжди	час від часу	не цікавиться мною

3. Скільки часу з вами проводить батько?	завжди / за наявності вільного часу	лише за нагальної потреби	практично не проводить
4. Як часто батько говорить вам: «Зараз я зайнятий, потім ...»	майже ніколи	іноді / рідко	дуже часто
5. Чи маєте спільне хобі з батьком?	так, а саме: _____	дуже рідко	ні
6. Як ви охарактеризуєте стиль виховання батька?	методи лояльні, критика помірна, є похвала, дослухається до моїх потреб	вимогливий, похвала обмежена, є критика	жосткі методи, нема похвали, надмірна критика
7. Як часто батько каже вам: «Я тебе люблю», чи інші фрази, підкреслюючи вашу єдність і спільність?	часто	іноді / рідко	майже ніколи
8. Як часто батько говорить вам, що йому подобається у вас?	часто	іноді / рідко	майже ніколи
9. Чи сварить батько вас при сторонніх / друзях?	ніколи	так	завжди

Для оцінки відповідей було використане суб'єктивне шкалювання:

- 0 – відсутність батька у виховному процесі та пасивна взаємодія з дитиною;
- 1 – батько присутній у вихованні, але без ініціативи у взаємодії, спостерігається емоційна відстороненість;
- 2 – батько бере активну участь у вихованні та емоційно близький з дитиною.

За відповіді можна було отримати від 0 до 18 балів:

0-6 – батько не бере участі у житті дитини, емоційний контакт відсутній;

7-12 – батько іноді долучається до виховання, однак емоційної підтримки недостатньо;

13-18 – батько присутній в житті дитини і бере безпосередню участь у вихованні, має відкриті та теплі стосунки з дитиною.

Відповідно до анкетних даних, 38 дітей виховуються у повних сім'ях, 18 опитаних мають розлучених батьків, але контакт із батьком збережений. Татусі 30 респондентів активно взаємодіють із ними, 6 дітей вказали про пасивність батька і знижений інтерес до їхнього життя. Решта (20 дітей) відзначили ситуаційний інтерес батька. 13 опитаних мають спільне хобі або надають перевагу активному відпочинку з татом (футбол, прогулянки, велосипед, ролики, настільні ігри, боулінг тощо). 24 дитини відзначили наявність жорстких методів виховання, відсутність похвали, 9 респондентів спілкуються з батьком відкрито, не бояться його критики.

Слід узагальнити результати щодо оцінки ролі батька в житті дитини, отримані завдяки анкетуванню (Рис.1).

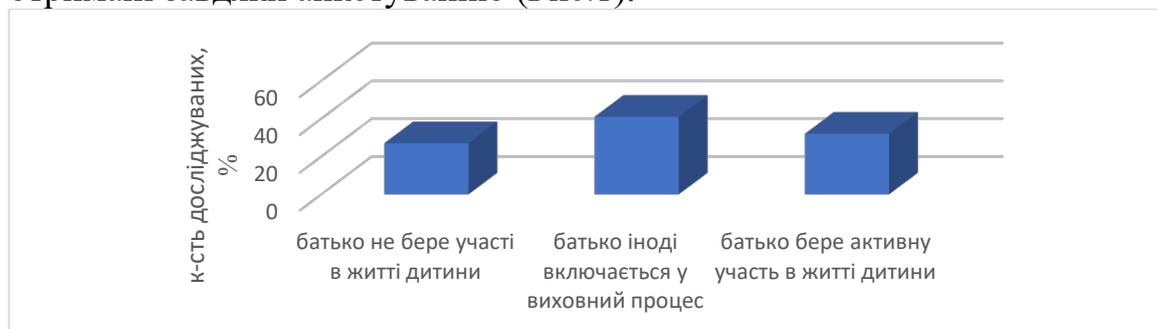

Рисунок 1. Оцінка ролі батька в житті дитини

Лише 32% татусів, зі слів респондентів-дітей, цікавляться їхнім життям і почуттями, прагнуть бути в курсі всього, що відбувається, надають підтримку і намагаються проводити якомога більше часу разом. Однак є відсторонені та холодні батьки (27%), яким байдуже до інтересів та емоцій дітей. Особливості емоційного ставлення батька до дитини доречно проілюструвати (Рис.2; використано стандартизований опитувальник «Взаємодія батько – дитина»).

Рисунок 2. Особливості емоційного ставлення батька до дитини за методикою «Взаємодія батько – дитина»

Звідси, батьки емоційно дистанційовані від власних дітей (34), мало турбуються про їхнє здоров'я, благополуччя, на що вказує низький середній бал. Середні значення виявлено в емоційному прийнятті дитини. Батьки схильні приймати більшість особистих якостей та поведінкових проявів своєї дитини, критикуючи лише поведінку, яка відрізняється від норм і стандартів (55). Проаналізувавши стосунки з батьком, діти-респонденти не досить задоволені взаєминами і вбачають істотні проблеми (50).

Варто висвітлити уявлення чоловіків про їхню взаємодію з дитиною, отримані за допомогою опитувальника «Взаємодія батько – дитина» (Рис. 3).

Рисунок 3. Особливості взаємодії батька з дитиною за методикою ВБД.

Так, дані за шкалою «суворість батька» (58) демонструють, що татусі вважають: строгість – запорука хорошого виховання, доречно застосовувати жорсткі заходи контролю до дітей, використовувати примус для дотримання встановлених правил (52). Чим вище показники за шкалою контролю, тим більше виражена контрольна поведінка щодо дитини. Високий контроль виявляється у дріб'язковій опіці, нав'язливості, обмеженнях. Причому батьки вважають, що вони послідовні у вимогах, заохоченнях і покараннях (шкала «послідовність батька» – 58). Дані за шкалою «Виховна конфронтація» (56) доводять, що між татом і дитиною низький ступінь згоди у різних життєвих ситуаціях.

Співробітництво є наслідком включеності дитини у взаємодію, визнання її прав та переваг, відображає рівність і партнерство у стосунках батьків та дітей. Натомість його відсутність може бути результатом порушених взаємин, авторитарного, байдужого чи потурання-виховання. Дані за шкалою «співпраця» свідчать про помірний рівень співробітництва в родині (46), батьки в міру вимогливі до дітей (49).

Аналізуючи відповіді підлітків за методикою «Сімейні цінності», виявлено: в 71% дітей сформовано високий рівень такої сімейної цінності, як

кохання, 12% досліджуваних мають середній, 17% – низький рівень. Тож респонденти вважають, що кохання – важлива і головна цінність, на якій може будуватися сім'я, усвідомлюють та розуміють морально-духовне значення любові в людських взаєминах.

Студіюючи установку щодо блоку «продовження роду», з'ясовано, що в 21% підлітків сформовано високий рівень уявлень про дану сімейну цінність, у 46% – середній, 33% – низький рівень. На жаль, підлітки не розглядають дітей та продовження роду як сімейну установку.

У 33% підлітків цінність «шанування батьків» сформована на високому рівні, у 46% – середньому, 21% – низькому рівні. Підлітки не трактують шанування батьків своїм обов'язком, яким насправді воно є ще з давніх-давен.

Цінність «турбота» важлива для 29 підлітків, у 50% дітей – середній рівень, у 21% – низький. Більшість респондентів не вважають за потрібне піклуватися про старших або молодших, можливо, через відсутність досвіду в родині.

«Культура побуту» як сімейна цінність сформована у 29% підлітків на високому рівні, у 54% – на середньому, 17% – на низькому рівні. У більшості підлітків відсутній досвід культурного проведення часу з усією сім'єю та організації затишку в домашньому просторі.

Тому доцільно висвітлити загальний рівень сформованості ціннісного ставлення дітей до сім'ї (Рис.4).

Рисунок 4. Рівень сформованості сімейних цінностей.

За результатами дослідження (опитувальник «Сімейні цінності»), лише у 25% дітей наявний високий рівень сформованості уявлень і знань про певну сімейну цінність (родину, сімейні традиції, сімейні ролі, правильні сімейні установки), вони виявляють підвищений інтерес і демонструють позитивні емоції до батьків, молодших та старших членів сім'ї, дотримуються правил спілкування, знаходять способи вирішення конфліктних ситуацій, дізнаються інформацію з різних питань від родини, із задоволенням проводять дозвілля в сімейному колі. У 54% підлітків – середній рівень: накопичено певний обсяг знань про сім'ю, сімейні цінності, сімейні традиції, обов'язки та права її членів, проте вони ще не є глибокими й системними. Дитина виявляє інтерес та емоційно-позитивне ставлення до батьків, молодших і старших членів сім'ї, але недостатньо сильно й довго. 21% респондентів продемонстрували низький

рівень сформованості сімейних цінностей, відсутні уявлення про сім'ю, сімейні цінності та установки, традиції, вони не знають сімейних дат, не цікавляться родиною, не завжди розуміють стосунки між родичами; в сімейному альбомі орієнтуються важко, іноді плутають родичів на ім'я; виявляють байдужість, не проявляють емоційного ставлення до батьків, молодших і старших членів сім'ї, обирають позицію пасивного спостерігача у сімейних святах.

За методами математичної статистики, встановлено такі закономірності:

- I. Сімейна установка на продовження роду пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,312$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,349$, при $p \leq 0,018$ на 5% рівні) та наявністю жорстких методів у вихованні ($r_s = -0,403$, при $p \leq 0,021$ на 1% рівні).
- II. Сімейна установка шанування батьків пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,319$, при $p \leq 0,003$ на 5% рівні), прийняттям батька ($r_s = 0,328$, при $p \leq 0,040$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,391$, при $p \leq 0,004$ на 1% рівні), суворістю ($r_s = -0,373$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні) та конфронтацією ($r_s = -0,352$, при $p \leq 0,002$ на 5% рівні).
- III. Сімейна установка щодо турботи про старших / молодших пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,265$, при $p \leq 0,048$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,363$, при $p \leq 0,031$ на 5% рівні), суворістю ($r_s = -0,409$, при $p \leq 0,003$ на 5% рівні) та конфронтацією ($r_s = -0,414$, при $p \leq 0,014$ на 5% рівні).
- IV. Сімейна установка щодо ведення побуту пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,367$, при $p \leq 0,019$ на 1% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,402$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні), співпрацею ($r_s = 0,406$, при $p \leq 0,002$ на 1% рівні), суворістю ($r_s = -0,482$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні) та конфронтацією ($r_s = 0,304$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні).
- V. Сімейна установка на наявність у родині любові пов'язана з емоційною близькістю з татом ($r_s = 0,361$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні), задоволеністю стосунками з батьком ($r_s = 0,333$, при $p \leq 0,001$ на 1% рівні), співпрацею ($r_s = 0,342$, при $p \leq 0,010$ на 1% рівні) та суворістю ($r_s = -0,384$, при $p \leq 0,001$ на 5% рівні).

Висновок

Проаналізувавши низку наукових праць та провівши опитування, доцільно висувати: сім'я постає для дитини першим провідником соціального впливу, вводить її у все різноманіття рольової поведінки, родинних взаємин, домашнього побуту, викликаючи певні почуття, дії, способи поведінки, впливаючи на формування звичок, рис характеру, психічних властивостей. Цим «багажем» дитина користується не лише у теперішньому, бо чимало із засвоєного в дитинстві визначає її якості як майбутнього сім'янина. Тож можна говорити про взаємозалежність «якості» сім'ї (складу, ціннісних орієнтацій, моральних засад, устрою, характеру дитячо-батьківських відносин, психологічного клімату,

міжпоколінних зв'язків) та її можливостей у вирішенні задачі виховання дитини як майбутнього сім'янина.

Роль батька у вихованні дитини не менш важлива за роль матері та в жодному разі не повинна обмежуватися матеріальним забезпеченням. Тато, впливаючи на дитину через механізм підкріплення (заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи за порушення правил), поступово вкорінює в її свідомість систему норм, які будуть підґрунтям при формуванні сімейних установок. Батько виступає зразком чоловічої поведінки, яка буде копіюватися дитиною в ситуаціях спілкування з протилежною статтю. Тому дуже важливо, аби, спостерігаючи за взаєминами в родині, у дитини сформувалося правильне уявлення про такі поняття, як любов, дружба і товариство.

Протягом аналізу індивідуальних даних було встановлено, що батьки емоційно дистанційовані від власних дітей та мало турбуються про них. Загалом діти не надто задоволені стосунками з татусями. Крім того, підлітки не розглядають продовження роду як сімейну установку, не вважають шанування батьків обов'язком, у них відсутній досвід культурного проведення часу в родинному колі; більшості властивий середній рівень сформованості сімейних цінностей, адже обсяг знань і уявлень про родину недостатній.

Отже, вплив тата на формування сімейних установок дитини є незаперечним. Тому батькам слід звернути увагу на особливості спілкування з дитиною для встановлення емоційно-довірливих стосунків, а саме: брати активнішу участь у життєдіяльності сім'ї, знаходити час для розмов та розваг із дитиною, допомагати малечі у розвитку умінь і талантів, давати можливість відчувати її важливість у сімейних справах, ставитись дбайливо до внутрішнього світу дитини, створювати позитивний емоційний клімат у родині, на власному прикладі демонструвати реалізацію сімейних ролей, адекватних певній ситуації, що полягає у дотриманні батьком сімейних традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барінова, Н.В. (2017). Психологічні особливості відношення батька як чинник формування статевої ролі «Я»-концепції у дівчат-підлітків... Дис. канд. психол. наук
2. Булгакова, О.Ю., Азаркіна, О.В. (2020). Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 31 (70), 3, 100-104.
3. Данилова, Н.Д. (2019). Особистісні особливості дитини та вплив родинних стосунків на їх формування. *Педагогіка та психологія*, 3(101), 13-17.
4. Драган, Т.С., Іващенко, А.І. (2022). Образ батька в контексті проблеми самооцінки жінки дорослого віку. *Практична психологія та соціальна робота*, 9, 302-312.
5. Калашникова, Ю.С. (2014). Роль батька в особистісному становленні дівчини-підлітка. *Педагогіка і психологія*, 2, 60-69.
6. Кравченко, К.В. (2018). Дослідження ставлення батьків до дитини у сучасних українських сім'ях. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.*

«Актуальні питання соціальної та практичної психології у координатах сучасних парадигм»: зб. наук. праць, 3, 88-90.

7. Смирнова, Е.О., Соколова, М.В. (2023). Динаміка батьківського ставлення в онтогенезі дитини. *Психолог в дитячому саду*, 4, 102-108.
8. Стернійчук, М.Ю., Литвиненко, С.А. (2014). Психологічні особливості впливу батьківських фігур на становлення ідентичності доньки. *Психологія: реальність і перспективи*, 3, 147-149.
9. Струтинська, Т. (2017). Вплив особистісних рис чоловіка / батька на сімейне виховання. *Освітній простір України*, 10, 173-180.
10. Хомишак, О.Б. (2021). Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. *Збірник наукових праць УДПУ імені Павла Тичини*. 37, 225-231.
11. Amato, P.R., Rivera, F. (2017). Paternal involvement and children's behaviour problems. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 375-384.
12. Mavrikidis, E., Botsoglou, K., Koustelios A. (2017). Parenting styles and children's adaptive functioning: A longitudinal study. *Journal of Child and Family Studies*, 26(4), 1023-1034.
13. Rohner, R.P., Khaleque, A. (2018). Handbook for the Study of Parental Acceptance and Rejection (4th Edition). Storrs, CT: Rohner Research Publications.

REFERENCES:

1. Amato, P.R., Rivera, F. (2017). Paternal involvement and children's behaviour problems. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 375-384.
2. Barinova, N.V. (2017). Psychologichni osoblyvosti vidnoshennya batka yak chynnyk formuvannya statevorolovoyi «Ya»-konceptiyi u divchat-pidlitkiv... Dys. kand. psychol. nauk [in Ukrainian]
3. Bulgakova, O.Yu., Azarkina, O.V. (2020). Teoretychni osnovy vyvchennya dytyacho-batkovskyykh stosunkiv u psychologichnykh doslidzhennyakh. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seriya: Psychologiya, 31 (70), 3, 100-104. [in Ukrainian]
4. Danylova, N.D. (2019). Osobystisni osoblyvosti dytyny ta vplyv rodynnykh stosunkiv na yix formuvannya. *Pedagogika ta psychologiya*, 3(101), 13-17. [in Ukrainian]
5. Dragan, T.S., Ivashhenko, A.I. (2022). Obraz batka v konteksti problemy samoocinky zhinky doroslogo viku. *Praktychna psychologiya ta socialna robota*, 9, 302-312. [in Ukrainian]
6. Kalashnykova, Yu.S. (2014). Rol batka v osobystisnomu stanovlenni divchyny-pidlitka. *Pedagogika i psychologiya*, 2, 60-69. [in Ukrainian]
7. Kravchenko, K.V. (2018). Doslidzhennya stavlennya batkiv do dytyny u suchasnykh ukrayinskykh sim'yax. Materialy III mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Aktualni pytannya socialnoyi ta praktychnoyi psychologiyi u koordynatax suchasnykh paradygm»: zb. nauk. pracz, 3, 88-90. [in Ukrainian]

8. Mavrikidis, E., Botsoglou, K., Koustelios A. (2017). Parenting styles and children's adaptive functioning: A longitudinal study. *Journal of Child and Family Studies*, 26(4), 1023-1034.
9. Rohner, R.P., Khaleque, A. (2018). *Handbook for the Study of Parental Acceptance and Rejection* (4th Edition). Storrs, CT: Rohner Research Publications.
10. Smyrnova, E.O., Sokolova, M.V. (2023). Dynamika batkivskogo stavlennya v ontogenezi dytyny. *Psycholog v dytyachomu sadu*, 4, 102-108. [in Ukrainian]
11. Sternijchuk, M.Yu., Lytvynenko, S.A. (2014). Psyxologichni osoblyvosti vplyvu batkivskyx figur na stanovlennya identychnosti donky. *Psyxologiya: realnist i perspektyvy*, 3, 147-149. [in Ukrainian]
12. Strutynska, T. (2017). Vplyv osobystisnyx rys cholovika/ bat`ka na simejne vuxovannya. *Osvitnij prostir Ukrayiny*, 10, 173-180. [in Ukrainian]
13. Xomyshak, O.B. (2021). Osoblyvosti batkivskogo vuxovannya dytyny v sim'yi. *Psyxologo-pedagogichni problemy silskoyi shkoly. Zbirnyk naukovyx pracz UDPU imeni Pavla Tychyny*. 37, 225-231. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 04.11.24

Прорецензовано / Revised: 10.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.24

УДК 373.2.035.6: 821. 161.2

DOI: [https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51\(2\).14](https://doi.org/10.37203/kibit.2024.51(2).14)

Людмила ШКРЕБТІЄНКО,
кандидатка педагогічних наук
ORCID ID: 0000-0001-8106-0088
shkrebtienko@kibit.edu.ua
Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

Тетяна РОЗОВА,
кандидатка психологічних наук
ORCID ID: 0009-0008-4812-8915
tatiana_23@ukr.net
УДУ імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна

ВПЛИВ СТРЕСУ І ТРАВМАТИЧНИХ ПОДІЙ НА ДИТЯЧИЙ МОЗОК

Сьогодні травматичні події стали невід'ємною частиною життя дітей в Україні. Вони спричинені різними факторами, як-от: військовими діями (повітряні тривоги, обстріли, вибухи, інформаційний тиск), зростаючою кількістю сімейних конфліктів і різними соціально-економічними негараздами. Численні дослідження доводять, що травматичні події та стрес значно впливають на розвиток і функціонування мозку в дітей, зумовлюючи когнітивні та емоційні порушення. Діти, які зазнали стресу, мають підвищений ризик розвитку психічних розладів у дорослому віці (депресія, тривожні розлади та посттравматичний стресовий розлад), що може розвинутися після пережитих подій, коли симптомами є повторювані спогади про травму, нічні кошмари, підвищена тривожність і уникання ситуацій, які нагадують про травму. Це впливає на функціонування дитини в повсякденні та навчанні.

Метою статті – детальне дослідження впливу травматичних подій та стресу на дитячий мозок і визначення ефективних методів подолання негативних наслідків.

***Ключові слова:** травматичні події, стрес, когнітивні та емоційні порушення, мозок дитини, допомога, методи.*

Liudmyla SHKREBTIENKO,

PhD (Pedag.)

ORCID ID: 0000-0001-8106-0088

shkrebtienko@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Kyiv, Ukraine

Tetiana ROZOVA,

PhD (Psychol.)

ORCID ID: 0009-0008-4812-8915

tatiana_23@ukr.net

Dragomanov Ukrainian State University

Kyiv, Ukraine

THE EFFECT OF STRESS AND TRAUMATIC EVENTS ON THE CHILDREN'S BRAIN

Today, stress and traumatic events are an integral part of children's lives in Ukraine. They are caused by various factors, primarily war (air raids, shelling, explosions), a significant number of family conflicts and various social troubles. Research shows that stress greatly affects brain development in children, causing cognitive and emotional disorders. It is appropriate to isolate the long-term consequences of stress in childhood for mental health. Research shows that children who experience significant stress are at increased risk of developing mental health disorders in adulthood, including depression, anxiety disorders, and post-traumatic stress disorder (PTSD), which can develop in children after experiencing traumatic events, characterized by repeated memories of the trauma, nightmares, increased anxiety and avoidance of situations that remind of the trauma. Thanks to modern research methods – neuroimaging and psychometric tests – it is possible to better understand the mechanisms of stress and develop effective intervention strategies.

The role of social and environmental factors - family environment, socio-economic status and school environment - is a priority in the formation of stress resistance and general mental well-being of children. Current research should be focused on a more detailed analysis of the mechanisms through which stress affects various aspects of brain development in children, should include genetic and epigenetic factors capable of modulating the response to stress, the effectiveness and role of various types of interventions (psychotherapeutic methods, educational and family programs support) in the prevention and treatment of its negative consequences. Awareness, early diagnosis and an individualized approach to treatment significantly reduce the negative impact of stress on children's brains and contribute to the healthy development of children.

Keywords: *traumatic events, stress, cognitive and emotional disorders, child's brain, help, methods.*

Вступ

Сьогодні стрес і травматичні події постають невід'ємним складником життя дітей в Україні. Вони спричинені різними факторами, передусім війною (повітряні тривоги, обстріли, вибухи), значною кількістю сімейних конфліктів та різними соціальними негараздами. Дослідження показують, що стрес дуже впливає на розвиток мозку в дітей, зумовлюючи когнітивні та емоційні порушення. Метою цієї статті є детальне дослідження впливу стресу і травматичних подій на дитячий мозок та визначення ефективних методів подолання негативних наслідків.

Методи та матеріали

Вивчення впливу стресу на дитячий мозок є надважливим: по-перше, розуміння самого процесу допоможе розробити ефективні психотерапевтичні втручання, здатні покращити психічне здоров'я дітей; по-друге, знання про довгострокові наслідки стресу сприятиме створенню і впровадженню профілактичних програм, спроможних знизити ризик розвитку психічних розладів у майбутньому.

Результати

Стрес – це фізіологічна і психологічна реакція організму дитини на зовнішні чи внутрішні подразники, які перевищують її адаптивні можливості. Травматичні події – будь-які ситуації, що викликають сильний стрес і загрозу для фізичного чи психологічного благополуччя дитини. Адже у дитячому віці мозок особливо чутливий до зовнішніх впливів, зокрема стрес, що може призвести до позитивних або негативних змін у структурі й функціях мозку. Розвиток мозку в дітей характеризується високим рівнем пластичності, тобто мозок здатний змінювати свою структуру та функції, нейронні зв'язки у відповідь на досвід і навколишнє середовище. Тож нейропластичність є ключовим аспектом розвитку мозку в дітей.

Так, фізіологічно стрес активує гіпоталамо-гіпофізарно-надниркову вісь, яка регулює виділення гормонів стресу, насамперед кортизолу. Під час гострого стресу гормони допомагають організму мобілізувати ресурси для подолання загрози. Проте хронічний стрес викликає дисфункцію зазначеної осі, що негативно впливає на різні системи організму, зокрема мозок.

Відомо кілька підходів до вивчення впливу стресу на мозок, найефективнішими з яких є психометричні методи, які передбачають використання різних опитувальників і тестів для оцінки рівня стресу та його впливу на психічне здоров'я дітей, дозволяють отримати кількісні дані, які можуть бути використані для аналізу зв'язків між рівнем стресу і різними когнітивними та емоційними показниками.

Стрес впливає на нейронні зв'язки у мозку, особливо в таких критичних областях, як гіпокамп, мигдалина і префронтальна кора, викликає гормональні зміни. Гіпокамп, який відповідає за пам'ять і навчання, може зазнати атрофії під

впливом хронічного стресу. Мигдалина, що відіграє важливу роль у регуляції емоцій, може стати надмірно активною, зумовивши підвищену тривожність або інші емоційні розлади. Зміни у префронтальній корі, відповідальній за виконавчі функції та самоконтроль, призведе до порушень у поведінці та прийнятті рішень. Гормональні зміни під час стресу, особливо підвищений рівень кортизолу, може викликати нейротоксичність, що негативно впливає на нейрогенез і синаптичну пластичність, має довгострокові наслідки для когнітивного розвитку та психічного здоров'я.

Варто висвітлити, як різні частини мозку реагують на стрес:

- гіпокамп: зменшений об'єм гіпокампа негативно впливає на здатність до навчання і погіршує пам'ять;
- мигдалина: її підвищена активність асоціюється зі збільшенням тривожності та емоційної реактивності;
- префронтальна кора: зменшення об'єму і функціональності префронтальної кори викликає проблеми з контролем імпульсів та виконавчими функціями.

Отже, діти, які зазнали хронічного стресу, часто мають проблеми з пам'яттю і навчанням, що може бути пов'язано з пошкодженнями гіпокампа, який відіграє ключову роль у процесах консолідації пам'яті, чим пояснюється знижена здатність до запам'ятовування нової інформації та труднощі з виконанням навчальних завдань. Хронічний стрес впливає на здатність дітей регулювати свої емоції, зумовлювати підвищену агресивність, тривожність, депресію та інші емоційні розлади, проблеми із соціальною адаптацією та встановленням позитивних міжособистісних взаємин.

Доцільно виокремити довгострокові наслідки стресу в дитинстві для психічного здоров'я. Дослідження показують, що діти, які зазнали значного стресу, мають підвищений ризик розвитку психічних розладів у дорослому віці, а саме: депресія, тривожні розлади та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що може розвинути після пережитих травматичних подій, симптомами якого є повторювані спогади про травму, нічні кошмари, підвищена тривожність і уникання ситуацій, які нагадують про травму. Це впливає на функціонування дитини в повсякденні та навчанні.

Тривожні розлади (стала тривожність, страхи, фобії та панічні атаки) й депресія (постійний сум, втрату інтересу) – одні з найпоширеніших психічних розладів у дітей, які зазнали стресу або травматичних подій.

Крім ПТСР, тривожних розладів і депресії, діти, які зазнали стресу, можуть мати ризик розладів поведінки, уваги з гіперактивністю (ADHD), харчової поведінки, котрі ускладнюють навчання та соціальну адаптацію. Тому надважливою стає роль родини й оточення у розвитку стресостійкості дітей. Підтримуюче сімейне середовище може знизити негативний вплив стресу, натомість конфліктне або деструктивне – підвищує ризик розвитку психічних розладів. Батьки та вихователі повинні бути обізнані про вплив стресу і забезпечувати емоційну підтримку дітям.

Вагомим є соціально-економічний статус – фактор, здатний впливати на рівень стресу у дітей. Низький СЕС часто асоціюється з більшим ризиком

стресових ситуацій (бідність, нестабільні житлові умови, обмежений доступ до якісної освіти та медичної допомоги), викликаючи розвиток психічних розладів через хронічний стрес.

Шкільне середовище постає водночас джерелом стресу і підтримкою для дітей. Булінг, академічний тиск і соціальні конфлікти можуть викликати значний стрес. Навпаки, сприятливе шкільне середовище, яке гармонізує емоційний розвиток та гарантує безпечну атмосферу, здатне допомогти дітям подолати стресові ситуації.

Доречно назвати підходи, які допомагають долати стрес у дітей, як-от:

- психотерапія – ефективний метод для подолання стресу та лікування психічних розладів;
- когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) допомагає дітям змінювати негативні думки та поведінкові шаблони;
- ігрова терапія;
- арт-терапії;
- сімейна терапія.

Батьки й вихователі відіграють ключову роль у підтримці дітей, які переживають стрес. Емоційна підтримка, розуміння та формування стабільного і безпечного середовища є критично важливими для зниження негативного впливу стресу. Батьки можуть навчати дітей стратегіям управління стресом – релаксації, медитації та фізичній активності.

Тепер з'являється дедалі більше програм втручання і профілактики, спрямованих на зниження рівня стресу у дітей, втілені в освітніх програмах задля розвитку емоційної грамотності й соціальних навичок, що варто впроваджувати у школах та громадах, забезпечуючи дітям ресурси і підтримку, необхідні для подолання стресових ситуацій.

Звідси, вивчення впливу стресу і травматичних подій на дитячий мозок показує, що стрес негативно впливає на нейронні мережі, когнітивні функції та емоційне здоров'я дітей. Хронічний стрес може мати довгострокові наслідки – розвиток психічних розладів у дорослому віці.

Тому доцільно визначити такі *рекомендації для практикуючих психологів*:

1. Рання діагностика і втручання. Важливо виявляти ознаки стресу та його негативного впливу на ранніх стадіях, аби запобігти розвитку серйозних психічних розладів. Психологи повинні використовувати новітні методи оцінки та інструменти для виявлення стресу у дітей.

2. Індивідуалізовані підходи. Кожна дитина реагує на стрес по-різному, вимагає унікального, потрібного саме їй лікування і підтримки (когнітивно-поведінкова, ігрова чи арт-терапія тощо).

3. Робота з сім'єю. Батьків і вихователів потрібно залучати до процесу лікування, надавати необхідну інформацію та підтримку для забезпечення стабільного і підтримуючого середовища для дитини.

4. Профілактичні програми. Розробка та впровадження профілактичних програм у школах і громадах може допомогти зменшити рівень стресу в дітей,

сприяти їхньому емоційному благополуччю, навчаючи емоційної грамотності й технікам релаксації, розвиваючи соціальні навички.

5. Підвищення обізнаності. Проведення інформаційно-просвітницької роботи серед батьків, педагогів та суспільства загалом щодо впливу стресу на дитячий мозок і методи його подолання є критично важливим, оскільки обізнаність про проблему сприяє своєчасному втручанню та підтримці дітей.

Висновки

Вплив стресу і травматичних подій на дитячий мозок є складною та багатогранною проблемою, що потребує комплексного підходу до дослідження та лікування. Хронічний стрес матиме серйозні довгострокові наслідки для когнітивного розвитку і психічного здоров'я дітей. Проте завдяки сучасним методам дослідження – нейровізуалізації та психометричним тестам – можна краще розуміти механізми впливу стресу й розробляти ефективні стратегії втручання. Сім'я, школа і суспільство відіграють важливу роль у підтримці дітей, які переживають стрес. Інформованість, рання діагностика й індивідуалізований підхід до лікування значно знижують негативний вплив стресу на дитячий мозок і сприяють здоровому розвитку індивіда.

Дослідження доводять, що стрес має складний та багатогранний вплив на різні аспекти розвитку мозку, когнітивний розвиток і психічне здоров'я дітей, зумовлює зміни у структурі та функціях мозку (зменшення об'єму гіпокампа, підвищена активність мигдалини, порушення функцій префронтальної кори), викликає когнітивні порушення (проблеми з пам'яттю і навчанням), емоційні та поведінкові розлади (тривожність, агресивність і депресія), деформує гормональний баланс (підвищений рівень кортизолу спричинює нейротоксичний ефект, впливає на нейрогенез і синаптичну пластичність), підвищуючи ризик розвитку психічних розладів у дорослому віці.

Роль соціальних та екологічних факторів – сімейне оточення, соціально-економічний статус і шкільне середовище – пріоритет у формуванні стресостійкості та загального психічного благополуччя дітей. Підтримуюче середовище зменшує негативний вплив стресу і сприяє розвитку резильєнтності у дітей. Сучасні студіювання повинні бути зосереджені на більш детальному аналізі механізмів, через які стрес впливає на різні аспекти розвитку мозку у дітей, слід охопити генетичні та епігенетичні фактори, здатні модулювати реакцію на стрес, ефективність і роль різних видів втручань (психотерапевтичні методи, освітні та сімейні програми підтримки) у запобіганні й лікуванні його негативних наслідків.

Дослідження у цій галузі є критично важливими для розробки нових методів втручання і профілактики, що зменшить тягар психічних розладів серед дітей, забезпечивши їм здорове майбутнє. Впровадження ефективних методів втручання, підтримка з боку родини та суспільства, підвищення обізнаності про вплив стресу на дитячий мозок сприятимуть значному покращенню психічного здоров'я і загального благополуччя дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горобець, В.М. (2018). Нейропластичність і стрес у дітей. Академперіодика.
2. Данилюк, І.О. (2019). Психічне здоров'я дітей під впливом хронічного стресу. Вид-во ЛНМУ.
3. Захарова, Т.Г. (2020). Сімейні фактори впливу на дитячий мозок. Поліграф.
4. Іванова, М.С. (2017). Травматичний досвід та нейропсихологія. Фоліо.
5. Кирилюк, О.П. (2018). Методи нейровізуалізації у вивченні дитячого стресу. Наука і освіта.
6. Лебедева, О.В. (2019). Психометричні методи оцінки стресу у дітей. Основи.
7. Мельник, А.І. (2020). Гормональні зміни у дітей під впливом стресу. Львівська політехніка.
8. Нікітін, В.Ю. (2017). Вплив соціально-економічних факторів на дитячий розвиток. Чорномор'я.
9. Олійник, Н.В. (2018). Емоційна регуляція у дітей з високим рівнем стресу. Ранок.
10. Петренко, Л.О. (2019). Психологічна підтримка дітей після травматичних подій. Генеза.
11. Романюк, Т.М. (2020). Розлади поведінки у дітей під впливом стресу. Світ.
12. Савченко, І.І. (2017). Стрес та його вплив на когнітивний розвиток у дітей. Астропринт.
13. Тимошенко, О.Г. (2018). Психологічні аспекти посттравматичного стресового розладу у дітей. Моноліт.
14. Усик, В.А. (2019). Психотерапевтичні методи роботи з дітьми з тривожними розладами. Книга.
15. Федорова, Л.В. (2020). Роль школи у подоланні стресу у дітей. Кальварія.
16. Харченко, П.О. (2017). Психічне здоров'я дітей у кризових ситуаціях. Фенікс.
17. Цимбалюк, Н.І. (2018). Ефективність сімейної терапії у лікуванні дитячого стресу. Кроссруд.
18. Чумак, А.В. (2019). Вплив травматичних подій на розвиток дитячої психіки. Освіта.

REFERENCES:

1. Chumak, A.V. (2019). Vplyv travmatychnykh podii na rozvytok dytiachoi psykhiky. Osvita. [in Ukrainian]
2. Danyliuk, I.O. (2019). Psykhichne zdorovia ditei pid vplyvom khronichnoho stresu. Vyd-vo LNMU. [in Ukrainian]
3. Horobets, V.M. (2018). Neuroplastychnist i stres u ditei. Akadempriodyka. [in Ukrainian]
4. Ivanova, M.S. (2017). Travmatychnyi dosvid ta neiropsykhohohiia. Folio. [in Ukrainian]

5. Fedorova, L.V. (2020). Rol shkoly u podolanni stresu u ditei. Kalvariia. [in Ukrainian]
6. Kharchenko, P.O. (2017). Psykhichne zdorovia ditei u kryzovykh sytuatsiakh. Feniks. [in Ukrainian]
7. Kyryliuk, O.P. (2018). Metody neirovizualizatsii u vyvchenni dytiachoho stresu. Nauka i osvita. [in Ukrainian]
8. Lebedieva, O.V. (2019). Psykhometrychni metody otsinky stresu u ditei. Osnovy. [in Ukrainian]
9. Melnyk, A.I. (2020). Hormonalni zminy u ditei pid vplyvom stresu. Lvivska politekhnikha. [in Ukrainian]
10. Nikitin, V.Yu. (2017). Vplyv sotsialno-ekonomichnykh faktoriv na dytiachyi rozvytok. Chornomoria. [in Ukrainian]
11. Oliinyk, N.V. (2018). Emotsiina rehuliatsiia u ditei z vysokym rivnem stresu. Ranok. [in Ukrainian]
12. Petrenko, L.O. (2019). Psykholohichna pidtrymka ditei pislia travmatychnykh podii. Heneza. [in Ukrainian]
13. Romaniuk, T.M. (2020). Rozlady povedinky u ditei pid vplyvom stresu. Svit. [in Ukrainian]
14. Savchenko, I.I. (2017). Stres ta yoho vplyv na kohnityvnyi rozvytok u ditei. Astroprynt. [in Ukrainian]
15. Tymoshenko, O.H. (2018). Psykholohichni aspekty posttravmatychnoho stresovoho rozladu u ditei. Monolit. [in Ukrainian]
16. Tsymbaliuk, N.I. (2018). Efektyvnist simeinoi terapii u likuvanni dytiachoho stresu. Krossroud. [in Ukrainian]
17. Usyk, V.A. (2019). Psykhoterapevtychni metody roboty z ditmy z tryvozhnymy rozladamy. Knyha. [in Ukrainian]
18. Zakharova, T.H. (2020). Simeini faktory vplyvu na dytiachyi mozok. Polihraf. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 20.10.24

Прорецензовано / Revised: 28.10.24

Схвалено до друку / Accepted: 05.11.24

Олена ЯКОВЛЕВА,

докторка філософських наук, професорка,
ректорка КІБіТ

ORCID ID: 0000-0003-4056-2772

rector@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій

Віктор ЩЕРБИНА,

доктор соціологічних наук, професор

ORCID ID: 0000-0003-3399-8535

sherbyna.v@kibit.edu.ua

Київський інститут бізнесу та технологій
м. Київ, Україна

МИСТЕЦТВО УСПІХУ В «СУСПІЛЬСТВІ ВРАЖЕНЬ»

У статті розглянуто проблему відтворення та збереження в умовах «суспільства вражень» феномену успіху як світоглядного налаштування. Виявлено та описано соціально-філософський зміст, культурні витоки, основні етапи формування та соціальне значення концепту успіху в просторі європейської культури. Розкрито, як зміни релігійності впливали на зміст концепту «успіх» у процесі історичних змін суспільства в різні історичні епохи. На основі аналізу специфіки суспільства вражень зроблено висновок: імідж є необхідним чинником для досягнення успіху. Виявлено, що в умовах «суспільства вражень» агенти соціальної взаємодії спираються на власну «логіку вражень», формуючи її в парадигмах соціодраматичних потоків, де культурні уявлення конкретного соціального середовища виконують роль системи координат для вироблення стратегії успіху. На засадах авторської культурологічної концепції запропоновано теоретичну гіпотезу щодо ефективних стратегій формування іміджу для досягнення успіху: традиційного, модерного та комунікативного.

Ключові слова: культура, цінності, успіх, соціальна мотивація, культурний уклад, суспільство вражень.

Olena YAKOVLEVA,

DSc (Philos.), Professor,
Rector of KIBiT

ORCID ID: 0000-0003-4056-2772

rector@kibit.edu.ua

Kyiv Institute of Business and Technology

Viktor SCHERBYNA,
DSc (Sociol.), Professor
ORCID ID: 0000-0003-3399-8535
sherbyna.v@kibit.edu.ua
Kyiv Institute of Business and Technology
Kyiv, Ukraine

THE ART OF SUCCESS IN THE «SOCIELTY OF IMPRESSIONS»

The article examines the problem of reproduction and preservation in the conditions of the «society of impressions» of the phenomenon of success as a worldview setting. The socio-philosophical content, cultural origins, main stages of formation and social significance of the concept of success in the space of European culture are identified and described. It is revealed how changes in religiosity influenced the content of the concept of «success» in the process of historical changes in society in different historical eras. The authors state that the methodology of studying the phenomenon of success emphasized the aspects of the individual's production and, subsequently, consumer potential in the processes of social interaction. The postmodern paradigm worked to deconstruct this methodology, but did not create its own positive heuristic program. According to the authors, in the conditions of informatization and the development of the platform economy, the importance of the subject's ability to create a controlled impression increases. Based on the analysis of the specifics of the society of impressions, it was concluded that the image in its conditions is a necessary factor for success. It was revealed that in the conditions of the «society of impressions» agents of social interaction rely on their own «logic of impressions». It was concluded that the role of the sensory-image component of thinking in the processes of social interaction under these latest historical conditions is qualitatively changing. The modern environment is not described on the basis of the classical and post-classical methodology of social cognition, which was developed in the conditions of the formation of the era of industrial capitalism. It was concluded that in the conditions of the «society of impressions», the ability to create an «impression» is a resource for the realization of the personality and its success. The author's theoretical hypothesis regarding effective image formation strategies for success is proposed: traditional, modern and communicative.

Keywords: worldview, success, social motivation, cultural structure, society of impressions.

Чари – це віра в себе. І коли тобі це вдається, то вдається і решта.

Йоганн Вольфганг фон Гете

Вступ

В сучасних комунікаціях часто можна зустріти такі вирази: «успішна людина», «успішне підприємство», «справа / починання буде успішним», які сприймають загальнозрозумілими. Це не дивно, адже, як соціальне явище та ідеал самореалізації, успіх посідає провідні позиції в рейтингу соціальних

цінностей сучасного суспільства. Девіз «Будь успішним!» став своєрідною суспільною ідеологією, образом «повноцінного буття» особистості в час демократичного транзиту і становлення ринкового суспільства. Відповідне життєве налаштування постає мотиваційною основою формування соціального капіталу, бо саме свідоме прагнення населення до успіху витворює потенціал розвитку і змін, яких потребуємо.

Ідея успіху в масовій свідомості має конкретно-історичний характер, обумовлена певними подіями і процесами. В Україні вона пов'язана з тим, що в процесі переходу від соціалістичного до ринкового суспільства, у 1980-х роках через кризу ідеалів колективізму в масовій свідомості відбулася переорієнтація на індивідуалістичний світогляд (налаштування «як гартувалася сталь» замінила формула «пацан до успіху ішов»). Зазначений перехід посилювався ідеями швидкого досягання якісно кращого заможного життя кожною людиною без політичного диктату, з можливістю подорожувати світом і примножувати статки шляхом особистої бізнес-діяльності, що було вагомою соціальною причиною масової підтримки незалежності та викликало ентузіазм – особливо серед молоді. Однак уявлення та дійсність, як завжди, виявилися відмінними.

Формування і підтримка ідеології успішності виступають особливо актуальними завданнями для сучасної України, оскільки процеси ревіталізації, оновлення суспільного буття у повоєнний час потребуватимуть активної налаштованості населення, кожного громадянина. Усвідомлюючи, що війна не є періодом успішності, а відстоювання, збереження себе та країни, представникам гуманітарної думки необхідно зберегти та передати у наступникам саму ідею успішності. Тому потрібен філософський розгляд, адже філософія оперує ідеями як найбільш загальними формами осмислення реальності.

Філософія вчить: усвідомлена цілісна система ідей дозволяє будь-якій людині зберегти цілісність сприйняття реальності й не втратити власну цілісність, «пізнати себе» – розкрити собі та світу власний унікальний життєвий потенціал. Цілісна людина, яка прагне до усвідомленої мети, є відправною точкою реальних змін суспільства. Без цілісного погляду на сучасність ми приречені перебувати у стані «броунівського руху», коли постійно щось відбувається, але нічого не змінюється на краще, події стають дрібнішими і менш зв'язаними між собою. Тож усвідомлення змісту ідеї успіху постає важливим складником суспільного буття України у добу її наступної ревіталізації.

Соціальні науки вказують: особисте прагнення до успіху визначає ментальний конструкт ідеального типу особистості суспільства ринкового типу, що підпорядковує і структурує сприйняття нею реальності як такої, мотивує діяльність і визначає поведінку. Таке прагнення впливає на ефективність роботи соціальної системи, яка розділяє суспільство на «успішних» і «неуспішних» індивідів за чинними критеріями, вибудовуючи лінії потенціальних суперечностей і конфліктів: для одних успіх стає реально досяжною життєвою стратегією, для інших виглядає марними сподіваннями чи фантазуванням, суб'єктивною компенсацією безвиході.

В соціальних умовах, які унеможливають успіх, але бажання успіху «розігрите» у масовій свідомості, виникають аберації (помилки, відхилення, викривлення) свідомості, коли за успіх люди починають сприймати сурогатні образи успіху з інформаційного простору і стають легкою здобиччю шахраїв, не здатні сприйняти й використати реальні життєві шанси:

*Щоб навернути лихо, сили тьми
Нам іноді облесно шепчуть правду
І зваблюють нас чесністю в дрібницях
У глибочинь облуди.*

(«Макбет», Шекспір, 1986)

Прикладом таких образів є «інфоцигани», які просувають у комунікативному просторі рецепти успіху за формулою «все просто». (Наприклад, у соціальних мережах пасажі на кшталт: «Я пишу книжки за допомогою штучного інтелекту та продаю, маю 1000 \$ на день! Приходь до мене – навчу як!») Це призводить до формування і затребування симулятивних практик, облудливих образів імітації успіху, що є шкідливим як щодо окремих людських життів, так і марнотратством суспільного капіталу, примножує розчарування у житті багатьох людей, поширює розпач і зневіру в суспільстві.

Налаштування суспільної свідомості населення на особистий успіх є динамічним станом, підтримка якого потребує вироблення відповідних гуманітарних політик, практичних культурно-ідеологічних впливів на різні типи собистості задля ініціації масового ентузіазму, направленого на досягнення суспільно важливих цілей, що може бути однією з основ гуманітарної стратегії відновлення людського потенціалу України.

Відомий вислів, що ідеї стають матеріальною силою, оволодіваючи масами. Тому з ідеями слід поводитися вкрай відповідально, не можна перетворювати їх на марні слова, породжуючи в масах розчарування і недовіру. Суспільна актуальність статті полягає у тому, що ідея успіху є в цьому сенсі стратегічним ресурсом України. *Мета* – виявити соціокультурний зміст концепту «успіх» в умовах «суспільства вражень». Завдання дослідження: простудіювати соціально-філософський зміст, культурні витoki, складники, основні етапи формування та соціальне значення концепту успіху в сучасному соціальному просторі європейської культури; виявити характер агентів соціальної взаємодії в «суспільстві вражень»; запропонувати бачення ефективних стратегій формування іміджу для досягнення успіху.

Методи та матеріали

Успіх – результат життєвої активності людини. Проблема активності суб'єкта в пізнанні та діяльності традиційно була в центрі уваги багатьох європейських філософів (Р. Декарт, Г. Лейбніц, Г.В. Гегель, К. Маркс, М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, П. Рікер, К.Г. Юнг, Й. Гейзінга, Т. Шарден, Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Левін, Н. Хоппе). Багато філософів, близьких до позиції гілозоїзму, розглядали активність як універсальну категорію і вбачали в ній властивість не тільки духу, а й матерії, здатної до самоорганізації.

Хоча активність є найважливішою передумовою успіху, проте лише її недостатньо. Поняття активності дозволило розглянути особистість як таку, що «об'єктивує себе в діяльності». Осмисленням природи діяльності займалися Г. Гегель, Й. Фіхте, Л. Вітгенштейн, Д. Лукач, Ю. Габермас, Г. Башляр, Р. Гарре, С. Рубінштейн, Л. Виготський, О. Леонтьєв та інші.

Одним із головних чинників успішної діяльності людини філософсько-психологічні науки вважають свідому волю. Проблематику волі досліджували Аристотель, Д. Скотт, В. Оккам, М. Лютер. Особливе місце посідало поняття волі в працях ідеологів протестантизму Ж. Кальвіна та В. Цвінглі, у спадщині мислителів протестантської етики й Нового Часу, які переймалися соціальними проблемами. Воля, що існує у формі практичного розуму, цікавила представників німецької класичної філософії: І. Кант увів поняття «автономної доброї волі», Й. Фіхте зосередився на проблемі активності свідомості, Ф. Ніцше цікавився «волею до влади» (різновид пізнання, що спирається на віру в «я»; суб'єкт – «діяч», щось, «що саме в собі прагне до посилення» і «хоче перевершити самого себе»). Пізніше про волю говорили А. Бергсон (вольовий імпульс – «віталічна» причина творчої еволюції всесвіту й людини), М. Шелер («духовна воля» – головний принцип людського життя), М. Гартман (метафізичні аспекти волі), Е. Гуссерль («воля до знання» – сила, що повертає філософію до суб'єкта). Екзистенціалісти розуміли волю як здатність людини гідно протистояти трагічним умовам буття (Ж.-П. Сартр, А. Камю), силу, що допомагає людині реалізовувати закладену в ній «онтологічну потребу» до «самоздійснення» і «повноти буття» (Г. Марсель). Найдетальніше про волю щодо успіху говорили американські філософи, починаючи з Б. Франкліна, представники філософії прагматизму – Ч.С. Пірс, В. Джемс (ідеї волонтаризму – «воля до віри», метод закріплення віри, названий «методом завзятості»), Д. Дьюї, які заклали основу сучасної семантики поняття успіху.

Питання успіху в практичному плані аналізували Д. Карнегі, К. Роджерс, К. Гілл, А. Маслоу, Р. Ассаджіолі, Г. Гріндлер, Р. Бендлер, М. Аткинсон, Дж. О'Коннор, Дж. Сеймар, Д. Саймен, С. і К. Андреас, Дж. Грехем, Н. Вебстер, Р. Макдональд.

У даному контексті цікаві тлумачення східної філософії. Людська воля з погляду індійської філософської традиції постає віддзеркаленням Волі Божественної. Успіх людських починань залежить від того, наскільки відповідає людська воля Волі Абсолюту. Людська активність і воля, що не має на меті слідувати цій Абсолютній Волі, розглядається ілюзорною суєтою чи обтяжливою оманною, що зумовлює відпадання від Цілого.

Соціологія досліджує проблеми успіху в суспільному вимірі життя індивіда, соціальних груп, класів або нації. Дослідники виокремлюють різноманітні об'єктивні та суб'єктивні чинники успіху: матеріальний добробут, досягнення професійних висот або високого соціального статусу, громадське визнання, максимальне розкриття творчих талантів, хороші адаптивні здібності, особистісна ефективність. На зламі століть особливої популярності набула теорія

ризиків нелінійних соціумів У. Бек (Бек, 1992), Е. Гідденс (Гідденс, 1992), Н. Луман (Луман, 1993), в основі якої лежить ідея про трансформацію сучасного індустріального суспільства в суспільство ризику. Тож ключовим стає питання про ризики і загрози нового соціального порядку та способи їх подолання, що дозволяє із соціологічного погляду говорити про нове розуміння успіху в сучасному світі, згідно з яким головною ознакою успішності зараз є відкритість новаціям, здатність адаптуватися до змін і мінімізувати ризики, що трапляються на життєвому шляху.

Тема успішності постає неодмінним складником студіювань психології особистості. Насамперед виникає проблема визначення природи успіху та механізмів його досягнення в конкретних умовах сучасного суспільства. Важливо, що сьогодні прагнення успіху стимулюється сучасною масовою культурою. Ця тематика широко представлена в літературі з менеджменту, психології бізнесу та ділової культури. Більшість авторів підкреслюють, що головною мотивацією виступає особисте бажання досягти успіху, але уникаючи життєвих невдач та їх наслідків. Слід усвідомити, що саме по собі прагнення успіху не є рисою людської природи, а свідомим актом самовизначення особою власного способу життя. Буде цей акт чи ні – залежить від багатьох чинників.

Часто успіх розглядають як проєкт своєрідної персональної соціальної технології: його можна прогнозувати, планувати, конструювати, створювати і навіть розраховувати. Тому необхідно вміти бачити й усвідомлювати реальні обставини, в яких успіх можливий, у чому саме він може відбутися, адже людина живе в конкретному суспільстві з його економічними, політичними, культурними та етичними особливостями.

На початку 1980-х рр. була здійснена спроба інтеграції основних парадигм дослідження культур, а саме: критичної теорії (Ю. Габермас), антропології культури (М. Дуглас), феноменології (П. Бергер і Т. Лукман) та постструктуралізму (М. Фуко). Це переосмислення ролі культури у суспільному житті – «культурний поворот» – створило нову евристичну перспективу, яка надає нові можливості для актуального переосмислення феномену успіху. Так, Дж.С. Александер зазначав: сутність «повороту» полягає в тому, що соціологія перестає розглядати культуру як вторинну, залежну змінну (Александер, 1992). Культура має відносну автономію, самостійно та істотно впливаючи на характер інститутів і соціальні дії людей. Звідси, феномен успіху слід розглянути й переосмислити в контексті його розуміння як феномену культури та сучасну детермінанту соціалізації особистості в умовах інформаційного суспільства.

Незважаючи на давню історію, багатогранність і різноманітність досліджень явища успіху в різних науках та у різні часи, ця тема потребує осмислення в нових історичних умовах. Інформатизація впливає на соціальне середовище, в якому індивід прагне успіху, та на саму особу, надаючи їй нових рис та мотивів.

У цій філософсько-науковій розвідці було використано наукові методи описування, філософсько-історичного аналізу, теоретичної реконструкції (основний зміст); узагальнення, синтез і висування гіпотез (у висновках).

Результати

Успіх – явище складне і неоднозначне, має безліч граней прояву, показуючи себе у різних галузях людського буття (політиці, бізнесі, науці, мистецтві, коханні, дружбі, родині тощо); може бути особистий, груповий, громадський, кар'єрний, повсякденний, матеріальний, грошовий, результативний успіх та успіх самореалізації, пов'язаний зі славою чи одержанням задоволень і насолоди. Поняття «успіх» – узагальнююча риса багатьох видів людської активності, отже, ніби про все і тому ні про що.

Варто зауважити: успіх змістовно в дискурсивному просторі суспільної свідомості виступає як позитивний символ певного ідеального стану, бажаний «кращий» порядок світоустрою та зразок для наслідування; мірило цінності, особистісний еталон і навіть соціальний імператив, що отримує схвалення у суспільстві та виступає мотивацією для тиражування, тобто впровадження в життя окремої людини, соціальної групи чи суспільства загалом. У певному сенсі він є симулякром смислу, коли людина не може знайти власні духовні орієнтири: «Не здатен віднайти сенс життя – досягай успіху, це і буде тобі сенс життя!»

За такого розмаїття розуміння концепту «успіх» люди часто його прагнуть, не усвідомлюючи справжнього значення феномену, що призводить до розчарувань, адже багато людей успіху не досягають чи опиняються в ситуації «бійтесь своїх бажань, бо вони виповнюються», стаючи нещасними. Визначаючи стратегію життя, індивід не має «права на помилку», бо час є незворотнім, «другого шансу» не існує. Недаремно Св. Августин зауважував: час життя – єдине, що належить людині, решту вона позичає. Хоча подібна ілюзія існує, особливо в умовах кіберкомунікативної «гейміфікації» масової свідомості, коли здається, що завжди можна «перезавантажитися».

Прагнучи успіху, людині слід уважно та глибоко усвідомити, чим саме він може бути в її неповторному житті як особи і члена спільноти. Світ переживає інституційну зміну, коли попередні соціокультурні нормативні вимоги перестали діяти, а нові не набули впливового потенціалу (почасти не є визначеними). Індивід вимушений вирішувати проблему визначення стратегії успішності, спираючись на власні внутрішні ресурси. Можна стверджувати, що ідея успіху, як інтегральної життєвої стратегії в умовах інституційної зміни, набула особливо актуального практичного і пізнавального значення для усього корпусу гуманітарного та соціального пізнання.

Доцільно стисло розглянути контекст формування мотивації до успіху, адже саме він впливає на культурні засади соціального середовища та водночас є джерелом формування суб'єктивних життєвих налаштувань сучасної особи. Людина, живучи в певному культурному просторі, створює уявлення про успіх в його горизонтах, тому парадигми культури – «ключ» для розуміння універсальних засад успіху, які проявляють себе в умовах цифрового суспільства.

Ідея успіху глибоко вкорінена в європейській культурі, джерелом якої є культура Давньої Греції. Відомо, що метою життя «пересічної» людини у той

час вбачалося досягнення «акме» – соматичного, фізіологічного, психологічного і соціального стану особистості, її вершини буття, що характеризується зрілістю розвитку, досягненням найвищих показників у діяльності (50-60 років). У період формування класичної грецької міфології вважалося, що доля людини від неї не залежить, адже її життям опікуються три богині – мойри («моїра» – доля, частина): Клото (сплітає нитку долі) – неухильна і спокійна дія долі, Лахезис (переплітає долі людей) – її випадковості, Атропос (обрізає нитки долі, завершуючи життя) – невідворотність її рішень. Людина нічого не може змінити. Варіантом реалізації життя для обраних було стати героєм – набути рис безсмертних богів, здійснивши видатний подвиг, що залишиться у пам'яті людей.

Уявлення про нездатність людини впливати на долю давні греки пов'язували з неупорядкованістю життєвого середовища. Слово «космос» означало передусім «устрій», «порядок», а потім – «Всесвіт». Космосу (вищому втіленню добра, справедливості та краси) протистояв Хаос (безмежна первісна маса, безлад, готовий поглинути все впорядковане, гармонійне). Грецьке «снаос» походить від «снаїпō» – позіхаю, розкриваю рот чи пашу. Як уособлення зла, потворного, Хаос породив Ніч та Морок, від шлюбу яких світ наповнили Смерть, Печаль, Помста, Розбрат і сестри Мойри («Теогонія» Гесіода). Людське життя стало залежним від примх Клото, Лахезис і Атропос. Така міфологічна картина констатувала жахливу перспективу – бути довічно ошуканим. Людина розуміла, що буде безвихідно страждати, до віку спокушаючись облудою прекрасного лику зла, приймаючи його за добро. Марні сподівання це оминуть, оскільки надія залишилась на дні закритої Пандорою скрині.

Однак у період розквіту Афін (більші економічні й політичні можливості спільноти та індивіда) у давньогрецькому пантеоні виникає нова міфологічна фігура, сутність якої протиставляється традиційній ідеї незмінності долі особи. *Варто підкреслити, що ідея успіху як можливості «змінити долу» власноруч, самою людиною від початку прямо пов'язана з позитивними змінами у суспільстві. Це взаємообумовлене явище – успішність людини і успішність спільноти, до якої вона належить.* Нова богиня Тюхе («те, що випало за жеребкуванням») символізує мінливість світу, його випадковість, а згодом стає божеством щасливого випадку, відповідаючи у римському пантеоні Фортуні – богині щасливої долі й удачі.

Ідея можливості щасливої зміни власної долі є однією з фундаментальних у світобаченні європейської людини. Вона по-різному розкривається у нашій культурі. Християнство, яке прийшло на зміну римським світоглядно-релігійним уявленням, негативно тлумачило успіх людини у земному житті. Біблія говорить: «Ісус звернувся до Своїх учнів: «Істинно кажу вам: тяжко буде багатому увійти в Царство Боже! Ще кажу вам: легше верблюдові пройти крізь голчане вушко, ніж багатому увійти в Царство Боже» (Від Матвія 19:23-24). Бути «успішним» означало лише жити, оминувши всі земні спокуси. Такий ідеал потребує максимального самозречення, аскетизму. Будь-яка можливість стати багатим або відомим, впливливим у суспільстві розглядається спокусою – негативом, здатним погубити людину, оскільки досягти цього можна лише за допомогою тих сил, які

керують світом, приреченим на загибель. Водночас Книга Буття говорить, що спокуса – дія Божа, спрямована на випробування людської волі, її духовно-морального стану. Мати успіх у земному житті означало пов'язати його з «князем світу» і загубити безсмертну душу. Сюжет успіху як зваблення одержимої гріховними страстями людини силами зла та погибелі її душі став одним із фундаментальних в культурі християнського (і не тільки) світу.

Та в ранньому Середньовіччі перейнята з давньоримського пантеону фігура Фортуни переосмлюється у новому світоглядному контексті. Виникає нова – християнська теологофілософська концепція Фортуни-долі на службі Божественного Провидіння. У праці «Розрада від філософії» Блаженний Боецій (Boethius; ранньосередньовічний італійський філософ, неоплатонік і математик) «християнізував» концепцію колеса фортуни (лат. Rota Fortunae): «Я знаю, як Фортуна найбільш приязна та приваблююча для тих, кого хоче обманути, доки вона не переповнить їх смутою нестерпимою, покинувши, коли вони найменше того очікують (...) Ти намагаєшся зупинити силу обертання її колеса? О, нерозумний смертний, якби Фортуна зупинилась, вона би більше не була Фортуною» (Боецій, 2002). У центрі – три таємниці: Божественного Промислу, людського буття і людської свідомості, які розкриваються завдяки дослідженню шляхів Божественного Промислу та його співвідношення з Фортуною й долею (фатум), студіюванню щастя людини (примарного й істинного) протягом людського пізнання речей земних і Божественних. Боецій вважає: якщо уникнути своєї долі неможливо, то можна уникнути її мінливості шляхом наближення до божественного, вічного та незмінного світу божественної істини. Чим більше людина залежить від тимчасового, скороминущого, тим мінливіша її особиста доля, проте чим ближча вона до божественного життя, тим менша її залежність від часу. Просуваючись до божественного життя, можна зменшувати мінливості долі.

На межі Середньовіччя і Ренесансу акценти у взаєминах Фортуни й людини зміщуються. Перша починає розумітися як така, що не лише авторитарно диктує свою волю, а й закликає індивіда стати партнером у грі, здатним досягати успіху і долати падіння власними зусиллями. Формується нове розуміння індивідуальності, готової свідомо звільнитися від принад і капризів Фортуни та всеосяжної мудрості Провидіння. Це новий культурний образ людини, яка прагне розвивати свою титанічну творчу потенцію, кинувши виклик самому Творцю. Геніально модерне розуміння Фортуни відображає В. Шекспір у «Макбеті» (Шекспір, 1986):

*... безжальний Макдональд
(Злочинець справжній — сонмищем підлот
Негідника природа наділила)
Набрав на заході по островах
Ірландської піхоти. І фортуна
На клятві підступи його всміхнулась,
Немов повія.*

У творі показано шлях до успіху через злочин як долання перепони – леді Макбет промовляє:

*...і станеш
Тим, що провіщено тобі. Одначе
Всмоктав ти надмір людяності разом
Із молоком, щоб вибрати шлях короткий.
Ти честолюбний і величчя прагнеш,
Але без злочину зійти бажаєш
На висоту й, невинним залишившись
І чесно гравши, виграти обманом.
Ти чуєш клич: «Зроби – і все твоє!»
І стримує тебе лиш тільки страх,
Але не небажання! йди сюди –
Свій дух тобі я в ухо увіллю
І владним словом знищу перепони
Поміж тобою й золотим вінцем.
Що доля ним і сили надприродні
Тебе вінчали.*

За Відродження посилюється естетичний компонент у культурному осмисленні Фортуни. Її починають зображувати напівоголеною крилатою жінкою – уособлення непостійності на нестабільній основі (куля), підвладна впливу хвилі, яка пробігає, подиху вітерця, котрий обвиває її вбрання; її прихильність і посмішки, злість чи ворожість виявляються миттєвими. Оскільки людина не може знати, коли відбудеться зміна Фортуни, то не варто пишатися її прихильністю або сумувати через неприязнь. «Frailty, thy name is woman!» – вигукує шекспірівський Гамлет, можливо, про цей образ.

Виникає бачення: щоб зловити колесо Фортуни (вдається лише видатним особам), людина має бути активною – краще бути сміливою, ніж обережною. Діяльність, спрямована на досягнення приязні Фортуни як високої та шляхетної мети, регулюється тверезим розумом і волею. Вважається, що головними помічниками у досягненні успішних результатів будуть позитивне мислення, креативний інтелект, раціоналізм, віра в успіх, швидкість реакцій, гнучкість у прийнятті рішень (особливо в умовах ризику), вміння лавірувати тощо.

Значущою для періоду доби модерну, формування капіталістичних суспільств, стає поширення протестантської етики, де успіх особистості – знак її індивідуальної обраності Богом до спасіння, що ставить успішність у ранг найвищих суспільних цінностей та ідеалів – особливо матеріальну (гроші). Особисте багатство починає розглядатися богообраністю, а прагнення до нього – шляхом до її виявлення в житті, що зумовлює масове налаштування на трудову етику, яка орієнтує людину не на просте проживання у світі зі стратегією оминання його спокус, а на присвячення життя досягненню особистого успіху. Саме на цій основі, як вважав Макс Вебер (Британіка, 2024), формуються європейські капіталістичні суспільства доби Нового часу. Так, у своїй відомій праці «Протестантська етика і дух капіталізму» (Вебер, 1994) він показує, що

комплекс психологічних й культурних факторів у лоні протестантизму сприяє появі та поширенню капіталізму й утвердженню ринкових відносин в економіці – пуританський аскетизм і Лютерівська концепція особистого покликання виступають чинниками інтенсивної раціоналізації господарського й політичного життя Європи. Успіх посідає місце серед релігійних цінностей людини. Релігійні переконання виступають важливим фактором, який впливає на повсякденні справи, визначаючи прагнення людини до збагачення і власності.

Успіх як життєва стратегія передбачає мистецтво взаємодії об'єктивного та суб'єктивного, теоретичного і практичного, особистого й соціального – це мистецтво, а не наука, оскільки успіх людини є індивідуально-неповторним і може бути взірцем, якому намагаються наслідувати, але він завжди лишається унікально-особистісним. Життєва стратегія успіху стимулює розвиток таких якостей людини: змагальність, конкуренція, партнерство, лідерство, відбір кращого, що збільшує потенціал особистості, групи та суспільства, розширюючи їх можливості. Успіх – не статичне явище, він розглядається щодо будь-якої діяльності (успіх у роботі, навчанні, стосунках). Одним із головних факторів успішної діяльності багато філософів називають волю, яка виступає початком, що поєднує практичне цілепокладання, свідому активність людини, прийняття рішення і практичне здійснення, що безпосередньо впливає на успіх / успішність діяльності, які оцінює сама особистість.

Наприкінці XIX і XX ст. А. Адлер, М. Мерло-Понті, Б. Рассел, Ж.-П. Сартр, З. Фрейд, Е. Фромм, М. Шелер розглядали успіх і досягнення критерієм поведінкових зусиль. Наприклад, М. Гайдеггер у межах онтологічного підходу до особистості приділяв велику увагу проблемі пошуку стратегії власного буття і вперше поставив питання про справжнє існування як прояв усередненості, духовно-практичної пасивності. Вибір сучасної людини сутнісно полягає в тому, аби у глибинах власного духу знайти абсолютне опертя, що дозволить долати муку власної неспроможності, щоб слідувати обраним шляхом всупереч усім течіям і перешкодам та виконати своє високе призначення – бути людиною. (Головко, 1999; Мінаков, 2006).

Проблема успіху по-новому вирішується у філософії прагматизму. Навіть у повсякденному розумінні особа-прагматик – людина успіху, яка побудувала свою систему світогляду, поглядів, діяльності та вчинків задля отримання більшої кількості користі та вигоди для себе. (James, 2009). Тому прагматизм ретельно вивчає психологію особистості, її характер, наміри й мотиви. Вільям Джеймс наголошує: успіх залежить від корисності справжніх знань, виступає основою змісту істини та критерію істинності певних ідей: істинним є лише те, що веде до успіху. (James, 1907). Ключова мета філософії полягає у створенні універсального методу, який сприяв би вирішенню проблем індивіда, які виникають у різних ситуаціях, низці миготливих подій. Людина, поступово набуваючи досвіду, докладає при вирішенні проблем пізнавальних зусиль. Звідси, треба мати установку на успіх як життєву ціль: маючи на меті успіх, людське мислення постійно творчо вибирає засоби для його досягнення.

Джон Дьюї, представник прагматизму, як основне поняття філософії досліджує досвід, пов'язаний з усіма проявами людської життєдіяльності. (Center for Dewey Studies, 2024). Розвиваючи ідеї В. Джеймса, він підкреслює, що саме філософія повинна допомогти людині організувати її соціальне буття досвідом, аби життя людей стало кращим. Раціональний науковий метод у межах філософії виступає інтелектуальним інструментом, який, допомагаючи наблизитися до прагматичних цілей людини, зокрема успіху, постійно шукає засоби для вирішення труднощів і проблем. Засоби, які обираються людиною в різних ситуаціях, повинні бути узгоджені та відповідати реальному стану справ, характеру проблем і поставленої мети. Дж. Дьюї висновує: вигідними, істинними, теоріями та ідеями можна назвати лише ті, які результативно працюють у різних «проблематичних ситуаціях» і просувають людину до успіху та інших прагматичних цілей. Отже, прагматизм, пов'язуючи людську діяльність і пізнання з корисністю, виступає філософією успіху.

Доречно зазначити, що ідеї прагматизму сформували американський стиль мислення та практики, підкорили Західну Європу, поширились в Україні, широко впроваджені у різних сферах життя (політиці, науці та мистецтві).

Багато авторів, які досліджують тематику успіху, підкреслюють: людина досягає успіху завдяки активності – особлива особистісна властивість, пов'язана із життєвим шляхом, самоорганізацією, самореалізацією, котру можна усвідомити щодо себе та розвинути в собі. Проте однієї активності задля досягнення успіху недостатньо. Активність особистості вказує на те, як людина виражає себе в діяльності, що має певну структуру: мета-мотив-спосіб-результат. Для досягнення успіху важливий кожен елемент, бо ступінь успішності діяльності визначають за результатами, оцінюючи особу.

Однією з характеристик результату діяльності є його оцінка з погляду наявності чи відсутності помилок, які забезпечують / не забезпечують досягнення мети. Але мета і результат можуть не збігатися, оскільки неможливо все прорахувати. У діяльнісному вимірі успіх – максимальний збіг мети та результату. В особистісному вимірі враховується задоволеність чи незадоволеність від процесу діяльності, формується інше бачення успіху. Задоволеність особи досягнутими результатами безпосередньо залежить від її індивідуальних особливостей: те, що одна людина може вважати успіхом, для іншої успіхом може не бути.

Слід зауважити, що нині в українському суспільстві спостерігається ситуація частого підміни категорій «успіху» та «удачі», що вплинуло на формування соціально шкідливої ментальної установки, де соціально творча, активна життєва установка підміняється інертно-утриманським очікуванням соціального «дива» (удачі) від власного буття і життя суспільства загалом. Маючи хибну світоглядну оптику, громадяни сприймають державу як джерело «суспільного дива», підтримуючи різноманітних політичних авантюристів, що майстерно використовують ілюзорні сподівання. Крім того, люди стають жертвами різноманітних ігроманій, віддаючи останнє за можливість отримати примарний «шанс удачі».

Отже, категорію «успіх» доцільно визначити як активно-ініціативне практичне творення індивідом або спільнотою соціальної реальності, орієнтованої на всебічну гармонійну реалізацію життєвого потенціалу.

Спираючись на огляд філософського розвитку та сучасного наповнення концепту «успіх» в європейській культурі, варто проаналізувати практично-життєдіяльнісний складник проблеми: як досягти успіху в сучасному соціумі?

Популярне нині концептуальне визначення динаміки стану сучасного соціального середовища у менеджменті формується аббревіатурами SPOD – VUKA – BANI (Chmut, 2023; Chaliuk, 2022; Martins, 2024; Berger, 2013).

До 1980-х рр. світ характеризувався такими рисами: steady – сталий, стійкий, predicable – передбачуваний, ordinary – простий, define – визначений, а після зазначеного періоду і до 2020-х рр. іншими, а саме: volatility – нестабільність, мінливість, uncertainty – невизначеність, complexity – комплексність, складність, ambiguity – неоднозначність, двозначність. Натепер світ окреслюють так: brittle – крихкий – немає нічого надійного, anxious – тривожний – стрес від страху і безпомічності, nonlinear – нелінійний – неможливість мислити причинно-наслідково та цілепокладати, incomprehensible – незбагнений, незрозумілий – неможливість зрозуміти, що відбувається та передбачити наслідки. Люди живуть ніби «їжаки в тумані», блукаючи в питаннях: Що далі? Що робити у такому світі? На що можна спиратися у плануванні? Як приймати зміни та чи можливо ними керувати? Чи можливий успіх за таких умов – і як саме? Орієнтуватись у такій соціальній реальності, спираючись на її раціональне прочитання, стає дедалі складніше, а подекуди – неможливо. Світ постає як середовище мінливих та нестійких потоків взаємодії між людьми, штучними інтелектуальними системами, природними процесами, не вкладається у знані логіки і схеми критичного мислення. Поняттєві конструкти науки у масовій свідомості змінюють чуттєво-предметні образи, новітні міфологічні конструкти, які дозволяють не тільки сприймати, а й одночасно оцінювати те, що відбувається.

Однак слід розрізняти образи реальності, які виникають у процесі зміни форм організації соціального середовища, та власне реальність – логіку мислення і логіку самого життя. Будь-яка людина мислить цілісними образами, які вона продукує на основі специфіки сприйняття реальності, що формується в умовах динаміки її особистого буття, процесах соціалізації. Поточний історичний час характеризується тим, що у процесі цифровізації глобалізованих процесів життя, виникнення новітньої економіки платформ, вибудовується відповідне багатомірне соціальне середовище, яке проєктується в масовій свідомості у вигляді різноманітних образів сучасного суспільства, котрі описують науковою мовою новітні соціальні теорії та широко представлені у модерному мистецтві.

Одна з таких проєкцій – концепт «суспільство вражень» або «суспільство переживань» (відповідний характер соціального мислення та соціальної діяльності, розуміння шляхів до успіху). Проблематика, яка сьогодні називається

«суспільством переживань» (Erlebnisgesellschaft) чи «економіка вражень» (experience economy), поєднує низку принципів аспектів: культурний, економічний, соціальний та політичний. У сфері досліджень культури тема «суспільства переживань» безпосередньо стикається з тенденціями сучасної економіки і глибокими трансформаціями у суспільстві. Проблематика комерціалізації емоцій була сформульована в роботі американського соціолога Арлі Гохшильд, яка однією з перших вводить визначення емоційної праці (emotional labor) – «управління почуттями, зображення публічного обличчя і тілесна демонстрація»; «емоційна праця продається за заробітну плату, отже, має мінову вартість». У Флориді третину всієї робочої сили США становлять працівники, зайняті креативною працею, звідси, майже третина американців зайняті емоційною працею (Hochschild, 1979; Hochschild, 1983).

Герхард Шульце у студії «Суспільство переживань: культурсоціологія сучасності» (Schulze, 1992) зазначає: в повоєнний час ставлення людини до споживаних благ і послуг змінюється передусім щодо цінності продукту – свідчить зміна рекламного позиціонування. Якщо раніше в рекламі увагу споживача загострювали на якості продукту, його технічній досконалості та довговічності, то тепер акцентується емоційна цінність (Erlebniswert) пропозиції. Історія сучасного суспільства – процес його поступової модернізації, тобто структура поведінки націлена на досягнення певних зовнішніх цілей (будівництво житла і доріг, розвиток медицини й науки). Для дослідника модернізація – намір, який полягає в поліпшенні засобів для поставленої мети. Компактним формулюванням соціальної дії індивіда в такому разі може бути веберівське розуміння цілераціональної дії: «очікування певної поведінки предметів зовнішнього світу та інших людей і використання цього очікування як «умов» або «засобів» досягнення своєї раціонально поставленої і продуманої мети» (Вебер, 2002). Але Г. Шульце наводить власне трактування: «Суб'єкт – це зв'язок свідомості й тіла, що перебуває в межах певної, суб'єктно-специфічної ситуації». Сучасний суб'єкт діє більше за вибором, ніж під впливом, бо другий пов'язаний з інвестицією сил і часу на зовнішні обставини, а перший не передбачає таких витрат. Сьогодні людина не повинна працювати 8 годин на добу, щоб заробити собі на життя. У повоєнний час разом з естетизацією повсякденного життя модернізація вступила в нову стадію розвитку. Стала панівною модернізація переживання – зміна мети із зовнішньої на внутрішню. Нова цільова дефініція не скасовує стару (спрямовану «назовні»), але додає цілеспрямовану орієнтацію всередину, тож людина прагне досягти чогось у собі самій. Суб'єкт стає сам для себе об'єктом, щоб досягти цього стану. Під час орієнтації на переживання споживач стикається з двома типовими проблемами:

- ✓ Конкретизація емоційного наміру: чого насправді хочемо та що саме нам подобається?
- ✓ Початок емоційного проекту – невпевненість, кінець – ризик розчарування.

Редукція однієї проблеми посилює іншу. Питання вибору стає засадничим: як можна орієнтуватися у світі, в якому естетичне наявне в кожному продукті? Якщо робимо вибір, то це не означає отримати бажане переживання. Проблема

вибору ускладнюється тим, що за внутрішньої орієнтації критерії не такі чіткі, як за зовнішньої. У новій ситуації виникає питання інтерпретації. Внутрішня орієнтація вказує на самого суб'єкта як на мету та об'єкт дії. Вираження наших емоцій – складне завдання, його важко реалізувати на вербальному рівні. Найчастіше люди не можуть артикулювати пережиті ними події та дати їм оцінку: чи варта була певна подія / покупка витраченого часу, грошей або уваги («Ми є нашою власною публікою, але не знаємо, що відбувається в нас самих»). Тому є люди, які інтерпретують наші переживання: письменники, митці, артисти й актори, журналісти, режисери та професіонали, об'єднані поняттям *Erlebniskommunicator* – фахівці в емоційній комунікації. Щоденні практики – один із аспектів емоційно раціональної дії. До них належать різні форми дозвілля: відвідування галерей, виставок, музеїв, театрів, прослуховування музичних композицій, читання журналів і книжок, прогулянки та практики, пов'язані зі споживанням товарів. Якщо спробувати проаналізувати логіку поведінки, то неможливо провести відмінність між зібранням творів Шекспіра і коміксами Marvel. Під час купівлі споживач придбає певні засоби для того, щоб реалізувати відповідні цілі емоційного характеру. Можна говорити про існування ринків переживань, які передбачають сукупність емоційного попиту і пропозиції. Споживча цінність – емоції обмінюються на гроші або на увагу. Обмін переживань на увагу набагато важливіший за гроші, оскільки потребує часу і концентрації з боку споживача переживань та виробника.

Популярні та зорієнтовані передусім на практичні завдання маркетингу книжки американських авторів Пайна і Гілмора («Економіка вражень: робота – це театр, а кожен бізнес – сцена»; Pine and Gilmore, 1999) фіксують зміну споживчої орієнтації: раніше споживач задовольняв свої потреби, купуючи стандартизовану продукцію, тепер очікування розширюються: щоб продати щось, необхідно проникнути у внутрішній світ покупця, персоналізувати товар.

У контексті розгляду зазначеної проблеми слід звернути увагу, що сучасна соціологія використовує поняття емоційного капіталізму. Ева Еллоаз розглядає феномен театралізації професій, спираючись на студію Ірвінга Гофмана «Уявлення себе іншим у повсякденному житті» (Goffman, 1956), який виробив теорію управління враженням («драматургійний підхід»): прагнення людей справляти сприятливе враження на оточення постає домінантою соціальної активності. Люди самі створюють ситуації, щоб висловити символічні значення, за допомогою яких справляють гарне враження на інших. Будь-яка особа у власному житті постає художником, творцем образів, а життя – виробництвом вражень для оточення. Вміти керувати враженнями та контролювати їх за допомогою вербальних і невербальних засобів спілкування означає вміти керувати іншими людьми.

Інформаційне суспільство як «суспільство вражень» має внутрішній парадокс – перенасичення інформацією, обіг симулякрів життєвого середовища обертається неповнотою інформації для вирішення конкретної пізнавальної або практичної проблеми. Критично важливу інформацію доводиться «викопувати»

з-під інформаційних завалів, «ректифікувати сенси» із симулякрів, коли не допоможе навіть штучний інтелект – хоча саме це, можливо, є однією з причин його затребуваності на індивідуальному рівні. «Суспільство вражень» живе за принципами, сформульованими Ж. Бодріаром: «Ми знаходимося у всесвіті, де все більше й більше інформації, і все менше й менше сенсу», медіа стали «гігантською силою нейтралізації, знищення сенсу», а «інформація, на протипагу тому, що про неї думають, є чимось на зразок чорної діри, формою поглинання події» (Бодріяр, 2004). За умов новітньої принципової неповноти й невизначеності інформаційних ресурсів зростає роль внутрішніх ресурсів цілісності сприйняття реальності самою особистістю. Саме тому враження набувають нового значення – «соціальні відчуття», що дозволяють сприймати невизначені й мінливі процеси з індивідуального погляду, користуючись простою системою розрізень «подобається – не подобається». Феноменологія «нової чуттєвості» є перспективною для подальших студій.

Висновок

В умовах «суспільства вражень» агенти соціальної взаємодії спираються на власну «логіку вражень», формуючи її в парадигмах соціодраматичних потоків, де культурні уявлення виконують роль системи координат. Прагнення до успіху починає орієнтуватися на таку логіку сприйняття реальності й має спиратися на розуміння культурного контексту соціального середовища. Щоби бути успішним, треба чимось «подобатися», викликаючи відповідне враження.

Роль чуттєво-образної компоненти мислення у процесах соціальної взаємодії за новітніх історичних умов якісно змінюється. Модерне середовище не описується на основі класичної та посткласичної методології соціального пізнання, виробленої в умовах становлення доби індустріального капіталізму (виробничі акценти, споживацький потенціал індивіда у процесах соціальної взаємодії). Парадигма постмодерну спрацювала на деконструкцію методології, однак не створила власної позитивної евристичної програми.

Пост-і трансгуманізм виступає новітньою квазірелігійною «теоретичною спокусою», а не реальною позитивною відповіддю на кризу корпусу знань про людину та суспільство початку ХХІ ст.

У «суспільстві вражень» потенціалом успіху для особистості та групи стає здатність створювати «враження» – ресурс, який визначає можливість, якість і ефективність соціальної взаємодії, ресурс реалізації особи, її успішності в нових умовах. Імідж індивіда, здатність вразити стає важливішим чинником соціальних відносин, аніж інші аспекти. «Суспільство вражень» вимагає від людини заради досягання успіху здатності виділятися, «блищати», ризикуючи бути непоміченою та відкинутою, позбавленою доступу до ресурсів успіху в суспільстві. (Але не слід забувати мудре прислів'я: «Не все те золото, що блищить».) Поведінка у соціальних мережах є практичним втіленням цієї реалії.

Імідж стає «вхідним білетом» у простір, де можливий успіх, однак сам не є успіхом. Нові умови для успіху вимагають більшої індивідуалізації стратегій соціальної поведінки (прийоми іміджування, інструменти й засоби, які можна і

варто використовувати). Проте питання про зміст, яким потрібно наповнювати іміджі задля ефективності, «прочитання» оточенням і досягнення успіху залишається відкритим. Основою визначення стратегії просування до успіху шляхом іміджування можуть бути історично наявні в суспільстві культурні коди, на основі яких формується соціальне мислення реципієнтів образотворчої діяльності особистості. Адже із «суспільством вражень» доцільно розмовляти доступною йому «мовою», щоб викликати позитивне кероване враження. Типологія того, чим може «захопити увагу» певний імідж особистості, визначається історично сформованим культурним середовищем і має бути орієнтованою на нього.

Використовуючи авторську концепцію культурних укладів (Щербина, 2019; Shcherbyna, 2024), доречно визначити три стратегії «мистецтва успіху» в умовах «суспільства вражень», які можуть бути ефективними, якщо спиратимуться на культурні коди, притаманні відповідним укладам – традиційному, модерному, комунікативному.

1. Стратегія побудови іміджів традиціоналістського типу: образи «подвижника», «харизматика», де засіб – власне біографічне проектування «подвижництва», демонстрація свого життя відповідно до сакральних (релігійних або світських) заповідей та цінностей. Образ успіху – праведне «служіння».
2. Стратегія побудови іміджів модерно-прагматичного типу – «розумника-фахівця», «унікального фахівця», «носія знань та досвіду», орієнтована на можливість раціонального переконання у доцільності мати справу саме з Вами завдяки спільному знанню «законів реальності». Образ успіху – ефективне конструювання нової реальності.
3. Стратегія побудови іміджів комунікативного типу – зваблення інших учасників соціальної взаємодії незвичними індивідуальними рисами, «стратегія фріка», що спирається на спокусу гри у взаємини, спільне творення життя за «правилами гри», котрі виводять за межу сталості, дозволяють діяти на межі приписів «закону» як втілення наявного нормативного порядку (юридичного, політичного, морального, побутового). Сальвадор Далі – один із найуспішніших художників ХХ ст. – зазначав: «Єдине, чим я відрізняюся від божевільного, це те, що я не божевільний». Образ успіху – захоплююча гра сутнісних сил людини.

Незалежно від обраної стратегії, необхідними ресурсами іміджетворення є глибоке засвоєння мови – втілення мислення і комунікації, засвоєння науки логіки – знання про форми людського мислення, розвиток критичного мислення, опанування законами естетики і гумору – інструментами привертання та утримання уваги.

Але найважливішим ресурсом успіху постає набуття змістовних знань у різних царинах (загальних і предметних) – філософії, соціології, психології, бізнесі, інженерії, мистецтві, науці, медицині, педагогіці. Адже за одягом зустрічають, а за розумом проводжають. Для досягнення успіху треба постійно

навчатися, бути професіоналом у своїй галузі. Налаштовуючись на досягнення успіху в умовах «суспільства вражень», слід усвідомити зміст думки давньокитайського філософа Конфуція: здатність до пам'ятування без здатності до розміркування не має сенсу, а здатність до розміркування без здатності до пам'ятування – небезпечна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодріяр, Ж. (2004). Симулякри і симуляція. Основи.
2. Боецій (2002). Розрада від філософії. Основи.
3. Вебер, М. (1994). Протестантська етика і дух капіталізму. Основи.
4. Вебер, М. (2002). цит. за: А. Єрмоленко. Цілераціональна дія. *Філософський енциклопедичний словник*. Абрис.
5. Головка, Б. (1999). Онтологія існування людини у Мартіна Гайдеггера. *Феноменологія буття людини: сучасна західноєвропейська філософська рефлексія*. УЦДК.
6. Мінаков, М. (2006). Підстави аналізу досвіду у феноменології М. Гайдеггера: між критичною і абсолютною філософією. *Практична філософія*, 1, 140-148.
7. Франко, І. (1977). Гесіод і його твори. Теогонія (Походження богів). *Зібрання творів: У 50 т.* Т. 8. Наукова думка.
8. Шекспір, В. (1986). Макбет. *Твори в шести томах*. Т. 5. Дніпро.
9. Щербина, В. (2019). Концепти мультикультуралізму та багатоукладності в процесах теоретичної рефлексії трансформацій сучасного суспільства. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 81, 34-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2019_81_6
10. Beck, U. (1992). Risk society: Toward a new modernity. SAGE.
11. Berger, R. (2013). How to Survive in the VUCA World. Roland Berger. 2013.
12. Britanica (2024). <https://www.britannica.com/biography/Max-Weber-German-sociologist>
13. Center for Dewey Studies (2024). <https://deweycenter.siu.edu/>
14. Chmut, A., Chmut, O. (2023). Modern challenges of management in the conditions VUCAworld. *Scientific Bulletin of KSU. Series «Economic Sciences»*, 47, 47-52. <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/17/9963>
15. Chaliuk, Y. (2022). Global socio-economic development in VUCA, SPOD, DEST and BANI world. *Economy and Society*, 36, 21-31. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>
16. Cleber Martins Adélia Chagas (2024). After VUCA, the transformation to a BANI world. <https://llyc.global/en/ideas/after-vuca-the-transformation-to-a-bani-world/>
17. Giddens, A. (1990). The consequences of modernity. Polity press.
18. Goffman, E. (1956). The Presentation of Self in Everyday Life. Doubleday. https://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf
19. Hochschild, A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85, 551-575.

20. Hochschild, A. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press.
21. James, W. (2009). *The Varieties of Religious Experience*. The Library of America.
22. James, W. (1907). «Pragmatism's Conception of Truth» (lecture 6). 76-91. *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Longman Green and Co. Archived from the original July 15, 2006.
23. Luhmann, N. (1993). *Risk: A sociological theory*. Walter de Gruyter.
24. Pine, J. & Gilmore, J. (1999). *Economy of impressions. Work is a theater, and every business is a stage 1999*. https://www.researchgate.net/publication/292752215_The_experience_economy_work_is_theatre_every_business_a_stage_goods_and_services_are_no_longer_enough
25. Schulze, G. (1992). *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus Verlag
26. Shcherbyna, V. (2024). Communicative aspects of the dialogue of cultures in the modern world. *National Interest*, 4(15), 19-32. URL: <https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/NIT/article/view/240822>
27. *The Writings of William James: A Comprehensive Edition (1978)*. University of Chicago Press.

REFERENCES:

1. Beck, U. (1992). *Risk society: Toward a new modernity*. SAGE.
2. Berger, R. (2013). *How to Survive in the VUCA World*. Roland Berger. 2013.
3. Bodriiar, Zh. (2004). Symuliakry i symuliatsiia. *Osnovy*. [in Ukrainian]
4. Boetsii (2002). *Rozrada vid filosofii. Osnovy*. [in Ukrainian]
5. *Britanica* (2024). <https://www.britannica.com/biography/Max-Weber-German-sociologist>
6. *Center for Dewey Studies* (2024). <https://deweycenter.siu.edu/>
7. Chmut, A., Chmut, O. (2023). Modern challenges of management in the conditions VUCAworld. *Scientific Bulletin of KSU. Series «Economic Sciences»*, 47, 47-52. <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/17/9963>
8. Chaliuk, Y. (2022). Global socio-economic development in VUCA, SPOD, DEST and BANI world. *Economy and Society*, 36, 21-31. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>
9. Cleber Martins Adélia Chagas (2024). After VUCA, the transformation to a BANI world. <https://llyc.global/en/ideas/after-vuca-the-transformation-to-a-bani-world/>
10. Franko, I. (1977). *Hesiod i yoho tvory. Teohoniia (Pokhodzhennia bohiv). Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 8. Naukova dumka*. [in Ukrainian]
11. Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Polity press.
12. Goffman, E. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday. https://monoskop.org/images/1/19/Goffman_Erving_The_Presentation_of_Self_in_Everyday_Life.pdf

13. Hochschild, A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, 85, 551-575.
14. Hochschild, A. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. University of California Press.
15. Holovko, B. (1999). Ontolohiia isnuvannia liudyny u Martina Haideggera. Fenomenolohiia buttia liudyny: suchasna zakhidnoievropeiska filosofska refleksii. UTsDK. [in Ukrainian]
16. James, W. (2009). *The Varieties of Religious Experience*. The Library of America.
17. James, W. (1907). «Pragmatism's Conception of Truth» (lecture 6). 76-91. *Pragmatism: A New Name for Some Old Ways of Thinking*. Longman Green and Co. Archived from the original July 15, 2006.
18. Luhmann, N. (1993). *Risk: A sociological theory*. Walter de Gruyter.
19. Minakov, M. (2006). Pidstavy analizu dosvidu u fenomenolohii M. Haideggera: mizh krytychnoiu i absolutnoiu filofosfiieiu. *Praktychna filofosfia*, 1, 140-148. [in Ukrainian]
20. Pine, J. & Gilmore, J. (1999). Economy of impressions. Work is a theater, and every business is a stage 1999. https://www.researchgate.net/publication/292752215_The_experience_economy_work_is_theatre_every_business_a_stage_goods_and_services_are_no_longer_enough
21. Shekspir, V. (1986). *Makbet. Tvory v shesty tomakh. T. 5*. Dnipro. [in Ukrainian]
22. Shcherbyna, V. (2019). Kontsepty multykulturalizmu ta bahatoukladnosti v protsesakh teoretychnoi refleksii transformatsii suchasnoho suspilstva. *Sotsialni tekhnolohii: aktualni problemy teorii ta praktyky*, 81, 34-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stapttp_2019_81_6 [in Ukrainian]
23. Shcherbyna, V. (2024). Communicative aspects of the dialogue of cultures in the modern world. *National Interest*, 4(15), 19-32. URL: <https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/NIT/article/view/240822>
24. Schulze, G. (1992). *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Campus Verlag
25. *The Writings of William James: A Comprehensive Edition (1978)*. University of Chicago Press.
26. Veber, M. (1994). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu. Osnovy*. [in Ukrainian]
27. Veber, M. (2002). tsyt. za: A. Yermolenko. *Tsileratsionalna diia. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. Abrys*. [in Ukrainian]

Отримано редакцією / Received: 08.09.24

Прорецензовано / Revised: 18.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 22.09.24

Головний редактор:

НИКИФОРУК О. І., д-р екон. наук, с.н.с.,
Інститут економіки та прогнозування НАН
України, Україна

Видавець:

Київський інститут бізнесу та технологій
Адреса редакції: 04078, м. Київ, пров. Зоряний 1/5
Телефон для довідок: +38 (044) 331 61 90
e-mail: visnyk@kibit.edu.ua, herald@kibit.edu.ua

Підписано до друку 06.11.2024. Тираж 500

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за достовірність поданих відомостей.

Editor-in-Chief:

NYKYFORUK O. I. DSc, Research fellow, The
National Academy of Sciences of Ukraine, The
Institute of Economics and Forecasting,
Ukraine

Publisher:

Kyiv Institute of Business and Technology
Address: 1/5 Zorianuy lane, 04078, Kyiv, Ukraine
Phone: +38 (044) 331 61 90
e-mail: herald@kibit.edu.ua, visnyk@kibit.edu.ua

500 examples.

www.herald.kibit.edu.ua